

בית ספר אזורי מקיף על שם י.ח. ברנר 770065

טלפון: 08-9443950 גבעת ברנר 60940

מאבקן של נשים על השתתפותן בבניין

הבית הלאומי בארץ ישראל

(1930 – 1918)

היסטוריה

מנחה: ד"ר רעות גרין

מגישה: נועה שוסטר

כתובת: חולון

כתובת: בית אלעזרי, הזית 613

שנה"ל תשע"ד 2013-2014

בית ספר אזורי מקיף על שם י.ח. ברנר 770065

טלפון: 08-9443950 גבעת ברנר 60940

מאבקן של נשים על השתתפותן בבניין

הבית הלאומי בארץ ישראל

(1918 – 1930)

היסטוריה

מנחה: ד"ר רעות גרין

כתובת: חולון

מגישה: נועה שוסטר

ת.ז: 206726697

כתובת: בית אלעזרי, הזית 613

טלפון: 08-9351190

אימייל: noashuster@walla.com

שנה"ל תשע"ד 2013-2014

תוכן עניינים

6.....	מבוא
9.....	פרק ראשון: רקע היסטורי על שנות העשרים של המאה העשרים בארץ ישראל
18.....	פרק שני: מאבקן של הנשים ליציאה לשוק העבודה
18.....	פתיח
18.....	מצב העולים ושוק העבודה
20.....	מקומן של הנשים
21.....	השתלבות הנשים בהתיישבות העובדת
22.....	עבודת נשים בהתיישבות העירונית
23.....	אפליית הנשים בשוק העבודה
27.....	הרצון לשינוי: תנועות נשים
30.....	סיכום
32.....	פרק שלישי: מאבקן של הנשים על זכות הבחירה
33.....	על פוליטיקה, נשים ומה שביניהם
33.....	התערורות המודעות אצל הנשים בצורך להיאבק על זכויותיהן
34.....	אופי המאבק
36.....	מהלך המאבק
40.....	קשיים במאבק ומתנגדים לו
43.....	תנועות המחאה הנשיות ופועלן
46.....	תוצאות המאבק
47.....	סיכום
48.....	פרק רביעי: דמותה של מנהיגה – מאבקה של עדה מימון (פישמן)
48.....	פתיחה
48.....	אל עבר העבר – ילדותה ועלייתה לארץ
51.....	"המהפכה לשחרור האשה בעבודה"

57.....	מסעה של עדה בפוליטיקה היישובית לשיפור מצב האישה
64.....	סיכום
66.....	סיכום
70.....	ביבליוגרפיה
70.....	מקורות ראשוניים:

תודות

ראשית כל, אני רוצה להודות לד"ר רעות גרין על הנחייתה המסורה לאורך כל תהליך כתיבת העבודה. לא עולה על דעתי האפשרות שעבודה זו הייתה מגיעה לסיומה ללא תמיכתה, ייעוצה, התעניינותה והשקעתה שלא פסקו לרגע. אין בפי מילים להודות לה על שליוותה אותי החל מהרגע בו גיליתי לראשונה נושא זה, דרך שמיעת והשמעת סיפורי הנשים ועד לשזירת החומר לכדי עבודה. אני מודה לה על שליבתה את אהבתי לנושא, סיפקה לי כלים במהלך העבודה שאני מאמינה שיסייעו לי רבות בהמשך, ויותר מכל לימדה אותי את הלהט והתעניינות שמניעים אותה בכל מעשייה.

כמו כן, אודה למר עמי דגן, מנהל ביה"ס והמלווה הלימודי שלי, שעזר לי יום-יום מהרגע הראשון ועד לאחרון. תחילה עזר לי להיכנס לתוך עולם הכתיבה והמחקר ולגבש נושא ראוי ומוצלח. בהמשך, לא ויתר לרגע ודאג לעזור לי להתמקד בהתקדמות בתהליך הכתיבה. בסיום, זכיתי לשמוע את חוות דעתו וללמוד מהערותיו והארותיו. לולא תמיכתו המסורה, סבלנותו ונחישותו ספק אם עבודה זו הייתה מסתיימת בדרך זו.

בהמשך, אודה למשפחתי האהובה ולחבריי הקרובים שהיו אוזן קשבת, סייעו לי להחזיר את הרוח למפרשים והיו שם בשבילי לאורך כל הדרך. בזכות משפחתי שאבתי את הכוחות והרצון לכתיבת העבודה ומהם למדתי להתעניין, לשאול ולחקור. תודה על שלא התייאשו לרגע ועזרו לי בהשמעת דעותיהם, תמיכתם ולמידה מניסיונם. עוד אני מודה על כך ששמחו איתי ברגעים היפים, ולא הפסקו ללוות ולתמוך בי גם ברגעים הקשים יותר. בנוסף, אציין במיוחד את אמי אפרת שבהיותה משמשת לי דוגמה בדאגתה לחלשים והאכפתיות שלה מהזולת פיתחה אצלי את חוש הצדק והרצון ליצור מציאות טובה יותר. אני מודה לה על שעזרה לי לפתח את נושא העבודה, ועל שלא הפסיקה לתמוך בי בכל מאודה אף לרגע.

מבוא

אפתח במילותיה של חמדה בן-יהודה,¹ במאמר 'הגיעו שעתנו' שכתבה למערכת עיתון "דואר היום" ופורסם ב – 30.09.1919: "שאלת האשה בארץ ישראל העסיקה את מחשבתי מכבר: מה מהותה? מה היא צריכה להיות? מה תעודתה בחיינו הלאומיים? מה מקומה במעמד הכללי של האשה בעולם כולו? ... והנה יום זה בא. הרבה קדם מאשר העזנו לחלום, הרבה יותר טוב מאשר קיונוהו, שהרי הכל תלוי עכשיו בנו בעצמנו והאם לא נעשה מה שטוב לנו?"² חמדה, כנשים רבות, החלה לפתח הכרה למצב הנשים היהודיות בארץ ישראל, ובשל כך החליטה כי יש לפעול לשנותו - "והאשה היהודיה? בה בשעה שעמודי דברי הימים החדשים שלנו נכתבים מדי יום ביומו, התשאר האשה יושבת אהל בחשכה? מבלי לדעת מה נהיה ומה נעשה? מבלי להשתתף בחיי היצירה? לא! הגיעה שעתנו גם אנו! והרינו קוראות להנשים היהודיות: התעוררנה מתרדמכן!" ... צריך שנבאר להאשה היהודית בארצנו מה הוא מעמדה בחיים על פי חקי תורתנו ושנפסל לה על מעמד האשה בקרב עמים אחרים. צריך שנפקח את עיניה כדי שתבין את ההבדל שבין אשה המשוללת כל זכויות ומחוץ לגדר, ובין האשה הנושאת בחובות החברה, ונהנית מזכויותיה, ובוחרת לפי נטיות לבה והבנתה הטוב, את הישר בעיניה ... להביאה להכרה של שווי זכויותיה עם האיש באותה חברה."³

בשנות העשרים התעוררה מודעות הנשים למצבן העגום – הן הבינו כי מציאות מפלה זו בה נתקלו יום ביומו, אינה באה בחשבון. הנשים קלטו שיש בכוחן לשנות מצב זה, ושאסור להן לעבור על כך לסדר היום. הן החלו להתאגד, ולפעול יחדיו למען עתיד טוב יותר – בו לנשים יהיה שוויון זכויות מלא ויוכלו להשתתף לצד הגברים בבניין הבית הלאומי.

עד סוף שנות השבעים ההגמוניה במדינת ישראל, ואיתה אופן חקר ההיסטוריה היישובית, היה ברור – תנועת העבודה ובראשה מפא"י החזיקה במרבית הכוח. החל משנות השמונים לאחר המהפך הפוליטי, החלו להיחקר ולעלות על פרק קבוצות חדשות שכמעט לא נחקרו עד אז – וביניהן, הנשים.⁴ חקר מעמדן של הנשים בתקופת היישוב היה אבן יסוד חשובה בבחינת מיתוסים מן העבר והבנת מעמדה העכשווי של האשה בישראל. שוליות זאת בתפיסת הנשים התבטאה לא רק במחקרים עליהן, אלא גם בתיאור ההיסטורי מפיהן, קרי

---

¹ חמדה בן יהודה – עיתונאית, סופרת ורעייתו השנייה של אליעזר בן-יהודה. חמדה הרבתה לכתוב לעיתונים העבריים ולהביע את דעתה על המתרחש סביבה.

² ח' בן-יהודה, עיתון דואר היום, 30.09.1919, עמ' 2.

³ שם, שם.

⁴ ד' ברנשטיין, "בין האישה-האדם ובין אשת-הבית": אשה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי העירוני בתקופת היישוב, בתוך: א' רם (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, תל אביב, תשנ"ג, עמ' 83. להלן: ברנשטיין, בתוך: רם, תשנ"ד.

כתביהן וזיכרונותיהן. התפיסה הרווחת בציונות הייתה כי יש להעמיד את צרכי הכלל מעל צרכי הפרט. כך נתקלו הנשים בדילמה, לאור רצונן לתמוך בלב שלם בציונות ובהעמידה את צרכי הכלל כראשונים בתור, אך עם זאת רצו להילחם על מעמדם ותפיסתן כשוליות.⁵

התנועה הציונית הכריזה בגאווה מראשית ימיה על היותה סוציאליסטית ושוויונית כלפי המינים, אולם המציאות שיקפה תמונה שונה לחלוטין. בעבודה זו אבחן את התמודדותן של הנשים בארץ ישראל בשנים 1918 – 1930 עם האפליה המגדרית שהובילה לדחיקתן לתפקידיהן המסורתיים. דבר זה יצר לנשים מעמד שולי בחברה, והוביל לרגשות קיפוח ותסכול עזים מצידן. בעבודה אסקור את מאבקייהן השונים של הנשים למען שוויון זכויות – המאבק על יציאתן לשוק העבודה והמאבק על השגת זכות לבחור ולהיבחר, וזאת בעזרת שימוש במקורות ראשוניים לצד מקורות מחקרניים.

מטרת עבודה זו היא התייחסות לתופעת אי שוויון זו והתמודדותן של הנשים איתה אשר נראה כי נעלמו מדפי ההיסטוריה.⁶ ברצוני להשמיע את קולן של הנשים הנאבקות, וזאת בעזרת שימוש במקורות ראשוניים כגון: זיכרונותיהן, קטעי עיתונות ועוד. בעבודה אסקור את מאבקייהן השונים של הנשים בשנות העשרים במטרה להשיג שוויון זכויות. אחד מיעדיה המרכזיים של העבודה הוא בחינת דרכי פעולתן השונות של הנשים לאור מציאות קשה זו, ומתן במה לסיפורן אשר נדחק אל השוליים.

אתחיל את העבודה ברקע היסטורי-תקופתי על שנות העשרים, שיניח את הבסיס להבנת מצבן של הנשים. בהמשך בכל מאבק אסקור את המצב הראשוני שהוביל את הנשים להיאבק ובהמשך אתעסק בשאלה המרכזית בעבודתי – כיצד התמודדו הנשים עם אפליה זו? אבדוק מה היו המחירים שנאלצו הנשים להקריב בעבור מאבקים אלו ומה היו תחושותיהן עקב כך. בשימוש במקורות ראשוניים אוכל לבחון את התגובות הנשיות למאבק אל מול התגובות הגבריות ולעמוד על הקשיים במאבק לצד רגעי ההצלחה. אנסה להקיף ולהשמיע נשים ממגזרים שונים, על מנת להשיג את התמונה השלמה ביותר. כמו כן, אציג את המאבק הציבורי של הנשים ומתוכו אצא גם אל המאבקים הפרטיים. באופן זה, אוכל למתוח קווי דמיון משותפים לנשים, אך יחד עם זאת לרדת אל הפן האישי יותר של האישה במאבק.

⁵ שם, עמ' 89.

⁶ ד' ברנשטיין, 'חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותובנות שבדרך', בתוך: מ' שילה, ר' קרק, וג' חזן-רוקם (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר**, ירושלים, תשס"ב, עמ' 12.

שאלות אלו יחזרו וישובו בפרק השני בו אסקור את מצב שוק העבודה העברי בארץ ישראל, ואת מאבקן של הנשים ביציאתן מתפקידן המסורתי אל העבודות ה'גבריות', וכן דילמות בין גידול ילדים ליציאה לעבודה, וההבדלים שבין שילוב נשים בעיר ובצורות ההתיישבות השיתופיות (קיבוץ, מושב). בפרק השלישי אבחן את מאבקן של הנשים להשגת זכות בחירה, וזאת לאור ההתעוררות הפוליטית היישובית. בפרק זה, אבדוק את המאבקים המקומיים של הנשים ביישוביהן אל מול המאבק הלאומי-ארצי; הנימוקים שהעמידו כל אחד מהצדדים במחלוקת; ואעקוב אחר התמודדותן של הנשים לאורך כל הדרך. בפרק הרביעי, אתאר את מאבקה הפרטי של עדה מימון (פישמן), אחת המנהיגות הבולטות במאבק לזכות הבחירה ולהשתתפות הנשים בעבודה. בפרק זה, אוכל להעניק מבט מקרוב על היבטים שונים במאבקים, על תחושותיה ומחשבותיה ועל דרכה הפרטית במאבקים אלו. פרק זה יהווה הדגמה וביטוי למאבקים שתוארו בפרקים הקודמים.

בעבודה זו, אנסה לשפוך אור על אחד הפרקים העלומים בהיסטוריה המפוארת של בניין הבית הלאומי – האפליה כנגד הנשים. אני מקווה כי אצליח לשמר על תחושת האותנטיות שאפפה זיכרונות אלו, ואצליח להעלות את ההכרה ולו במעט לנשים אלו אשר קולן נאלם ונעלם אל עבר השוליים.

פרק ראשון: רקע היסטורי על שנות העשרים של המאה העשרים בארץ ישראל

פלישת הכוחות הבריטיים לארץ ישראל במהלך מלחמת העולם הראשונה (1917) הובילה לתמורות רבות במצבה של האוכלוסייה בארץ וביניהן - תחילתה של תקופת המנדט הבריטי על ארץ ישראל.⁷ בשנת 1922 חבר הלאומים העניק לבריטניה באופן רשמי ייפוי כוח (מנדט) על ארץ ישראל אשר במסגרתו הצהירה על כוונותיה לתמוך בבניית בית לאומי ליהודים בארץ ישראל, זאת לאחר שכבר תמכה ביהודים בהצהרת בלפור (1917).⁸ המנדט הבריטי נמשך 26 שנים אשר במהלכן הממשלה המנדטורית ובראשה הנציב העליון עודדו פיתוח מסגרות חברתיות, כלכליות ומדיניות לאוכלוסיות השונות בארץ תוך ניסיון לפתח את עצמאותן.

עוד לפני כניסת הבריטים לארץ ישראל, ואף לפני תחילת העליות ההמוניות התקיימה בארץ ישראל חברה יהודית מסורתית אשר לימים נקראה – "היישוב הישן".⁹ לעומתם, ניצבו אנשי העליות הציוניות אשר עם כניסתם לארץ החלו בעיצוב אופי חדש לחברה היהודית בארץ ישראל ובשל כך נקראו – "היישוב החדש". בין אנשי "היישוב הישן" לאנשי "היישוב החדש" התחוללו ויכוחים רבים, זאת בשל התהום האידיאולוגית העמוקה שהתקיימה ביניהם.¹⁰ בעוד שאנשי "היישוב החדש" האמינו בעבודת כפיים עצמאית, התיישבות ובציונות הסוציאליסטית החילונית, אנשי "היישוב הישן" תפסו את היהדות כשמירת מצוות ותורה, התיישבו בעיקר בארבע ערי הקודש, התקיימו מכספי החלוקה ולא ראו טעם בבניין הארץ. כתוצאה מכך, שרר מתח רב בין שני המחנות אשר גרר בעקבותיו מחלוקות רבות אשר לרובן לא נמצאה פשרה.¹¹

---

⁷ על השינויים עם בואו של המנדט: מ' כהן, 'אסטרגיה, כלכלה ופוליטיקה: העשור הראשון למנדט הבריטי בארץ ישראל', **קתדרה**, 85, ירושלים, תשרי התשנ"ח, עמ' 165 - 170; ת' שגב, **ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי**, ירושלים, התשנ"ט.

⁸ מ' ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי – חלק ראשון**, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 97. להלן: ליסק, תשנ"ד.

⁹ על "היישוב הישן" ו"היישוב החדש": י' ברטל, "יישוב ישן ויישוב חדש" - הדימוי והמציאות, **קתדרה**, 2, ירושלים, תשל"ז, עמ' 3-19.

¹⁰ א' שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', בתוך: מ' ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי – חלק שני**, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 4-5. להלן: ליסק, תשנ"ה.

¹¹ ביניהן הוויכוח עקב שאלת זכות הבחירה לאישה אשר היה לסמל על צביון היישוב וסימל את המאבק בין "היישוב הישן" ל"יישוב החדש".

"היישוב החדש" התפתח, התבסס ושינה את פניו עם בואה של כל עלייה.¹² העלייה השלישית היוותה המשך ישיר לגלי העלייה הרחבים אשר החלו בשנת 1882.¹³ עם כל עלייה התמלאה הארץ בעולים חדשים חדורי מוטיבציה וספוגי אידיאולוגיה אשר ביקשו לסייע בבניין הארץ. העלייה השלישית החלה בשלהי מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918 ונמשכה עד לסיום המשבר הכלכלי לקראת סוף שנת 1923.¹⁴ בתקופה זו עלו בקירוב 35,000 עולים, רובם מארצות מזרח אירופה. בעלייה זו בלט הזרם החלוצי של צעירים ציוניים אשר הטביעו את חותמם על הציונות וכן על פיתוח היישוב העברי בארץ ישראל.¹⁵

מלחמת העולם הראשונה הפכה את העולם על סדרו והובילה למציאות חדשה של מהפכות ושינויים ברחבי העולם. במזרח אירופה המלחמה הותירה כאוס ובהמשך הצמיחה את המהפכה הקומוניסטית ועימה מלחמת האזרחים.¹⁶ התסכול הציבורי במזרח אירופה נותב לפרעות כנגד היהודים, דבר אשר יצר אצלם מצוקה נפשית ופיזית קשה. כתוצאה מכך אלפי יהודים עזבו את מזרח אירופה וחלקם אף עלה לישראל. בנוסף, מעמדה של התנועה הציונית התחזק והוקמו ארגוני עלייה ותנועות נוער ('החלוץ', 'השומר הצעיר') אשר הכשירו ועודדו עולים רבים לעלות ארצה. בגזרת המזרח התיכון, יהודים רבים ראו בעובדה שבריטניה כבשה את ארץ ישראל מהאימפריה העות'מאנית והצהירה על כוונותיה בהצהרת בלפור כבסיס לגיבוש הלאום היהודי בארץ ישראל.

מרבית עולי העלייה השלישית היו צעירים סוציאליסטים בני 18-22 אשר ראו בעלייתם לארץ בסיס למימוש הרעיון הציוני.¹⁷ עולים אלו, השתייכו לתנועות פועלים וכשמם היו - פעלו ועמלו במרץ רב לפיתוח היישוב העברי בארץ ישראל. הם היו צעירים חסרי רכוש וללא ידע מקצועי, אך בעלי מטען רגשי ותרבותי. בנוסף היו בעלי רצון לפתח מסגרת ליצירת חברה יהודית בארץ ישראל. הרוח המהפכנית של התקופה וכן התנאים בארץ ישראל – שהטיבו עם היהודים הפיחו בעולים תקווה ליצירת המהפכה הגדולה בהיסטוריה היהודית – הקמת מדינה ליהודים.

¹² על העלייה הראשונה: א' מרדכי(עורך), **ספר העלייה הראשונה כרך א': מאמרים**, ירושלים, תשמ"ב; על העלייה השנייה: ב' חבס, **ספר העלייה השנייה**, תל אביב, תש"ז.

¹³ הסוכנות היהודית, 'העלייה השלישית (1919-1923): חיזוק התשתית של הבית הלאומי', **אתר מט"ח**, תאריך הכניסה לאתר: 05.02.13, <<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=5468>>

¹⁴ ליסק, תשנ"ד, עמ' 56.

¹⁵ ב' בן-אברם וה' ניר, **עיונים בעלייה השלישית – דימוי ומציאות**, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 17-19. להלן: בן אברם וניר, תשנ"ה.

¹⁶ המהפכה הקומוניסטית ברוסיה הובילה למלחמת אזרחים בין תומכיה למתנגדיה בשנת 1919.

¹⁷ ליסק, תשנ"ה, עמ' 56.

צעירים אלו לא היו היחידים בעלי ציפיות משיחיות, עימם נמנו גם ראשי התנועה הציונית אשר רוח מהפכנית זו יצרה אצלם תמונת מצב אוטופית של המציאות העתידה לבוא.¹⁸ בקרב מנהיגי היישוב היה נדמה כי תוך זמן קצר אלפי יהודים יעלו לארץ ישראל ויפתחו בה יחדיו מדינה, ברם המציאות נתגלתה כשונה לחלוטין. רוב היהודים היגרו לארה"ב, ואילו רק מיעוטם עלה לארץ ישראל. גם המספר המצומצם של העולים שכבר הגיע לארץ לא נח על זרי דפנה, אלא חיכו לו תלאות וקשיים רבים מהמפגש עם האוכלוסייה המקומית, הגבלות השלטון ותנאיי הטבע בארץ ישראל.¹⁹

הצעירים הציוניים האידיאליסטים של העלייה השלישית נתקלו בקושי בלתי מצופה בדבר התעסוקה החקלאית דווקא מצד 'אחיהם' היהודים – איכרי המושבות. הללו העדיפו להעסיק עובדים ערביים זולים יותר ובעלי ניסיון רב יותר, מאשר לסייע לעולים החדשים לעסוק בחקלאות, חרף חוסר ניסיונם ודרישותיהם לשכר גבוה יותר.²⁰ בשל כך, ההתיישבות העובדת הייתה מצומצמת ביותר, ואילו עולים רבים מצאו עצמו מובטלים וחסרי פרנסה. לפיתרון משבר זה מפלגות הפועלים בשיתוף עם הנציב העליון הרברט סמואל יזמו את רעיון העסקת העולים בעבודות ציבוריות. במסגרת רעיון זה, פועלים רבים עבדו בסלילת כבישים, חפירת תעלות ועבודות ציבוריות נוספות, והודות לכך פרנסו את עצמם והצילו את העלייה השלישית ממשבר.²¹

לאחר שעבודות הכבישים הסתיימו, פנו העולים להתיישבות ברחבי עמק יזרעאל. עולי העלייה השלישית יצרו צורות התיישבות חדשות אשר חרטו על דגלן את ערכי השיתוף, השוויון ועבודת הכפיים. בשנת 1919 הוקמו קבוצות ומושבי העובדים הראשונים,²² ושנה לאחר מכן ב-1920 נוסדה "ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל" אשר דאגה לזכויותיהם ותנאי תעסוקתם של העובדים העבריים. נראה היה כי מימוש החזון הציוני לא רחוק מלהתגשם, אולם לא עבר זמן רב והעלייה השלישית נקלעה למשבר נוסף. בשנת 1923 פקד את היישוב משבר כלכלי חמור אשר נמשך כשנה,²³ וגרם לפגיעה מוראלית קשה שהובילה לעזיבתם של כ-3500 יהודים את הארץ.²⁴

¹⁸ שם, עמ' 58-59.

¹⁹ הסכסוך הערבי-יהודי, הגבלות "הספרים הלבנים", ותנאיי הטבע אשר לא הטיבו עם העולים המתיישבים.

²⁰ ליסק, תשנ"ה, עמ' 57.

²¹ שם, עמ' 56-57.

²² הקבוצות ומושבי העובדים הם צורות התיישבות שיתופיות שהתפתחו במהלך העלייה השלישית.

²³ שם, עמ' 57-58.

²⁴ זאת בנוסף ל-1500 העולים שעזבו שנה קודם לכן, בשנת 1922.

האבטלה נוכח המשבר הכלכלי ניפצה את החלום הציוני להקמת חברה סוציאליסטית בארץ ישראל ללא שלבי הביניים של הקפיטליזם ומלחמת המעמדות. גל העלייה ההמוני, 'העלייה הרביעית', שנחת על ארץ ישראל בשנת 1924 אף חיזק מגמה זו. במסגרתו עלו כ- 55,000 עולים לארץ ישראל במשך שנתיים,²⁵ דבר אשר הוביל לתקופת גאות כלכלית מזה פעם ראשונה בתולדות היישוב.²⁶ בשנתיים הראשונות של העלייה הגיעו כמעט כמחצית מהעולים בסרטיפיקטים (רישיונות עלייה) של בעלי הון. לאחר שנתיים פוריות עלייה אלה נתקלה העלייה במשבר כלכלי חמור אף יותר מקודמו אשר הוביל לעזיבה המונית של אלפי עולים את הארץ.²⁷ רק בשנים 1929-1931 שהיו שנותרה האחרונות של העלייה, הצליחה החברה בארץ ישראל להתאושש בקושי ממכה זו, וליצור קרקע מצמיחה לקבלת העלייה החמישית.

מרבית עולי העלייה הרביעית הגיעו ממזרח אירופה והחליטו לעלות לארץ ישראל לאחר שנתקלו בקשים בארצות מוצאם. בשנים הללו פולין נקלעה לאינפלציה ומשבר כלכלי חמור אשר הוביל לנקיטת רפורמות כלכליות מחמירות כלפי מעמד הביניים אשר רוב היהודים השתייכו אליו. האחראי לדחיקת היהודים מפולין היה שר האוצר הפולני אשר על שמו אחד מכינויי העלייה הרביעית היה – "עליית גראבסקי".²⁸ מרבית היהודים עלו דווקא לארץ ישראל ולא היגרו לארצות הברית שנחשבה למרכז קליטה רחב למהגרים מכל העולם. הסיבה לכך נעוצה בחוקי ההגירה החמורים של ארה"ב שננקטו בשנת 1924. הלכה למעשה, ארצות הברית סגרה את שעריה והפנתה את היהודים המהגרים בלית ברירה לעלות לארץ ישראל.²⁹

בניגוד לשאר העליות הקודמות, אנשי עלייה זו זוהו כבעלי אוריינטציה מוחלטת של המעמד הבינוני, וכדוגלים בהתיישבות המונית ללא שינוי אורח חיהם. מרבית העולים עלו כמשפחות כאשר לכל משפחה בעלייה הרביעית היה הון פרטי וקרקע פרטית – ההפך הגמור מן התפיסה הקיבוצית-שיתופית של העלייה השלישית.³⁰ על אף שנקראה "העלייה הבורגנית", העלייה הרביעית הכילה יותר פועלים מאשר בעלייה השלישית אשר תפסה עצמה כ"עליית הפועלים". אולם משקלם הכלכלי של פועלים אלו בעלייה הרביעית היה קטן יותר, מאשר פועלי העלייה השלישית אשר החזיקו את המשק היהודי בעת המשבר

²⁵ ד' גלעדי, הישוב בתקופת העלייה הרביעית, תל אביב, תשל"ג, עמ' 33-34. להלן: גלעדי, תשל"ג.

²⁶ שם, שם.

²⁷ א' פז-ישעיהו, 'העלייה ההמונית' הראשונה: עלייה רביעית (1924-1928), אתר מט"ח, <<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=5470>>. להלן: פז-ישעיהו, אתר מט"ח.

²⁸ שם, שם.

²⁹ שם, שם; גלעדי, תשל"ג, עמ' 39.

³⁰ פז-ישעיהו, אתר מט"ח; ליסק, תשנ"ה, עמ' 59.

הכלכלי.³¹ במהלך עלייה זו נוצר קיטוב ברור של שני מגזרים בחברה היהודית – מחד גיסא, הבורגנים העירוניים אשר דגלו בהון הפרטי ולא התעניינו במטרות הציוניות ומאידך גיסא, הפועלים הסוציאליסטים אשר חרטו על דגלם את השיתוף בכל תחומי החיים, הן בכלכלה (ההון הלאומי) והן בהתיישבות (הקיבוץ). נראה היה כי הפרדה זו הייתה לבסיס חלוקת ה'מין' וה'שמאל' הפוליטי בארץ ישראל.³²

אולם, כגודל הציפיות מההמון השועט וממלא את הארץ כך היו גודל האכזבות. למרות שנת הגאות (1925) בארץ והמסחר המפותח של העולים בקרקעות, הישוב היהודי עדיין הזדקק לתרומות חיצוניות מבעלי הון בארצות הגולה. כשתרומות אלו נפסקו בשל משברים בארצות התורמים, נקלע הישוב למחסור במימון. מסוף שנת 1925 החלו גלי האבטלה לעלות בהתמדה והתחום אשר סבל ביותר ממשבר זה היה תחום הבנייה, ובעיקר בעיר תל אביב.³³ סיבה נוספת למשבר הייתה כושר קליטתו המצומצם של המשק היהודי, שהתקשה לקלוט בזמן קצר מספר עולים רב. המשבר הכלכלי והאבטלה הביאו רבים מן העולים לייאוש, שבא לידי ביטוי בירידה מן הארץ.³⁴ שנת 1928 הייתה שנה של התאוששות אשר במהלכה הצליחה התנועה הציונית לייבא הון ציבורי לישוב היהודי בארץ, ובכך לסיים את תקופת המשבר.³⁵

נראה היה כי העלייה הרביעית לא מצליחה לשמור על רצף ההישגים של קודמתה, היות והמשבר הכלכלי הגדול והירידה מהארץ האפילו על תרומתה לבניין המדינה המתהווה.³⁶ היישוב היהודי התפתח בהתמדה עם חלוף השנים, ולמרות הקשיים דאג להתחזק וליצור בסיס אשר ישמש בהמשך להקמת מדינת ישראל. כמו כן, מלבד בחינת התפתחות הישוב במסגרת ההתיישבותית, התפתח היישוב גם מבחינה פוליטית, עם כניסת המנדט הבריטי לארץ.

האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל הייתה רבגונית.³⁷ בשל כך, התפצלה לקבוצות רבות ממספר טעמים: לפי זרם בציונות, עדה, דת ולעיתים על פי מקצוע.³⁸ בתקופה

³¹ גלעדי, תשל"ג, עמ' 38.

³² ליסק, תשנ"ה, עמ' 59.

³³ פז-ישעיהו, אתר מט"ח.

³⁴ גלעדי, תשל"ג, עמ' 182.

³⁵ שם, עמ' 192.

³⁶ שם, שם.

³⁷ י' גורני, 'השינויים במבנה החברתי והפוליטי של העלייה השנייה בשנים 1914-1940', בתוך: ד' קארפי, **הציונות – מאסף לתולדות התנועה הציונית והיישוב היהודי בא"י**, תל אביב, תשל"ל, עמ' 229. להלן: קארפי, תשל"ל.

³⁸ ליסק, תשנ"ה, עמ' 15-16.

העות'מאנית ייצוג היישוב נעשה על ידי אליטה מתוכו אשר באה במגע עם הרשויות הטוטליטריות, אומנם השינוי המיוחל בממשק זה הגיע עם בואם של הבריטים ארצה.³⁹ נעשו מספר ניסיונות ביישוב לאחד את תושבי הארץ לכדי ייצוג על ידי גוף סמכותי אחד אשר תפקידו יהיה לקשר בין היישוב לממשלה המנדטורית. לבסוף, באביב 1920 לאחר מספר אסיפות מכוננות אשר בהם נציגי הקבוצות השונות דנו בקווי היסוד של היישוב העברי נבחרה בבחירות דמוקרטיות – אסיפת הנבחרים.⁴⁰ גוף זה מנה 314 צירים המשויכים ל – 20 סיעות שונות ותקופת כהונתו נמשכה עד לשנת 1925.⁴¹ הרוב המספרי נמנה עם הימין-מרכז הפוליטי, אך לשמאל הייתה השפעה רבה יותר על אופי היישוב והקשרים עם יהודי הגולה.⁴²

החלוקה לימין ושמאל פוליטי בארץ ישראל נעשתה באופן שונה משאר ארצות העולם. מפלגות הפועלים היוו את השמאל, לעומתם ניצבו המפלגות הדתיות אשר נקראו הימין וביניהם נותרו חוגי המעמד הבינוני (איכרים, בעלי מלאכה ועוד) אשר הוכרזו כמרכז.⁴³ חלוקה זו היא כללית ומופשטת ביותר, מפני שכל גוש פוליטי הסתעף למספר סיעות כאשר הפיצול ביניהן נבע ממניעי אידיאולוגיה או במידת הרדיקאליות.

את הצד הימני של המתרס תפסו המפלגות הדתיות. הן נתפסו כימין בשל שאיפתן לשמר את הישן, המסורת והדת, כלומר השקפת עולם אורתודוקסית. עם תחילת שנות העשרים הסתמנו שני זרמים מרכזיים בקרב היהודים הדתיים בא"י: הזרם החרדי וזרם 'המזרחי'.⁴⁴ החרדים היו הרוב בקרב הציבור הדתי. עמוד התווך שלהם היה אנשי 'היישוב הישן' של ירושלים אשר התכלכלו ברובם מכספי 'החלוקה'. החרדים לא תמכו בציונות ואף התנגדו לה בכל תוקף משום שסיכנה בעבורם את שמירת המסורת היהודית. התנועה הפוליטית שסביבה התאספו החרדים הייתה 'אגודת ישראל' אשר הוקמה בשנת 1912. גוף זה בעצם היווה סניף קטן מתוך ארגון גדול הרבה יותר – 'אגודת ישראל העולמית' אשר דאגה למימון תקציבי וייצוג עמדותיו בפני העולם.⁴⁵

בדומה לחרדים, גם 'המזרחי' היה סניף של א"י אשר הוקם בשנת 1918 מתוך ארגון עולמי מקיף ורחב יותר – 'הסתדרות המזרחי העולמית'. אולם בניגוד אליהם 'המזרחי' תמך

³⁹ שם, שם.

⁴⁰ ח' צורף, 'הנחות יסוד ארגוניים ליישוב היהודי', אתר מט"ח, תאריך כניסה לאתר: 07.02.13, > <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=1102>; ליסק, תשנ"ה, עמ' 2-14.

⁴¹ היו בסה"כ שלוש אסיפות נבחרים. מדובר כאן בתקופת כהונתה של האסיפה הראשונה בלבד.

⁴² ליסק, תשנ"ה, עמ' 34.

⁴³ שם, עמ' 17.

⁴⁴ שם, עמ' 25.

⁴⁵ שם, עמ' 27.

בציונות ואף ראה עצמו כחלק ממנה, ובעצם היווה את הסיעה הפוליטית של הציונות הדתית. ל"מזרחי" הייתה עמדת ביניים בנושאים רבים, אולם אין זה אומר שלא נקלע למחלוקות. שאלת החינוך, שאלת זכות הבחירה לאישה ושינוי דפוסי המשפט בארץ הם רק דוגמאות לאחדים מיני ויכוחים רבים שבהם התעסק.⁴⁶ תומכיה העיקריים של מפלגת "המזרחי" היו חוגים ציונים-דתיים, חוגים ציונים-חילוניים מתונים וממשלת המנדט אשר ראתה בעמדת ביניים זו דו קיום שלטעמה הינו המפתח להקמת מדינה בא"י. אך כוחה של מפלגה זו לא עלה על כוחם של החרדים או הציונים ובעת הבחירות השיגה תשעה צירים באסיפת הנבחרים.⁴⁷

את הגוש הגדול ביותר באסיפת הנבחרים יצרו יחדיו מפלגות השמאל, אולם למרות זאת, לא היה להן רוב קולות באסיפה. הוותיקה שבין המפלגות הייתה מפלגת 'הפועל הצעיר' אשר הוקמה בקיץ 1905, ביוזמת קבוצת חברי העלייה השנייה.⁴⁸ המפלגה הייתה קטנה בהיקפה וינקה את שורשיה האידיאולוגיים באשר לכיבוש העבודה וכיבוש האדמה מרוסיה. מרבית התומכים של ה'פועל הצעיר' היו אינטלקטואליים רדיקאליים: מורים, סופרים ופובליציסטיים אשר יצרו למפלגה מעמד של אליטה תרבותית. באסיפת הנבחרים יוצגה על ידי 41 צירים.

לעומתם, ניצבו 'הבלתי מפלגתיים' או ליתר דיוק – הסתדרות הפועלים החקלאיים אשר הוקמה גם היא ע"י אנשי העלייה השנייה והייתה בעלת אוריינטציה ארצישראלית מובהקת. 'הבלתי מפלגתיים' כשם – לא הרבו להתעסק באידיאולוגיות, אלא העדיפו להתעסק בתשובות המעשיות לשאלות הקיום של הפועל העברי.⁴⁹ 'אחדות העבודה' – השם שהעניקו לעצמן המפלגות לאחר האיחוד (האיחוד במפלגות הפועלים, 1919)⁵⁰, פנתה לכלל הפועלים ביישוב וניסתה לצרף מספר אידיאולוגיות שונות לכדי רעיון חדש. איחוד עוצמתי זה הוביל לכך שצברה 70 צירים באסיפת הנבחרים - מספר הצירים הגדול ביותר שהשיגה מפלגה.⁵¹

הפוליטיקה ביישוב הייתה פורה במיוחד, ומרבית היהודים שייכו עצמם למסגרת פוליטית ממבחר המפלגות העמוס. אולם, לא לכולם התאפשר הדבר. לנשים למשל, ניתנה

⁴⁶ שם, עמ' 29.

⁴⁷ שם, עמ' 30.

⁴⁸ שם, עמ' 34.

⁴⁹ שם, עמ' 38.

⁵⁰ על כך ראו: י' גורני, **אחדות העבודה 1919-1930 : היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית**, אוניברסיטת תל

אביב, בני ברק, תשל"ג.

⁵¹ שם, עמ' 34.

זכות הבחירה רק בשנת 1926, וזוהי רק דוגמא אחת מיני רבות למעמד האישה באותה תקופה אשר לא כלל זכויות רבות.⁵² למרות השפעתן הרבה של התמורות בארץ על אנשי היישוב, נראה היה כי הנשים נותרו בעמדה נחותה. ההצהרות הסוציאליסטיות-שוויוניות של החלוצים לא הועילו לנשים, והמאבק באשר ל"שאלת האישה" ירד מן הפרק ונשאר שולי ביחס לבניין המדינה המתהווה.

בשנות העשרים היו שני חידושים שהשפיעו על מעמד האישה: האחד בואן של העליות השלישית והרביעית והשני הקמת הסתדרות העובדים הכללית בשנת 1920.⁵³ בעלייה השלישית הנשים היוו 36.8% מכלל העלייה. הסיבה למיעוט הנשים בתקופת העלייה השלישית נעוצה בעובדה שחלק גדול מהעולים הגיעו כרווקים.⁵⁴ העלייה בשיעור הנשים התמידה עם בואה של כל עלייה עד למלחמת העולם השנייה, וכך היה גם בעלייה הרביעית בה חלקן של הנשים היה כמעט חצי (46%) מתוך כלל העולים.⁵⁵ בשתי עליות אלו מרבית הנשים היו בין גילאי 20 – 35 וזאת בשל העלייה הסלקטיבית שיושמה באמצעות הסרטיפיקטים.⁵⁶ נתון מפתיע הוא שאחוז הנשים אשר ידעו קרוא וכתוב עמד על כמעט 80%, נתון אשר לא נופל בהרבה מאחוז הגברים אשר עמד על קצת יותר מ- 90%.⁵⁷

העולות העצמאיות התקשו להתקיים ולפרנס את עצמן, ולעיתים אף נראה שהמוצא היחידי של הנשים בארץ ישראל הוא להתחתן ולהתקיים באמצעות גבר.⁵⁸ הרישומים הדמוגרפיים אכן מוכיחים כי מרבית הנשים עלו לארץ בתוך תא משפחתי, או שהתחתנו זמן קצר לאחר עלייתן. רוב נשות העלייה התחתנו עם בני זוג מאותה עלייה והפסיקו בד"כ לעבוד עם הינשואן או עם הולדת הילד הראשון. הן היו האחראיות למשק הבית, ובשל כך ניהלו חיי משפחה מסוגרים בתחום ביתן ומשפחתן. את העיסוק בספירה הציבורית, בתחום החברתי-פוליטי, הותירו לבעליהן לבעליהן. תפקידן של הנשים היה לתפעל את הבית באופן שוטף ולדאוג לגידול הילדים.⁵⁹

⁵² ברנשטיין, בתוך: רם, תשנ"ד, עמ' 86-87.

⁵³ ד' יזרעלי, 'תנועת הפועלות מראשיתה עד 1927', **קתדרה** 32, ירושלים, תמוז תשמ"ד, עמ' 125.

⁵⁴ שם, שם.

⁵⁵ ג' אלרואי, 'נשים בארץ ישראל בתקופת המנדט: היבטים דמוגרפיים', בתוך: אייל כתבן, מרגלית שילה, רות הלפרין-קדרי (עורכים), **חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט**, רמת גן, תשע"א, עמ' 92. להלן: אלרואי, תשע"א.

⁵⁶ שם, עמ' 94.

⁵⁷ שם, 106.

⁵⁸ ה' ניר, 'מה העיקר עליהן? האישה בהתיישבות העובדת בתקופת היישוב', בתוך: מ' שילה, ג' חזן-רוקם ור' קרק (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי מגדר**, ירושלים תשס"א, עמ'. להלן: ניר, בתוך: שילה, תשע"א. 172-173; ברנשטיין, בתוך: רם, תשנ"ד, עמ' 92.

⁵⁹ ב' מרגלית שטרן, "הוא הלך בשדות" – והיא. ה'עבריה' החדשה בעיני עצמה ובני דורה, **ישראל** 16, תשס"ט, עמ' 210. להלן: מרגלית שטרן, תשס"ט.

בתחום העבודה, שכרן של הנשים היה נמוך בהתמדה משל הגברים, משום שהועסקו בעיסוקים 'נשיים' ועבודתן הייתה זמנית ובלתי מקצועית. בנוסף, אי השוויון השתרש גם כן בתנועת העבודה.⁶⁰ שם כווננו מלכתחילה לעיסוקים 'נשיים' מסורתיים כגון: תופרות, טבחיות, כובסות ועוד והופלו במתן השכר ובייצוג במוסדות נבחרים. רוב החברות בתנועה היו 'נשי עובדים', כלומר נשים שהשאירו את העיסוקים הציבוריים לבעליהן.⁶¹ רק מיעוט החברות בתנועה עבדו בשכר מחוץ למשק ביתן והשתייכו להסתדרות בזכות עצמן. מקומן של הנשים בשוק העבודה היה מצומצם בהחלט, העבודות שהוגדרו כמותאמות לנשים היו ספורות, ונראה שההשתלבות במקצועות הגבריים לא באה בחשבון. מצב זה דחק אותן לשולי התעסוקה, וייאש נשים רבות ממציאת עבודה ראויה.

אפליית הנשים בתנועה הציונית בכלל ובכל אשר לעלייה לארץ ישראל בפרט החלה משחר עלייתן – בחלוקת הסרטיפיקטים בין נשים לגברים, המשיכה בקבלתן למסגרות ההתיישבותיות ואף התקיימה בזכויותיהן כעובדות.⁶² חלומן הציוני של הנשים עוד מהגולה התגלה ככוזב והאמירות הסוציאליסטיות – שוויוניות בתנועה הציונית התבררו כחסרות כיוון. הנשים מצידן, לא רתמו את רחמן ליצירת רוב יהודי בארץ וקיימו אורח חיים אירופי, דבר אשר מעיד לנו על רצונה של האישה לשמור על ריבונותה ולהיות אחראית לגורלה בעצמה.⁶³ תמונת מצב עגומה זו, בה הנשים לא זכו לזכויות שוות ואף לעיתים רבות הופלו ביחס אותו קיבלו מן המוסדות הובילן למסקנה כי עליהן לעמוד על שלהן ולהשיג בכוחות עצמן את המעמד הראוי להן.

ההכנות למאבקן של הנשים לא נגמרו בהחלטה על כך; פערים רבים התקיימו בין דמותה של האישה בעיר לדמותן של נשים בקיבוץ ובמושב, בין האישה החילונית לדתייה השמרנית ואף בין המהפכנית הרדיקאלית לאשת איש הפשוטה. בנוסף לפערים אלו, היו התנגשויות וחוסר הסכמה באשר לאופן המאבק.⁶⁴ האם לנסות להשתלב במוסדות הפטריארכאליים הקיימים? או שמא עליהן לפתח תשתית ארגונית נשית משלהן? האם לשאוף להידמות לגברים או לצאת מנקודת הנחה שיש לקבל את האישה כפי שהיא למרות מגבלותיה? שאלות אלה ואחרות העסיקו את הנשים אשר נאבקו על מקומן בבניין האומה והמדינה.⁶⁵ שאלות אשר היה עליהן להשיב על מנת להתקדם במאבק מאוחד ומאורגן.

⁶⁰ באמצע שנות העשרים היוו הנשים יותר משליש מסך כל החברים בתנועה.

⁶¹ ד' ברנשטיין, 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים', **קתדרה** 34, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 116. להלן: ברנשטיין, תשמ"ה.

⁶² אלרואי, תשע"א, עמ' 112.

⁶³ שם, עמ' 114.

⁶⁴ מרגלית-שטרן, תשס"ט, עמ' 203, 205-206.

⁶⁵ שם, שם.

פרק שני: מאבקן של הנשים ליציאה לשוק העבודה

פתיח

שנות העשרים היו שנים של התחלות חדשות ביישוב היהודי בארץ ישראל. מלבד מעבר השלטון העות'מאני למנדט בריטי, החל היישוב היהודי בפעילויות ארגון ויצירת בסיס למדינה המתהווה. כפי שצוין בפרק הקודם, המפה הפוליטית בארץ ישראל הייתה מגוונת מאוד וכללה מפלגות רבות השונות אחת מהשנייה באידיאולוגיה וקהל היעד⁶⁶ מרבית ההתפלגות הפוליטית של העולים למפלגות נעשתה על פי מקצועם או עיסוקם.⁶⁷ כאמור, הפעילות המשקית של ציבור הפועלים התחלקה בין שתי מפלגות מרכזיות: "הפועל הצעיר" ו"אחדות העבודה". בשנים אלו היה היישוב היהודי במצב קשה לאחר סיום מלחה"ע הראשונה והיה צורך באיחוד הכוחות. לכן, כניסיון לתת מענה להתפלגות זו, בשנת 1920 הוקמה "ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל" אשר טיפלה בנושאים הכלכליים והחברתיים שהעסיקו את העובדים ונתנה מסגרת גג לכלל העובדים העבריים בארץ ללא קשר להשקפותיהם הפוליטיות.⁶⁸ כיבוש העבודה היה תחום חשוב ביותר בעבור העולים הציוניים וביניהן גם העולות. בפרק זה אתמקד במקומן של הנשים בשוק העבודה העברי בארץ ישראל: מאבקן להשתלבות במקצועות השונים, ויוזמתן ליצור תחומי עבודה הייחודיים להן.

מצב העולים ושוק העבודה

ההסתדרות הוקמה כארגון הכללי לעובדים העבריים בארץ ישראל. אולם מלבד זאת, לקחה על עצמה תפקידים לאומיים רבים והיוותה מסגרת-על חשובה לכלל אנשי היישוב.⁶⁹ פעילותו הנמרצת של הארגון התבטאה בתחומים רבים: המשביר, בנק הפועלים וסולל בונה בתחום העבודה; המרכז החקלאי כאחראי על פעילות ההתיישבות, ו"ההגנה" והמוסד לעלייה ב' בתחום הביטחון. בנוסף, דאגה גם לתחומי החינוך והתרבות בעזרת הקמת וועדת התרבות ועיתון "דבר". להסתדרות היה חלק חשוב בחייהם של העולים ותפקידה העיקרי היה לספק שירותים בתחומים נרחבים ולדאוג לפיתוח והעשרת היישוב העברי.⁷⁰

⁶⁶ מ' ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי – חלק שני**, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 15-70. להלן: ליסק, תשנ"ה.

⁶⁷ גורני, בתוך: ד' קארפי, תש"ל, עמ' 242.

⁶⁸ ליסק, תשנ"ה, עמ' 56.

⁶⁹ א' יער ז' שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, כרך א, רמת-אביב, תשס"א, עמ' 82. להלן: שביט, תשס"א.

⁷⁰ שביט, תשס"א, עמ' 83-84.

תחילת שנות העשרים היו שנים קשות בשביל עולי העלייה השלישית אשר נתקלו בבעיות פרנסה וקשיי קיום. מצבו הקשה של המשק העברי לאחר מלחמת העולם הראשונה והעדפת הפועל הערבי במושבות (בגלל שכרו הנמוך יותר) הקשו על העולים מציאת מקום עבודה. התזמון של הקמת הסתדרות העובדים (בייחוד חברת הבנייה "סולל בונה" שאיחדה את הפועלים יחדיו,⁷¹ סייעה בהכשרתם ותרמה בתקשורת עם הממשלה המנדטורית) תרם להצלת היישוב היהודי ממשבר כלכלי חמור. בשיתוף פעולה עם הנציב העליון הבריטי, הרברט סמואל, נשלחו הפועלים לעבוד בעבודות ציבוריות כסלילת כבישים, בניית פסי רכבת ועוד.⁷² הפועלים התארגנו במסגרת גדודי עבודה ואת שכרם הכניסו לקופה משותפת אשר ממנה להם את השירותים הבסיסיים להם נזקקו. רק בהמשך, לקראת שנת 1921, עם סיום העבודות הציבוריות, התפנו העולים להתעסק במלאכת ההתיישבות אשר במסגרתה הקימו קבוצות, מושבי עובדים ומאוחר יותר גם קיבוצים.⁷³ אך גם פעילות ההתיישבות לא הובילה לנחת מבחינה כלכלית בישוב. כעבור שנתיים, בשנת 1923, נקלע הישוב למשבר כלכלי נוסף אשר איים לפרק את אשר הספיקו העולים לבנות.⁷⁴

העלייה הרביעית לעומת קודמתה הביאה עימה תקווה חדשה להתפתחות כלכלית ביישוב העברי בארץ. לראשונה מזה שנים הייתה גאות כלכלית בישוב, וזאת בשל החלק הנכבד שהיוו בעלי ההון מתוך כלל העולים.⁷⁵ אופוריה זו החזיקה עד שנת 1926 בה החל המשבר הכלכלי החמור ביותר שידע הישוב.⁷⁶ מרבית העולים בעלייה זו התיישבו בערים ונוצרו פערים בין ההתיישבות העירונית להתיישבות הקיבוצית-שיתופית שנקראה גם "ההתיישבות העובדת". עובדים רבים פוטרו מעבודתם ונעשו מובטלים, קומונות וחבורות התפרקו והיו דרושים מאמצים רבים על מנת להחזיר את משק הישוב על כנו.⁷⁷

לצורת ההתיישבות שבחרו העולים הייתה השפעה רבה על העבודה שסיגלו לעצמם בהמשך.⁷⁸ צורות ההתיישבות השיתופיות – הקיבוצים ומושבי העובדים – דגלו במשק עצמאי פנימי אשר דאג לפרנס את עצמו עם תלות מזערית ביותר במקורות חיצוניים ובעובדים שכירים. בצורות התיישבות אלו, העובדים עבדו במפעלים, בתי חרושת, חקלאות

---

⁷¹ "סולל בונה" – היא חברת הבנייה המאוחדת ועל מפלגתית שהוקמה לאחר הקמת ההסתדרות על מנת לאחד את ניהול התעסוקה העברית בארץ ישראל וכחלק ממנה גם את עבודת הבניין.

⁷² ליסק, תשנ"ה, עמ' 57.

⁷³ שם, שם.

⁷⁴ המשבר הכלכלי נוצר בעקבות צמצום העבודות הציבוריות שיצרה ממשלת המנדט וצמצום הסיוע הכספי מצד ההסתדרות הציונית. משבר זה היה קשה מאוד בעבור העולים והוביל לירידה מהארץ ואבטלה רחבה.

⁷⁵ ליסק, תשנ"ה, עמ' 58.

⁷⁶ לקריאה נוספת על המשבר בעלייה הרביעית: שביט, תשס"א, עמ' 70.

⁷⁷ ליסק, תשנ"ה, עמ' 59.

⁷⁸ על צורות ההתיישבות בישוב: אביגיל פז-ישעיהו, 'עליה שלישית ורביעית: המסגרות ההתיישבותיות של תנועת הפועלים', מתוך: אתר מט"ח. <<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=16274>>

ובשירותים משותפים כחדר אוכל, מכבסה וכדומה. הפועלים סברו כי הקיבוץ יבטיח עתיד כלכלי טוב יותר וזאת מאחר ומהווה משק עצמאי המערב ענפים ותחומים שונים של עבודה ומאפשר לקלוט יותר עולים ולפתח חיים חברתיים כקבוצה שיתופית אחת.⁷⁹

בניגוד למרבית עולי העלייה השלישית שנטו לצורת ההתיישבות השיתופית, עולי העלייה הרביעית העדיפו דווקא את ההתיישבות העירונית. בתקופת העלייה הרביעית תל-אביב הכפילה את אוכלוסייתה ושכונות יהודיות חדשות הוקמו בחיפה ובירושלים.⁸⁰ ההתיישבות העירונית פיתחה תחומים שונים ומגוונים של תעסוקה – החל ממפעלים, בתי מסחר, ומוסדות ארגוניים ועד לבתי אופנה, תיאטראות, מסעדות, אופרה, קיוסקים ואוניברסיטאות. הערים המרכזיות נהפכו למרכזים כלכליים, תרבותיים וחברתיים כאחד ומלבד פיתוח הכלכלה היהודית סייעו בפיתוח החיים החברתיים-תרבותיים בישוב העברי בארץ.⁸¹

החלוקה למקצועות על פי צורת ההתיישבות השפיעה במישרין גם על הגישה הפוליטית של העולים והובילה להתארגנות של שני מחנות חברתיים ביישוב. האחד – מחנה הפועלים שכלל חלוצים סוציאליסטיים אשר דגלו בהתיישבות שיתופית ובהון לאומי, והשני – המחנה האזרחי אותו היוו הבורגנים בעלי ההון הפרטי מן העלייה הרביעית שתמכו בקפיטליזם והתגוררו בעיקר בערים.⁸² המשברים הכלכליים בשנות העשרים המריצו את הויכוח האידיאולוגי בין המחנות, אך במקביל תרמו להתרוששות מחנה הפועלים שהתבסס על קרנות לאומיות וגיוס הכספים של ההסתדרות הציונית – דבר אשר תרם להתחזקות ההתיישבות העירונית.⁸³ כורח המציאות הוביל את שני המחנות אל פשרה – כשני שלישי מן הכלכלה הושתתה על הון פרטי, בעוד ששליש אחד על הון לאומי.

מקומן של הנשים

הנשים רצו גם הן לתרום לפיתוח הכלכלה ביישוב ולמרות שנתקלו בקשיים, משאלת ליבן עדיין הייתה להשתתף בבניין הארץ. כך מספרת הניה פקלמן פועלת בניין מהעלייה השלישית ומובילה חברתית ביישוב: "פה בארץ היתה נטושה לפני מלחמת-קיום קשה, ולא דאגתי אלא לספוק צרכי ההכרחיים. אלמלא הקיבה שהיתה מזכירה מפעם לפעם על חובת

---

⁷⁹ ליסק, תשנ"ה, עמ' 59.

⁸⁰ שביט, תשס"א, עמ' 70.

⁸¹ שם, עמ' 71.

⁸² ליסק, תשנ"ה, עמ' 59.

⁸³ שביט, תשס"א, עמ' 70.

האכילה ודאי שהיו שוכחים גם אותה: כל אחד ואחד דאג אז בעקר לבניין הארץ.⁸⁴ מילותיה של הניה הן רק ביטוי אחד מיני רבים לרצון של הנשים לסייע לפיתוח המדינה המתהווה. הנשים ראו עצמן כחלק בלתי נפרד מן היישוב היהודי, ועל כן רצו להשתלב בכוח העבודה העברי.

אומנם, חלקן של הנשים ביישוב היה קטן מחלקם של הגברים. הבדל זה היה נעוץ תחילה בהגבלה במתן הסרטיפיקטים לנשים על ידי הבריטים.⁸⁵ הגבלה זו אף הייתה מחמירה יותר לנשים הרווקות אשר לא עלו כחלק מתא משפחתי. בעלייה השלישית הנשים היוו 36.8% מכלל העולים,⁸⁶ ובעלייה הרביעית היוו 46%. מעגל התעסוקה כלל יותר רווקות והנשואות לא רק שהיו מיעוט אלא שלעיתים הסתמכו על בעל שיפרנס אותן או שהחליטו להתמקד בגידול ילדים – מה שהוביל אותן ליציאה משוק העבודה. נכון לשנת 1926 הנשים היוו רבע מכוח התעסוקה ביישוב העברי.⁸⁷ העיר הפכה במהרה לפופולארית יותר מן ההתיישבות העובדת (מושבים, קיבוצים ומושבות), וכך גם תרמה בכניסת הנשים לשוק העבודה העירוני.⁸⁸ במשך שנות העשרים יותר מ-60% מכלל העובדות היו רווקות עירוניות.⁸⁹

השתלבות הנשים בהתיישבות העובדת

בפני הנשים הנשואות עמדה דילמה – האם לצאת לעבוד במקביל לתפקידן כנשות משפחה או להתרכז בגידול הילדים ותפעול משק הבית? מרבית הפועלות נתקלו בקשיים בשילוב בין השניים, כפי שסיפרה פסיה גורליק פעילה בתנועת הפועלות וחברת קיבוץ: "הפועלת הבודדת, שהיתה לאם – כמה קשה היה לה לעמוד בשתי חזיתות! על הרוב – הודות למסגרת של אירגוני אמהות עובדות – נשארו נאמנות לעצמן, אבל אחדות מהן כרעו-נפלו תחת העול הזה ויש גם שיצאו משורות מחנה-הפועלים."⁹⁰ דילמה זו העסיקה את כל האמהות שרצו לעבוד, כולל גם את נשות הקיבוץ, כמותן ליליה בסביץ חברת קיבוץ עין חרוד: "נשאלתי אם היו חיי חברה קשים יותר מחייו של החבר? אמנם כן. הריון ולידה, הליכה

⁸⁴ ה' פקלמן, חיי פועלת בארץ, תל אביב, תרצ"ה, עמ' 77. להלן: פקלמן, תרצ"ה.

⁸⁵ ד' ברנשטיין, 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים', קתדרה 34, תשמ"ה, עמ' 119. להלן: ברנשטיין, תשמ"ה.

⁸⁶ ד' יזרעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתה ועד 1927', קתדרה 32, יולי תשמ"ד, עמ' 125. להלן: יזרעאלי, תשמ"ד.

⁸⁷ ב' מרגלית-שטרן, 'למלכה אין בית למלך אין כתר?', בתוך: אבי בראלי, נ' קרלינסקי (עורכים), עיונים בתקומת ישראל: כלכלה וחברה בימי המנדט 1919-1948, קריית שדה-בוקר, תשס"ג, עמ' 131. להלן: מרגלית-שטרן, תשס"ג.

⁸⁸ שם, עמ' 130.

⁸⁹ שם, עמ' 134.

⁹⁰ מ' פוזננסקי, חברות בקיבוץ, תל אביב, תש"ד, עמ' 108. להלן: פוזננסקי, תש"ד.

לבית-התינוקות לפנות-בוקר, בעוד חושך, במשך היום ובערב להיניק.⁹¹ בדברים אלו נוגעת לילה באחת הסוגיות החשובות שהעסיקו נשים נשואות-עובדות בשנות העשרים ואף ממשיכה להעסיק נשים עד היום.⁹² השילוב בין תפקיד האמהות לעבודה משמעותית תמיד דרש הקרבות רבות מצד הנשים.⁹³ בשנות העשרים התפיסה הרווחת הייתה כי התפקיד הראשי של האישה הוא גידול הילדים ותפעול משק הבית, ועבודה בעבור נשים אלו - נתפסה כמותרות בלבד.⁹⁴

לאור התמונה העולה, ניתן להבין כי מספר הנשים העובדות היה קטן בהרבה ממספר הגברים העובדים. יש הסבורים כי הבדל זה נבע בעיקר בשל החלוקה המקובלת למקצועות 'נשיים' ומקצועות 'גבריים'.⁹⁵ המקצועות המופרדים אליהן כוונו הנשים היו כובסות, רוקמות ותופרות בתחום ההלבשה, טבחיות בענף התזונה, גננות בתחום ההוראה ואחיות, חובשות ומיילדות בתחום הרפואה.⁹⁶ בסך הכל היו פי שתיים יותר עובדות בערים מאשר עובדות ממגזרים שונים.⁹⁷ מאפייני העיסוקים 'הנשיים' כללו תנאי עבודה ירודים, שכר זעום ויוקרה פחותה. משום כך, נשים רבות התקשו להתמיד בעבודתן אשר נתפסה בעיניהן כאילוץ זמני בלבד.⁹⁸ אולם, לא כל הנשים התנגדו לחלוקה זו – שושנה רכטהנד מיוזמי מושבי העובדים טענה כי "הולכת האשה עם רעה למושב, והעבודה מתחלק כאילו מעצמה: הגבר עובד רחוק מן הבית בשדות ועוסק בסידורים הכלליים של עיני המשק, והאשה עובדת בקרבת הבית... ואני רואה את החלוקה הזאת כטבעית ונכונה."⁹⁹

עבודת נשים בהתיישבות העירונית

כפי שנאמר לעיל, מרבית הנשים פנו להתיישבות העירונית, שם נתקלו בפחות קשיים בהשתלבות בשוק העבודה. פרט לענף החקלאות בו מרבית הנשים העובדות היו דווקא ממגזרים אחרים, בשאר העבודות (בניין וחומרים, פקידות, רפואה, הוראה) מספר הנשים העובדות בערים היה גבוה בהתמדה משאר צורות ההתיישבות וזאת מפני שכלל מגוון עבודות רחב יותר והיווה עבור הנשים הנשואות מפתח לשילוב בין חיי המשפחה

⁹¹ ל' בסביץ', במירוץ עם הזמן, תל אביב, תשמ"ז, עמ' 43.

⁹² לקריאה נוספת על פועלה של לילה בסביץ: מ' חזן, 'לילה בסביץ על מתרסי מגדר, הפרט והשמירה בקיבוץ', **קתדרה 145**, תשרי תשע"ג.

⁹³ מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 132.

⁹⁴ שם, עמ' 133; ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 115.

⁹⁵ מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 115.

⁹⁶ שם, עמ' 116.

⁹⁷ שם, עמ' 130.

⁹⁸ שם, עמ' 115-116.

⁹⁹ ר' כצנלסון-רובשוב, **דברי פועלות: מאסף**, תל אביב, תר"צ, עמ' 101. להלן: כצנלסון-רובשוב, תר"צ.

לעבודה.¹⁰⁰ נוסף על כך, מבחינה שערכה בת-שבע מרגלית שטרן על מפקד העובדים השני של ההסתדרות עולה כי רוב ציבור העובדות פנה לעבוד כפועלות פשוטות.¹⁰¹ כמענה לשאלה מדוע היו יותר עובדות רווקות מנשואות – נסקור את מצבן של הנשים הנשואות שהחליטו לצאת לשוק העבודה.

על אף שהיו במיעוט דמוגרפי גם העולות הרווקות ניסו את מזלן בשוק העבודה העברי בארץ. לעולות העצמאיות היו קשיים רבים יותר להתקיים ולפרנס את עצמן, ולכן רבות מהן סברו כי עדיף להן להתחתן ולהתקיים באמצעות גבר.¹⁰² רוב נשות העליות עלו לארץ כחלק מתא משפחתי, או שנכנסו לאחד זמן קצר לאחר עלייתן.¹⁰³ כמעט כל הנשים היהודיות ביישוב נישאו בעת כזו או אחרת משנות פוריותן. דפוס הנישואין השתנה לפי העדה – נשים לא אשכנזיות התחתנו לפני הנשים האשכנזיות וגיל הנישואין המקובל היה בשנות העשרים לחייהן.¹⁰⁴ הן ניהלו חיי משפחה סגורים ביחידות והשאירו את העיסוק בתחום החברתי-פוליטי לבעליהן.¹⁰⁵ תפקידן של הנשים היה כאחראיות על הבית באופן שוטף ולדאוג לגידול הילדים, וכך גם מרביתן הוסיפו לראות עצמן מעל לכל כנשות הבית ואימהות המשפחה.¹⁰⁶ אולם, חשוב לזכור כי אלו היו רק חלק מהנשים.

אפליית הנשים בשוק העבודה

הקשיים שביציאת הנשים לשוק העבודה לא הסתיימו בלבטים אלו. לא רק שהיה עליהן להתמודד עם שילוב בין שני התפקידים הללו, אלא שנאלצו להתמודד עם אפליה מתמדת בין הנשים לגברים בשוק העבודה. למשל, בשנת 1923 רק 20 מתוך 160 מקצועות שנסקרו שילבו נשים בין שורות עובדיהם.¹⁰⁷ פסיה גורליק מפעילות תנועת הפועלות מספרת על תפקידה כאחראית על העסקת הפועלות בת"א בתקופת העלייה השלישית: "היתה זו תקופה קשה, הימים ימי מתן סיוע ולחברות כמעט שלא היתה עבודה כלל, להן היו נמסרות עבודות ציבוריות שונות, כישור חולות וכו'. לא כל החברות היו מסוגלת לסוגי עבודה אלה, והיא, כמותה, גם לא הספיקה לכל הציבור. מה איום היה לענות לחברה רעה, שאין בשבילה עבודה."¹⁰⁸ דבריה של פסיה משקפים את המציאות דאז שבה העבודות שהוגדרו

¹⁰⁰ מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 118.

¹⁰¹ שם, שם.

¹⁰² ניר, בתוך: שילה תשס"א, עמ' 172-173; ברנשטיין, בתוך: שילה תשס"א, עמ' 92.

¹⁰³ לקריאה על נתונים דמוגרפים נוספים בקשר לנשים: אלרואי, תשע"א, עמ' 87-116.

¹⁰⁴ שם, עמ' 134.

¹⁰⁵ שם, תשמ"ה, עמ' 116, עמ' 122.

¹⁰⁶ מרגלית-שטרן, תשס"ט, עמ' 210.

¹⁰⁷ ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 115.

¹⁰⁸ פוזננסקי, תש"ד, עמ' 108.

כמותאמות לנשים היו יחידות במספר, ונראה שההשתלבות במקצועות הגבריים לא עלתה בחשבון. מצב זה דחק את הנשים לשולי התעסוקה, וייאש רבות מהן ממצאת עבודה ראויה.¹⁰⁹

המקור לאי השוויון בין העסקת נשים לגברים נבע מכמה טעמים מרכזיים. ראשית, האישה העובדת בכלל והפועלת בעיקר עמדה מול הגבלה באפשרויות בחירת עבודתה.¹¹⁰ הגבלה זו הייתה נעוצה בעובדה כי המפקחים על חלוקת העבודות היו עובדי ההסתדרות, שידועה בהיותה ממוסדת על ידי גברים. נוסף על כך, המעמד השולי של הנשים השתרש בחברה היישובית ונראה היה כי תפקידה העיקרי של האישה הוא תפקיד מסורתי של משפחה מסורתית-בורגנית. נשים רבות קיבלו על עצמן מוסכמות אלו לגבי תפקיד הנשים ביחס לגברים והיו חסרות אמונה בקשר ליכולתן – דבר אשר התבטא בחוסר יוזמתן ביציאה לעבוד מחוץ למשק ביתן.¹¹¹ מעבר לתפיסות אלו, גם הנשים שכבר הצליחו לפרוץ את המוסכמות נתקלו בבעיות בהשתתפות בעבודה בשל חוסר הכשרתן וניסיון כעובדות.

על הפועלות היה להשלים עם מציאות זו, ובעצם לוותר על האינטרסים המעמדיים שלהן לטובת האינטרס הלאומי שאותו חרטה על דגלה התנועה הציונית.¹¹² עבודת הנשים נחשבה למשנית וזמנית.¹¹³ כך, בעיתות של משברים כלכליים נאלצה האישה הנשואה לפנות את מקומה לגבר העובד.¹¹⁴ כמו כן, בל נשכח את ההבדלים בכוח הפיזי אשר שיחקו תפקיד בתקופה שבה עיקר כוח העבודה התבסס על הפועלים בכבישים ובהמשך על עובדי הבניין.¹¹⁵ הנשים התחלקו בנושא זה לנשים שהשלימו עם גורלן והעדיפו את המקצועות 'הנשיים' שהוקצו להן, ולנשים, רובן היו צעירות, רווקות מתנועת העבודה ששאפו לשוויון הזדמנויות למרות ההבדלים הפיזיים בין נשים לגברים.¹¹⁶ דוגמה לאחת הדעות מהויכוח שהתפתח בקרב הנשים ביישוב בנושא זה, ניתן לראות בדבריה של חנה טהון מתנועת התאחדות נשים עבריות:¹¹⁷ "בשעה שאנו רואים את הפועלות המתלבשות ברשלנות, אותן טפוס הנוטה להדמות אל חיצוניותו של הגבר, את הפועלות העובדות עבודה קשה המפרכת את הגוף ומתישה את הבריאות ללא עת – מתעוררת השאלה, אם באמת יש מקום להכחשת

¹⁰⁹ ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 116.

¹¹⁰ שם, עמ' 115.

¹¹¹ מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 123.

¹¹² ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 115.

¹¹³ שם, עמ' 116.

¹¹⁴ מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 112.

¹¹⁵ ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 118.

¹¹⁶ שם, שם.

¹¹⁷ חנה טהון – (1954-1886) פעילה חברתית בתחום הרווחה ובמאבקי הנשים מהמגזר האזרחי.

חולשתה הגופנית של האשה בהשוואה אל האיש.¹¹⁸ חנה מראה לנו בדבריה כי לא כל הנשים תמכו במאבק על ההשתלבות בשוק העבודה הגברי, וחלקן אף תמכו במצב הקיים ולא רצו לשנותו כלל.

עם זאת, היו נשים שהחליטו לא לוותר ולהשתתף בכל מחיר בשוק העבודה. הניה פקלמן מתארת בספרה "חיי פועלת בארץ" שראה אור בשנת 1935, על דיאלוג בינה לבין ידידה הרופא בנושא השתלבות הנשים בעבודה: "שנינו טילנו על שפת הים ודברנו הרבה על המצב בארץ, ועל עמדת הפועל והפועלת. כשנודע לו באיזו עבודות אני עסוקה – התנגד לכך כרופא וטען שהבחורות אסור להן לעבוד עבודת פיזית קשה, לפי שהיא מזיקה לאישה. קודם כל עליה להיות אם בריאה; זה חשוב לעצמה וחשוב לבניין הארץ. אני התנגדתי לו בכל. הסברתי לו שמוטב שהגוף יסבול ולא הנשמה. אם הבחורה תתחיל להיות בררנית בעבודות: זה קשה וזה קל, זה מתאים וזה לא וכד', - לא תשיג לעולם את מטרתה ולא תהיה לבן אדם חפשי ועצמאי."¹¹⁹ משיחה זו עולה דעת הגברים המקובלת כי עבודה פיזית אינה מתאימה לנשים, ועל כן עליהן להישאר בתחומי ביתן ולהשאיר את העבודה לגברים. אולם, בעבור הניה ונשים רבות העבודה הייתה דרכן לעמוד על חירותן.

גם סיום תקופת העבודה בכבישים לא הועילה לנשים.¹²⁰ תהליך העיור המואץ והמעבר מעבודת כבישים לעבודת בניין המשיכה להציב מכשולים בפני הנשים העובדות. לשכת העבודה נצמדה למוסכמות שקבעו כי עבודה פיזית אינה מתאימה לנשים ולכן המשיכה בהתחמקות מהפנייתן לעבודות פיזיות שמרביתן באותה תקופה היו עבודות הבניין.¹²¹ מלבד העבודות הפיזיות, סוג נוסף של עבודות היה העבודות המקצועיות, כגון: מקצועות ההוראה, רפואה וטבחות. לעבודות המקצועיות האלה לא נדרשה עבודה פיזית רבה, אולם הקושי של הנשים בעבודה זו הייתה הדרישה להכשרה מקצועית שאותה לא זכו לקבל.¹²² פסיה גורליק משקפת בכתביה את הפרדוקס בעבודת הנשים: "ברור היה, שגם אנו, הפועלות, צריכות להתמחות בסוגי עבודה שונים. לפועל היתה תמיד עבודה – והפועלת, על הרוב 'בלתי-מקצועית', צפויה היתה לבטלה. מאוד התבלטו אז ההבדל בין מצבו של הפועל ובין זה של הפועלת. פתאום התגלה לנו המצב לאמיתו. ראינו, שהחבר אינו מעוניין כלל להכניס את החברה לסוגי עבודה."¹²³ אחד הפתרונות של הנשים לכך היה יצירת

¹¹⁸ ח' טהון, 'האשה בציבור הארץ ישראלי', האשה א, ניסן תרפ"ו, עמ' 6-7.

¹¹⁹ פקלמן, תרצ"ה, עמ' 98.

¹²⁰ שם, שם; מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 120.

¹²¹ ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 120.

¹²² שם, עמ' 121.

¹²³ פוזנסקי, תש"ד, עמ' 107.

והקמת ארגון נפרד של הכשרת פועלות אשר סייע להן לחדור לשוק העבודה ולבסס בו את מעמדן ללא סיוע או תלות במוסדות הקיימים.¹²⁴

על אף מעלותיה הרבות של ההסתדרות וההישגים הרבים שהובילה בציבור העובד בישוב העברי, התרומה אשר תרמה לציבור הנשים בישוב הייתה הפוכה. לא רק שלא סייעה בצמצום הפער בין האישה העובדת לאיש העובד, אלא שהוסיפה לאפליה הקיימת וקידמה מדיניות של העדפת עבודת גברים על פני עבודת נשים.¹²⁵ עדויות לכך ניתן לראות בדבריה של עדה פישמן-מימון על האפליה בשליחת נשים לעבודה בסלילת כבישים בעת המשבר הכלכלי בתחילת שנות העשרים: "בהתאם למסורת בעבודת האישה, אשר בה נלחמה החלוצה בעליה השנייה, ראו מסדרי העבודה גם בעליה השלישית את המטבח בתור כלי הקיבול היחידי בשביל העולות החדשות."¹²⁶

אחת האפליות הבולטות ביותר שאותה חוו הנשים העובדות בהסתדרות הייתה אי השוויון בשכר.¹²⁷ לנשים לא היו הרבה אופציות תעסוקה לבחור מביניהן את המקצוע שאחריו ליבן נטה. משום כך, לא היה להן קלפי מיקוח על מנת להתרעם על השכר המועט אותו קיבלו. כמו כן, חשיבותן הכללית בתור עובדות הייתה משנית ביותר ותרמה לזלזול אף מצידן.¹²⁸ בשל תנאים קשים אלו אותם חוו הנשים, הן התקשו להתמיד בעבודתן, ומרביתן שהו משך זמן קצר יחסית בשוק העבודה – דבר אשר תרם גם הוא להמשך האפליה בשכר הנשים.

יוכבד בת-רחל, חברת גדוד העבודה ופעילה במועצת הפועלות סיפרה על האכזבה אותה חוותה כפועלת בעבודת בניין ב"סילקאט"¹²⁹: "ראיתי בעבודה זו ב"סילקאט" – כיבוש לעצמי וכיבוש לחברה בכלל, כשהיא יכולה לעבודה בשורה אחת עם הבחורים, להשתוות עם תפוקתם ואף לעלות לפעמים לנורמה גבוהה יותר ולהיות שוות זכויות ומעמד לחברים. אחר כך התברר לי מדוע היה המעביד נכון להעסיק אותנו – עבודתנו הוערכה כ"זולה" יותר. כאן, לראשונה, נתקלתי בקיפוח שכר החברה."¹³⁰ יוכבד היא לא האישה היחידה בעלת חוויות ניצול כואבות מהגברים: "לא פעם גילו החברים "נדיבות לב" מוזרה במינה ומסרו לנו,

¹²⁴ שם, שם.

¹²⁵ שם, עמ' 117.

¹²⁶ ע' פישמן מימון, *תנועת הפועלות בארץ-ישראל (תר"ס-תרפ"ט – 1904-1929)*, תל-אביב, תרפ"ט, עמ' 82;

בתוך: ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 119.

¹²⁷ מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 119.

¹²⁸ ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 128.

¹²⁹ "סילקאט" – בית חרושת ללבנים בת"א שהיה מפעל התעשייה המודרני הראשון שהוקדם ביוזמה ציונית

פרטית.

¹³⁰ י' בת-רחל (תרשיש), *בנתיב שהלכתי: פרקי חיים ומוקדי פעילות*, תל אביב, תשמ"מ, עמ' 28.

לפועלות, ימי-עבודה, ששום פועל לא רצה לקבל אותם מתוך ידיעה, שבקבלנות לא יכניסו מאומה. אולם בזאת היינו נוכחות רק לאחר מעשה. ומאוד היינו נעלבות ורוגזות: האם אפשר להשלים עם עצם הצורך לעמוד תמיד על המשמר, תמיד להילחם? ועם מי? עם חברים לתנועה אחת, שמטרתה היא קוממיות האדם היהודי, באשר הוא אדם, באשר הוא יהודי, ללא הבדל בין איש לאשה! ואותנו היו מאשימים בעקשנות, בקשיות, עודף קנאיות וכו' וכו'.¹³¹ שרה בלומנקרנץ חברת קיבוץ תל יוסף שותפה גם היא כנשים רבות ואחרות לרגשות תסכול אותן חוו הנשים מן מהמסד הגברי אשר לעג להן.

מלבד שכן המועט של העובדות, האפליה מצד ההסתדרות התבטאה אף בייצוג במוסדות המרכזיים אשר בו ניתן רוב מוחלט לגברים, ללא כל יחס למשקל הנשים בין חברי ההסתדרות. רוב החברות בתנועה (כשני שלישי) היו 'נשי עובדים', כלומר נשים 'העובדות במשק ביתן', שהיו חברות בזכות החברות של בעליהן.¹³² כך מספרת הניה פקלמן על תקרית שארעה לה בביקורה בטבריה: "אף פועלת לא הייתה שם, והפועלים בקשו ממני להשאר בטבריה. שאלתי אותם איזו עבודה אפשר להשיג פה, ותשובתם הייתה: 'בבית פרטי'. ידעתי עוד מהגולה שלבחורות אין עבודה אחרת מלבד שרות בבית. אולם לעבודה זו לא נטיתי חבה, וע"כ לא היה לי חשק להשאר בטבריה."¹³³ אכן, מרבית הנשים לא היו כהניה ורק כשליש מן החברות בתנועה עבדו בשכר מחוץ למשק ביתן והשתייכו להסתדרות בזכות עצמן.¹³⁴

הרצון לשינוי: תנועות נשים

כל אשה עובדת חוותה את הקשיים והאפליה מן סביבתה. אולם, היו נשים שהחליטו שמציאות זו אינה מתקבלת על הדעת, ועל כן פעלו בעצמן לשינוי המצב. דוגמא לכך ניתן לראות במעשיה של הניה פקלמן בעת שהסתובבה בתל אביב נטולת עבודה: "פעם עברתי על בניין אחד שבו יצקו בטון על הגג. ידעתי את כל הפועלים שם והם שאלוני למה אני מתהלכת בלי עבודה. עניתי להם שהם התופסים את כל העבודות ולבחורות נשאר רק עבודה במשק בית, ולעבודה זו עוד לא הסכמתי. אחד השיב לי בהלצה: 'בואי לעבוד איתנו'. עניתי לו שאני נענית ברצון להצעתו, ולמחרת בבוקר באתי לעבודה בשעה מוקדמת לפני כולם."¹³⁵ בהמשך מוסיפה כי כאשר הפועלים הגיעו וכשראו אותה "נעכר מיד מצב רוחם", אך נאלצו לקבלה לעבודה בעל כורחם והיא מנגד התעקשה לעסוק בחלק הכי קשה ומפרך

¹³¹ פוזננסקי, תש"ד, עמ' 85.

¹³² ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 116.

¹³³ פקלמן, תרצ"ה, עמ' 64.

¹³⁴ שם, שם.

¹³⁵ שם, עמ' 98.

שהיה בה על מנת להוכיחם על טעותם. עם זאת, לא כל הפועלות הצליחו להיאבק לבדן במציאות קשה זו. הלחץ נגד עבודת נשים בכישיים הביא להתארגנות עצמאית של נשים פועלות שלא יכלו להיקלט בקבוצות הקיימות ובשל כך החליטו להקים קבוצה לעצמן.¹³⁶ מהלך זה היווה תקדים ראשוני להבנה ויוזמה של נשים כי עליהן להקים מוסדות נפרדים לעצמן על מנת להשיג זכויות נוספות ולמען ישמע קולן על פי עקרון – "טובים השניים מן האחד".

מצבן העגום של הנשים הוביל להקמת תנועה נשית אשר עסקה בשיפור מצבה של האישה העובדת ביישוב העברי, תנועה אשר לימים נקראה "תנועת הפועלות".¹³⁷ תנועה זו חרטה על דגלה בראש ובראשונה את העלאת 'שאלת האישה' על סדר היום הציבורי ובהמשך הבטחת תנאים שיאפשרו קידום לנשים העובדות.¹³⁸ תנועת הפועלות שאפה לערער את המוסכמות בציבור הגברי וליצור מציאות טובה יותר לנשים באותה תקופה. אחת הפעולות הבולטות של התנועה הייתה הכשרה וחינוך הנשים עצמן ובכך יצירת מסגרת עצמאית לנשים שאינה תלויה במוסדות הציוניים שבהם הושתתה התפיסה הפטריאכלית. הצלחת מסגרת זו יצר אצל נשים רבות תחושת תקווה כי הנשים לא נופלות מהגברים בעבודתן וביכולותיהן. הניה פקלמן כתבה על כך בהתרגשות בספרה: "הוכחנו באותות ובמופתים באיזו עבודות עסקנו בתל אביב: בנינו בעצמינו בתים, יצקנו בעצמנו גגות ביטון, ואף בחור אחד לא עזר לנו".¹³⁹

לנשים העירוניות היה קל יותר להשתלב בשוק העבודה במקצועות החופשיים מאשר לנשים בקיבוצים שהורחקו מהעבודה החקלאית המשחררת והופנו ישירות אל המטבח. בשנת 1926 עם התחלת הסימנים הראשונים של המשבר הכלכלי עלה רעיון אצל מספר פועלות מההתיישבות העובדת ליצירת מסגרת עצמאית שיתופית חדשה לפועלות.¹⁴⁰ ה'חבורות' היו קבוצות של נשים וגברים אשר חיו חיים שיתופיים. בעקבות שוליותן של הנשים בתחום העבודה זכו לביקורות רבות מצד הגברים ב'חבורה'. חברה ב'חבורה' סיפרה בוועידת הפועלות השלישית ב-1926 כי "החברה סובלת מיחסם: בטלנות! אתן חיות על חשבוננו! וכד'".¹⁴¹ ביקורות אלו השפיעו גם על הנשים עצמן, כך למשל מרים שלימוביץ סיפרה על פעילות הנשים בקבוצה בגליל שבה לקחה חלק: "גדול היה מפח נפשי בהוכחי, מה מצומצם

¹³⁶ מרגלית-שטרן, תשס"ג, עמ' 120.

¹³⁷ ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 123.

¹³⁸ לקריאה על תנועת הפועלות: ד' יזרעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927', קתדרה 32,

תשמ"ה, עמ' 109-140.

¹³⁹ פקלמן, תרצ"ה, עמ' 112.

¹⁴⁰ ברנשטיין, תשמ"ה, 132.

¹⁴¹ שם, שם.

הוא תחום העבודה של החברה בחיי המשק ומה קטנה השפעתה. המצב הזה עורר בי ספק; אם בכלל מצדיקה החברה את קיומה בקבוצה, והמכסה היא בעבודתה את ההוצאות שהיא גורמת?"¹⁴² בעקבות ביקורות אלו ועוד נוצר הבסיס ליצירת 'חברות' של פועלות. הכוונה בכך הייתה לפתח צורת-חיים שתעזור לנשים העולות להתמודד עם הבעיות הרבות העומדות בפניהן.¹⁴³

ה'חברה' הנשית ניהלה חיים חברתיים עצמאיים-שיתופיים והתבססה על שילוב של עבודות במשק העירוני ומלאכה עצמאית של ה'חברה'. היתרונות שבהפרדת הנשים ב'חברה' משל עצמן היו ההכנה לעבודה וההכשרה המקצועית אותה קיבלו, התמיכה ההדדית שהעניקו אחת לשנייה ויצירת האמון ביכולת של הנשים להשתלב כעובדות מן המניין.¹⁴⁴ רעיון זה התקבל בהתלהבות בתנועת הפועלות בשנת 1926 וכבר בסוף שנת 1927 היו 250-300 חברות ב'חברות'. בערים, הצליחו חלק מה'חברות' להיכנס לעבודות בניין וריצוף, ובמושבות הצליחו החברות, בזכות ארגון המשותף, להיכנס לעבודות חקלאיות שקודם לכן לא עבדו בהן נשים.¹⁴⁵ הצלחת המוסדות הנפרדים לנשים יצר אצלן 'גאוות יחידה' ודוגמה לכך ניתן לראות בסוגיה מעניינת בה ביקש בחור להצטרף לאחת מ'חברות' הנשים: "והנה, בימים ההם, הזדקרה אצלנו שאלה נכבדה וקשה מאוד: עבודת בחור במשקי הפועלות. התנגדתי מאוד לקבלת חבר למשקנו. ראיתי בכך פגיעה בעצמיות האשה בעבודה, שהיא-היא המטרה העיקרית של כל משק הפועלות."¹⁴⁶ התנגדותה של שרה בלומנקרץ נבעה מהחשש כי הצטרפות הבחור למשק הפועלות יחזיר את הנשים לנורמות המקובלות בהן יפנו אליו את כל העבודות 'הגבריות' ויחזרו להתעסק בעבודותיהן הקודמות.

אולם, גם ל'חברות' היו קשיים שעיקרם נבעו מהעדר האמצעים להן זכו. שנת 1928 החלה בתחושת הצלחה גדולה כאשר שתיים מה'חברות' סיימו את השנה קודם לכן ללא גרעונות, אך הסתיימה באכזבה מרה כשהצמיחה בקרב ה'חברות' הגיעה על סופה והובילה לסיום של פתרון זה.¹⁴⁷

דחיקת 'שאלת האישה' מסדר היום והשוליות שחוו הנשים בחברה היישובית גרמו לנשים רבות שרצו לקחת חלק בפרנסת המשפחה ובכלכלת היישוב תסכול רב. נשים אלו מצאו עצמן מבוקרות על כך שאינן משתתפות בבניין הבית הלאומי, אך כשאזרו כוחות

¹⁴² מ' שלימוביץ', בתוך: כצנלסון-רובשוב, תר"צ, עמ' 107.

¹⁴³ ברנשטיין, תשמ"ה, עמ' 133.

¹⁴⁴ שם, עמ' 133.

¹⁴⁵ שם, עמ' 134.

¹⁴⁶ ש' בלומנרונץ, בתוך: כצנלסון-רובשוב, תר"צ, עמ' 82.

¹⁴⁷ שם, עמ' 135.

ליציאה לעבודה (מלבד העבודה שמוטלת עליהן במשק ביתן) נתקלו ב'קיר זכוכית' מן החברה אשר הדיר אותן ממעגל העבודה. לתסכול זה מצד הנשים היה השלכות והוביל למקרי התאבדויות רבות בקרב הנשים.¹⁴⁸ כמחצית ממקרי ההתאבדויות היו בקרב הנשים ובעיקר בקרב 'נשי עובדים'. נוסף על כך, פועלות רבות אשר לא הצליחו למצוא את מקומן בשוק העבודה, אך היה עליהן להתפרנס - פנו לזנות.¹⁴⁹ הזנות נלוותה בעיקר לתהליכי עיור מואצים והייתה בשביל נשים רבות המוצא היחידי על מנת להתקיים. נראה כי המציאות לא הייתה פשוטה והובילה נשים למקומות מצערים.

כך למשל, ניתן לבחון את סיפורה של הפועלת הניה פקלמן אשר קולות זעקתה ומחאתה הושמעו פעמים רבות בפרק זה. בספטמבר 1924 אחד הפועלים שחיזר אחר הניה אנס אותה וכתוצאה מכך נותרה הרה ובמצב נפשי קשה – אותו כינתה 'יסורי מות'.¹⁵⁰ בתה תקווה נולדה בשנת 1925, והניה תיארה כמה קשה היה לה להאכיל עוד נפש בשל קשיי הפועלת בעבודה. תקווה נפטרה כחודש לאחר מכן. הניה הואשמה בהרעלתה (כשלמעשה חשדה באבי הילדה שהתכחש אליה ולאונס) ונאסרה עד לתחילת שנת 1928.¹⁵¹ בהמשך, גם כנישאה וילדה את בתה צפורה, מצב הנפשי נותר מעורער, עד שהחליטה לשים קץ לחייה בשנת 1940. סיפורה של הניה ממחיש לנו את האטימות למצוקתה של הפועלת בימי אלו, ואף להתכחשות למצבה העגום.

סיכום

שנות העשרים היו תקופה לא פשוטה בעבור הנשים. בעוד החברה הציונית התגבשה לה אט אט סביב חזון משותף למדינה, היה נראה כי על אף רצונן העז של הנשים לקחת בכך חלק הן נאלצו להיוותר מאחור. שנים אלו היו בבחינת התחלה והתחדשות שכללו חילופי שלטון בא"י, הקמת גוף המאחד את העובדים העבריים, ויצירת מוסדות נבחרים לישוב. ההנחה הראשונית תהיה כי שינויים אלו השפיעו במישרין גם על מצבן של הנשים, אולם לדאבונן של הנשים היה עליהן לדאוג לעצמן. מלבד המשברים הכלכליים שהיוו תקופות מצוקה והנחיתו קשיים רבים על כל הישוב, הנשים נתקלו בקשיים ייחודיים למגדרן. החל ביחס משפיל ונחות מצד הגברים וכלה באפליה מטעם מוסדות ההסתדרות נראה היה כי הנשים נדחקו מחוץ לשוק העבודה. אולם הנשים לא הניחו למצב להישאר כך, והן ראו בעצמן

¹⁴⁸ מרגלית-שטרן תשס"ג, עמ' 146.

¹⁴⁹ שם, עמ' 147-150.

¹⁵⁰ ט' פפרמן, 'שתיקה של אשה מדברת: שתיקת נשים, דיבור ומעשה על פי 'חיי פועלת בארץ' (1935) מאת הניה פקלמן', בתוך: מ' שילה וג' כ"ץ (עורכים), **עיונים בתקומת ישראל: מגדר בישראל**, קריית שדה-בוקר, תשע"א, עמ' 19.

¹⁵¹ שם, עמ' 19.

שליחות במאבק שתוצאותיו ישפיעו על נשות האומה כולה. מאבקן העיקש של הנשים סייע בחיזוק מעמדן בתחומים רבים וקידום מעמדן בשוק העבודה היה אולי החשוב מכולם. הנשים החלו להבין כי לא מתקבל על הדעת שאין באפשרותן לפרנס את עצמן ולסייע לפיתוח המשק העברי בארץ ישראל. למרות הקשיים הנשים החלו לחדור לעבודות שהוגדרו כ'גבריות' או שפיתחו בעצמן צורות תעסוקה שיקדמו עבודת נשים. זו הייתה התחלה של קידום המעמד הנשי; של העזה ויוזמה מצד הנשים; ושל שינוי מעשי לטובת הנשים.

פרק שלישי: מאבקן של הנשים על זכות הבחירה

ההנחה המקובלת שהושפעה במידה רבה מפעילותן של תנועות ציוניות בגולה ובעיקר במזרח אירופה הייתה כי בארץ ישראל ישנו שוויון זכויות מוחלט בין המינים.¹⁵² תפיסה שוויונית זו אותה הכירו העולות מהתנועה הציונית בארצות מוצאן לא ליוותה אותן עם עלייתן לארץ ישראל. אי השוויון כלפי הנשים נקבע כנושא שולי לאור הגדרת התנועה הציונית את בעיית הקיום היהודי ובניין הארץ כנושאים המכריעים והמרכזיים שאליהם יש לכוון את כל המאמצים. לנשים שהתרעמו על אפליה זו ודרשו בתיקונה נאמר שהאישה היהודייה "חייבת לזכור שאפילו אותן נשים הנאבקות לשוויון זכויות ראות אותה קודם כל לא כאשה אלא כיהודייה".¹⁵³ אי שוויון זה התבטא בתחומים רבים ודרש מן הנשים מאמצים רבים על מנת לנסות לבטלו.

אחד התחומים הבולטים בהם ניהלו הנשים מאבק עיקש וחסר פשרות היה המאבק על זכותן לבחור ולהיבחר. המאבק על זכות הבחירה לנשים בארץ ישראל החל כאשר מאבקים רבים של נשים בארצות העולם היו כבר בשלבי סיום – כלומר, הושגה לנשים זכות בחירה.¹⁵⁴ כאמור, לנשים העבריות הייתה תקווה שהתבססה ברובה על אמונתן כי גם בארץ ישראל כבשאר מדינות העולם מצבן של הנשים יכול להיות אחרת. מאבקן של הנשים העבריות התרחש בעת הנחת היסודות למדינה החדשה, וזאת בשונה משאר העולם בו נשים נאבקו במדינות הקיימות. עובדה זו, תרמה להבנתן של הנשים את חשיבות מאבק זה שיכול להכריע באשר לאופי המדינה העתידית ולעגן את מעמד הנשים בה לדורות ההמשך.¹⁵⁵

בפרק זה אבקש להשמיע את קולן של הנשים אשר השמעת קולן הייתה בעבורן חלום רחוק דווקא בחברה שהתיימרה להיתפס כסוציאליסטית ושוויונית. אבחן את מסען של הנשים בדרך ממצאות כואבת לתמורה מהפכנית שתשרת את מצבן של הנשים לכללן. הן היו הלוחמות על זכות הבחירה, ונאבקו בכל אשר איים לשלול מהן את זכויותיהן שלדין היו בסיסיות ואולי אף טריוויאליות. בפרק זה נכיר את הצדדים השונים במערכה, ונלמד את רצונן של הנשים לשינוי שהיווה בעבורן תקווה חדשה לעתיד טוב יותר.

---

¹⁵² מ' שילה, 'קולות נשיים בדבר שוויון מגדרי וטובת האומה במאבק על זכות הבחירה ביישוב', בתוך: א' כתבן, מ' שילה, ר' הלפרין-קדרי (עורכים), **חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה**, רמת גן, תשע"א, עמ' 225. להלן: כתבן, תשע"א.

¹⁵³ ב' הרצל, **כתבים**, כרך ג', אלטנוילנד, תל אביב, תש"ג, עמ' 68-69.

¹⁵⁴ ח' ספרן, **לא רוצות להיות נחמדות**: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל, חיפה, תשס"ו, עמ' 19. להלן: ספרן, תשס"ו.

¹⁵⁵ כתבן, תשע"א, עמ' 244.

על פוליטיקה, נשים ומה שביניהם

כפי שהוזכר קודם, האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל הייתה מגוונת מאוד ועל כן כללה מפלגות רבות כאשר כל אחת מהן פנתה לציבור שונה. שוני זה בין אנשי היישוב התבטא ביחסם לדת, במקום התיישבותם, ובהשקפה החברתית-כלכלית אשר על פיה התקיימו. הפילוג העיקרי ביישוב היה לשלושה גושים: גוש הפועלים, הגוש האזרחי והגוש הדתי.¹⁵⁶ לכל אחד מגושים תפיסת עולם שונה, אך לכולם מטרה משותפת – בניין הבית הלאומי ליהודים בארץ ישראל. בעקבות ההתכנסות המגוונת לעשייה משותפת, נתקלו המשתתפים בחילוקי דעות קשים שאף עיכבו את הקמת המדינה המתהווה.

כיבוש הבריטים את הארץ בשנת 1917 היה תחילת ההתקדמות של היישוב אל עבר חיים מפותחים יותר כעמי המערב. אחת הציפיות מהבריטים כחלק מהתפיסות הליברליות, ההומאניות והחדשניות שהביאו עימם לארץ ישראל מארצם, הייתה שיסייעו בקידום שיווי הזכויות לנשים.¹⁵⁷ אף על פי כן, לאנגלים היה ברור כי רק גברים יכולים להשמיע את קולם, ולכן רק הוסיפו לאופי הגברי שסיגלו לעצמם המוסדות בישוב העברי בארץ ישראל.¹⁵⁸ על אף שהייתה מודעות בשלטון הבריטי בארץ לתנועות המחאה הנשיות, מדיניותו בנושא זה הייתה כי אלו עניינים פנימיים שעל הקהילה הנשלטת ליישב בעצמה, ועל כן אין עליהם להתערב כלל. כך, השלטון הבריטי המשיך את דרכו של קודמו – השלטון העות'מאני בארץ, ולא תרם בקידום מעמדן של הנשים ולו קצת.¹⁵⁹

התעוררות המודעות אצל הנשים בצורך להיאבק על זכויותיהן

אף על פי שנראה כי הרעיונות הסוציאליסטיים במזרח אירופה היו ההשפעה המהותית על הציבור היהודי בשנות הקמת היישוב, בחינת מקרה מאבקן של הנשים העבריות מעלה דווקא השפעה אמריקנית על הפרק.¹⁶⁰ הנשים היהודיות מארצות הברית הביאו עימן לישראל ערכים אמריקאיים כגון – רווחת הציבור ודאגה לבריאותו, מה שהתבטא בהמשך בהקמת ארגוני סעד ורווחה נשיים.¹⁶¹ מלבד התרומה שבשילוב נשים בארגונים אלמנטאריים אלו, הנשים האמריקאיות סייעו רבות גם בהקמת ארגוני מאבק על זכויותיהן הפוליטיות של

¹⁵⁶ משה לויסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי – חלק שני**, ירושלים, תשנ"ה, עמ' 15-16.

¹⁵⁷ שם, עמ' 21.

¹⁵⁸ שם, שם.

¹⁵⁹ שם, שם.

¹⁶⁰ שם, עמ' 20.

¹⁶¹ שם, שם.

הנשים.¹⁶² נוסף על כך, ניתן לראות את הקשר של הנשים הנאבקות לעולם בכינוי שהדביקו לעצמן אשר שאול מהתחום הכלל עולמי - "סופרג'יסטיות".¹⁶³ תואר זה ניתן במדינות שונות בעולם ללוחמות שניהלו מאבק עיקש לשוויון זכויות לנשים בכלל ובעיקר על זכות הבחירה.¹⁶⁴

הנשים העבריות העמידו נימוקים אזרחיים ומשפטיים בבסיס מאבקן והתייחסו להיותה של האישה אדם ומתוקף כך זכאית לכבוד האדם.¹⁶⁵ הן הכריזו על השוויון המיחול כזכות אדם בסיסית שמגיעה להן, ובשל כך לא חששו לדרוש שיווי זכויות או כפי שהגדירה זאת פוגל-ביז'אווי בשם שהעניקה למאמרה - "המאבק על המובן מאליו".¹⁶⁶ מאבקן של הנשים על זכות הבחירה לא הוגבל רק לתחום המשפטי, אלא השליך והיה קשור עמוקות במאבק תרבותי אשר עסק בתפיסות מגדריות, או לפי דבריה של שרה עזריהו: "בד בבד עם שחרורה [של האישה] מבחוץ הלך והתעמק שחרורה מבפנים".¹⁶⁷ אמרה זו של עזריהו תסביר את המניע לאופן פעולתן של רוב התנועות הנשיות שצעדן הראשון במאבק, ערב הצגת דרישותיהן, היה שיפור דימוין העצמי של הנשים עצמן.¹⁶⁸

אופי המאבק

כפי שטען בועז במאמרו: "המאבק על זכות הבחירה [של הנשים] היה למעשה מאבק על אופייה של האזרחות הישראלית העתידית".¹⁶⁹ הנשים הרגישו כי במאבק זה יש להן מחויבות כלפי עמן,¹⁷⁰ וזאת משום שפעילותן בעת זו תקבע את המדיניות שעל ברכיה יחונך דור ההמשך. הן היו מעין שליחות לתקופתן וחלוציות זו הקשתה עליהן בהשמעת רעיונותיהן 'החדשניים' קבל עם ועדה. הפרדוקס שבדבר הוא שנדמה היה כי הנשים משולבות בכל וישנו שוויון מגדרי רב תחומי בתנועה הציונית, אך הלכה למעשה הרעיונות נותרו בגדר תיאוריה ותו לא.¹⁷¹

הנשים העמידו את רצונן להשתתף בבניין הארץ כתף אל כתף לצד הגברים כמטרת העל של מאבקן: "האשה העבריייה בא"י יוצאת הפעם להגן על זכויותיה לא מתוך שעמום ולא

¹⁶² שם, שם.

¹⁶³ מאנגלית: Suffrage – זכות הצבעה.

¹⁶⁴ ספרן, תשס"ו, עמ' 56.

¹⁶⁵ כתבן, תשע"א, עמ' 223.

¹⁶⁶ ס' פוגל-ביז'אווי, 'המאבק על המובן מאליו', נגה: כתב עת פמיניסטי, גיליון 21, (1994).

¹⁶⁷ ש' עזריהו, 'האשה ואסיפת הנבחרים', האשה א, תרפ"ו, עמ' 29.

¹⁶⁸ כתבן, תשע"א, עמ' 234.

¹⁶⁹ ח' בועז, 'פרשת המאבק על זכות הבחירה לנשים בתקופת היישוב: הסטטוס קוו ויצירת קטגוריות

חברתיות', תיאוריה וביקורת 21, תשס"ב, עמ' 107, עמ' 114.

¹⁷⁰ כתבן, תשע"א, עמ' 244.

¹⁷¹ ספרן, תשס"ו, עמ' 24.

כדי לחקות את התנועה הסופרג'יסטית המודרנית שהתפשטה בזממנו בעולם, אלא מתוך רצון לקחת חלק שוה בבניין הארץ ובשום פנים לא תתן לשלול ממנה זכות זו".¹⁷² הנשים הדגישו את ייחודן כשותפות בהקמת היסודות של הישוב היהודי, ודרשו על סמך כך לקבל זכות שווה לבחור ובהמשך אף להיבחר בעצמן.¹⁷³

המאבק על זכות הבחירה לנשים החל בתור מאבק מקומי והתפתח בהמשך למאבק ארצי. אחד הביטויים הראשונים לרצון של הנשים להיאבק היה פעילותן של הנשים במושבות.¹⁷⁴ אלו הקימו אגודות של נשים על מנת לקבל ייצוג בוועדים מקומיים ועירוניים ברחבי הארץ. חלק מהמאבקים התקיימו במקביל,¹⁷⁵ וחלק מהמאבקים המקומיים אף הסתיימו עוד לפני המאבק הארצי. מאבקים אלו יהוו בהמשך את הבסיס ליצירת תנועה מאוחדת של נשים בעלות ניסיון ארגוני, דבר אשר יקנה להם יתרון במישור הארצי ויקדם אותם עוד צעד לעבר ההצלחה.¹⁷⁶

בספרות המחקרית שהתבססה על דבריה של שרה עזריהו,¹⁷⁷ נהוג לכנות את מאבקן של הנשים בארץ ישראל "מאבק הפוך" וזאת בשל מאפיין מיוחד שהתקיים רק ביישוב העברי בארץ ישראל בניגוד לשאר המאבקים במדינות העולם.¹⁷⁸ הנשים היו שותפות מלאות לתכנון והקמת הגופים המייסדים, דבר אשר נעשה באסיפות המכוננות בהן לנשים הייתה זכות להצביע ולבחור.¹⁷⁹ למעשה, הנשים נאבקו בניסיון לקחת מהן זכות זו שכבר ניתנה להן במסגרת התנועה הציונית משחר הקמתה. זאת ועוד, הנשים ניסו בכל מאודן למנוע קבלת החלטה באשר לאופי המדינה העתידית שתדיר אותן מהשתתפות במוסדות הנבחרים.¹⁸⁰ הנשים אף נבחרו לאסיפת הנבחרים הראשונה, בה רצו במסגרת רשימות נשיות אשר חרטו על דגלן את הטבת זכויות הנשים וביטול האפליה המגדרית, דוגמה לאחת הרשימות הבולטות בתחום זה היא: 'התאחדות נשים עבריות לשינוי זכויות בארץ ישראל'.¹⁸¹

¹⁷² שם, שם.

¹⁷³ שם, שם.

¹⁷⁴ שם, עמ' 20.

¹⁷⁵ כתבן, תשע"א, עמ' 225.

¹⁷⁶ שם, שם.

¹⁷⁷ מ' שילה, המאבק על הקול: נשות היישוב וזכות הבחירה 1917-1926, ירושלים תשע"ג, עמ' 90. להלן:

שילה, תשע"ג.

¹⁷⁸ כתבן, תשע"א, עמ' 225.

¹⁷⁹ ספרן, תשס"ו, עמ' 57.

¹⁸⁰ שם, שם.

¹⁸¹ כתבן, תשע"א, עמ' 225.

כאמור, האותות הראשונים של המאבק החלו במישור המקומי עוד בימי המושבות. הראשונה לשיתוף נשים בוועד הקהילה העירונית הייתה יפו, שבה כבר בשנת 1918 הצליחו להיבחר שלוש נשים מתוך אגודת הנשים שהוקמה.¹⁸² כעבור שנה, מאבק מקומי של נשים נוספות הניב פירות והמושבה ראשון לציון נרתמה גם היא למאבקן של הנשים.¹⁸³ לא רק ששתיים מהנשים נבחרו לוועד, נחמה פוחצ'בסקי האחת מהשתיים, אף הוצבה במקום הראשון והייתה אמורה להתמנות לתפקיד ראש הוועד,¹⁸⁴ תפקיד אשר ויתרה עליו. יש האומרים כי פוחצ'בסקי ויתרה מתוך חששות שמא יהיה זה צעד חדשני מדי בעבור המושבה.¹⁸⁵ במקומות נוספים ניתנה לנשים זכות בחירה במישור המקומי, דבר אשר השפיע מאוד והיווה בסיס ותשתית חזקה למאבק הלאומי שהתנהל בהמשך.¹⁸⁶

עם סיום המלחמה מיהרו אנשי הישוב העברי להתאגד יחדיו במטרה להעמיד בזריזות מוסדות נבחרים. בשל כך, כינסו אספות מכוננות על מנת לקבוע את החוקים והקווים המנחים למוסדות אלו.¹⁸⁷ מטרתה של אסיפת הנבחרים הייתה לשמש ככלי ייצוג בעבור יהודי הארץ בפני השלטון, וכן להכריע בנושאים מהותיים שיקבעו את אורחות החיים בישוב.¹⁸⁸ השאלה המרכזית שהעסיקו את חברי האספה ואת כלל התושבים הייתה – מי זכאי לבחור ולהיבחר למוסדות המייצגים?¹⁸⁹ האסיפה המכוננת הראשונה התקיימה בינואר 1918 ושמה לה למטרה לקבוע את הכללים הבסיסיים לבחירות. במשפט אחד הועלתה שאלת זכות הבחירה לנשים על הפרק: "הבחירות [...] צריכות להיות ישרות, שוות, חשאיות וכלליות בלי הבדל מין ומעמד [רכוש]".¹⁹⁰ מכאן ואילך החל דיון ארוך ומייגע באשר לזכות הבחירה לנשים. לעת עתה, הוחלט ברוב קולות כי לא תהיינה לאישה זכות לבחור וכמובן אף לא להיבחר.¹⁹¹

האסיפה המכוננת השנייה שהתקיימה ביוני 1918 וכללה מאה גברים ושלוש נשים חשפה את רוב מאפייני הויכוח שליוו אותו לאורך זמן רב בהמשך דרכו.¹⁹² באספה זו,

¹⁸² שם, שם.

¹⁸³ כתבן, תשע"א, עמ' 236-237.

¹⁸⁴ שם, עמ' 232.

¹⁸⁵ שם, עמ' 238-239.

¹⁸⁶ ספרן, תשס"ו, עמ' 57.

¹⁸⁷ שם, עמ' 58.

¹⁸⁸ שילה, תשע"ג, עמ' 87.

¹⁸⁹ כתבן, תשע"א, עמ' 224.

¹⁹⁰ שילה, תשע"ג, עמ' 90. (הציטוט מתוך פרוטוקול האספה המכוננת הראשונה)

¹⁹¹ שם, שם.

¹⁹² שם, עמ' 94.

החרדים הקיפו עצמם בחומות ההלכה והעמידו את הנימוק הדתי כמכריע ביותר בשאלת זכות הבחירה לאישה.¹⁹³ משה סמילנסקי מאיכרי רחובות וסופריה, הציג את הפערים בין המגזרים בהתבטאותו על סוגי היהודים בארץ: "הסוג האחד עם 'שולחן ערוך' ישן ביד, והסוג השני עם 'שולחן ערוך' חדש בלב". בפנייה לדתיים הוא הוסיף ואמר כי "אנו מכבדים את ה'שולחן הערוך' שלכם, אולם גם ל'שולחן [ה]ערוך' שלנו תנו נא כבוד".¹⁹⁴ בדימוי זה סמילנסקי פנה ל'יישוב הישן' וביקש מהם להתייחס לערכי 'היישוב החדש' כפי שנוהגים במסורות שלהם. מלבד לכך, התגלה בנוסף מאבק כוחות בין 'היישוב החדש' ל'יישוב הישן'. במסגרת מאבק זה נקלעו למעין תחרות בשאלה מי יצליח להשתית את אופי המדינה המתהווה על פי אמונתו ודרכו.¹⁹⁵ כך הפך מאבקן של הנשים על זכויותיהן הבסיסיות כבנות אדם שוות כשווים, למחלוקת מסובכת ומפותלת המקיפה בתוכה וויכוחים נוספים.

על אף שכבר הצליחו לחדור פנימה ולהשתתף באסיפות כנציגות התקשו שלוש הנשים להשמיע את קולן בבמה זו.¹⁹⁶ בתגובה לעניין זה, הפנתה עדה פישמן, אחת משלוש הנציגות, את האחריות בכך לשאר הנציגים: "שתקנו יען כי חיכינו כל הזמן לדעה המבססת את ההתנגדות לזכות הבחירה של אשה, ו-לא שמענוה".¹⁹⁷ פישמן ציינה כי למעשה לא טרחו להתאמץ בהשמעת קולן בהמון, משום שאף טיעון של המתנגדים לא היה רציני או מהותי מספיק. כך, הדברים שנשאה עדה פישמן הביעו את רוח האספה המכוננת השלישית בה הנשים השיבו את עוצמתן חזרה לידיהן.¹⁹⁸

האסיפה המכוננת השנייה הסתיימה בסימן פשרה, כאשר הוחלט על הכרה בזכותן של הנשים לבחור, והטלת האחריות לשאלת זכותן להיבחר על אסיפת הנבחרים העתידית.¹⁹⁹ למרות שכבר נראה היה כי הסיכויים להניא את המתנגדים מעמדתם היו נמוכים, האסיפה השלישית שהתקיימה חצי שנה לאחר מכן בדצמבר 1918 הייתה בבחינת שינוי.²⁰⁰ באספה זו שנקראה גם המועצה הארץ-ישראלית השתתפו 114 נציגים ומתוכם 6 נשים,²⁰¹ כלומר השתתפות הנשים במגמת עלייה.²⁰² החרדים, הקנאים לדעתם, המשיכו

¹⁹³ שם, עמ' 95.

¹⁹⁴ שם, שם.

¹⁹⁵ שם, שם.

¹⁹⁶ שם, עמ' 99.

¹⁹⁷ שם, שם.

¹⁹⁸ שם, עמ' 102.

¹⁹⁹ שם, עמ' 100.

²⁰⁰ שם, עמ' 101.

²⁰¹ מלבד שרה טהון ורחל ינאית, נוספו שתי פועלות העלייה השנייה – שרה מלכין ולאה מרון שהיו אחראיות לייצוג הסתדרות הפועלות החקלאיות. אליהן נוספו גם עדה פישמן – פועלת תל אביב ופעילה חברתית וד"ר בת שבע יוניס-גוטמן שייצגה את האגודה המדיצינית (הרפואית) העברית.

²⁰² שילה, תשע"ג, עמ' 102.

לטעון כי מדובר בסוגיה הלכתית ועל כן לא ניתן להכריע בהצבעה, אלא על ידי כוח עליון. עדה פישמן אחת הנציגות בעלת ידע הלכתי וייחוס משפחתי לרבנים הצהירה בכל תוקף כי לא מדובר ואיסור דתי: "ראיתי כי כל רע לא אירע לרבנים אשר לקחו חלק באסיפה הזאת".²⁰³ עדה ניסתה להוכיח את החרדים על טעותם, וטענה שעצם השתתפותם באסיפה זו מראה שלא נגרם כל נזק ושאינן פסול בכך.

רוב משתתפי האסיפה דרשו את השתתפותה המלאה של האישה בבחירות, וכך עם הקצנת דעתם של התומכים החריפה גם דעתם של המתנגדים.²⁰⁴ אלו שבעבר כבר הסכימו לפשרה כעת הצהירו כי ימנעו מלהשתתף בהצבעה. ההצבעה התקיימה והנשים זכו לזכות בחירה מלאה בבחירות העתידיות – זכות לבחור ולהיבחר. נדמה היה כי ישנה התעלמות מוחלטת מאי השתתפותם של אנשי היישוב הישן ואולי היה זה אות לאשר צפוי להתרחש בעתיד.²⁰⁵ מיד לאחר מכן, נקבע מועד הבחירות ליוני 1919, תאריך אשר כביכול נראה כמוקדם מבחינה היסטורית. אכן בסופו של דבר עוד נדחה פעמים רבות בגלל אי ההסכמה בנושא זכויות הנשים.²⁰⁶ לא חלף זמן רב ושאלת הנשים הועמדה על הפרק מחדש ונעשתה לסלע המחלוקת המרכזי בציבור היהודי בארץ.

שרה עזריהו, פעילה ראשית וממקימות ארגון 'התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בא"י' סיפרה על רגשותיה הטעונים עקב הבשורה כי זכות הבחירה עומדת להישלל מהנשים: "יחס זה של ביטול וזלזול אל האשה העבריה שעלתה ארצה מתוך שאיפה כנה למסור את כל כוחותיה לבניין המולדת המתחדשת, ירד עליי כמהלומה. רגשות המרד נגד קיפוח זכויות האשה שמילאו את לבי מאז ימי נעורי... נתעוררו אלה הם שדחפוני להתקוממות ומעשים נגד כל קיצוץ בזכויותיה האזרחיות והמדיניות של האשה בארץ ישראל".²⁰⁷ שרה וכמותה נשים רבות הזדעזעו מעצם רעיון זה והחלו להתאסף יחדיו באגודות שבהמשך יעשו לתנועה אחת מאוחדת. אולם, בינתיים מועד הבחירות עוד נדחה במשך שש פעמים עד לקיומן באפריל 1920.

הגורם המרכזי לדחיות אלו היה תנועת המזרחי שנקרעה בין ההלכה לליברליות.²⁰⁸ תנועת המזרחי היא תנועת הציונות הדתית שקמה מתוך ציבור החרדים כתגובה להתפתחות

²⁰³ שם, עמ' 105.

²⁰⁴ שם, עמ' 106.

²⁰⁵ שם, שם.

²⁰⁶ ספרן, תשס"ו, עמ' 58.

²⁰⁷ שם, עמ' 53.

²⁰⁸ שם, עמ' 59.

הזרם הציוני. כפי שהאידיאולוגיה שחרטה על דגלה תנועה זו היוותה כמעין פשרה וניסיון לחתור אל עמק השווה, כך כאשר התפתחה המחלוקת בדבר הנשים התקשו אנשי המזרחי להתבצר בעמדה אחת.²⁰⁹ מחד גיסא חשו רצון לקבל על עצמם ערכים אשר הולמים את העולם המודרני וכן ביקשו לשתף פעולה עם החילונים, ומאידך גיסא התקשו להתנתק מהחרדים שהיוו בעבורם את הזיקה לדת.²¹⁰ ככלל אנשי המזרחי שאפו להשאיר את הישוב כולו מאוחד ועל כך לא ששו לקיים את הבחירות מחשש שיגרמו לפיצול ביישוב.

לבסוף, המזרחי השתתפו בבחירות ואיתם אף החרדים המתונים שסברו כי כוח המספרי יומר לכוח פוליטי ועל כך יהוו את הסיעה הגדולה ביותר. בנוסף חשוב לציין כי הסכמתם של החרדים להשתתפות בבחירות הותנתה בהצבת קלפיות מיוחדות בהן רק הגברים החרדים יהיו זכאים לזכות הצבעה, ומפני שנשותיהן לא משתתפות יספר כל קול חרדי כשני קולות.²¹¹ עם זאת, החרדים התאכזבו לגלות כי כוחם לא גדול כפי שציפו. עקב כך דרשו לקיום בחירות חוזרות ללא השתתפות הנשים, אך העלו חרס בידם ועל כך עזבו את מושב אסיפת הנבחרים בהפגנתיות.²¹²

בבחירות אלו שהתקיימו ב-19 באפריל 1920, השתתפו 22,000 איש, שהיוו כ-77% מבעלי זכות הבחירה בישוב כפי שציינה ספרן בספרה.²¹³ מתוך כלל 20 המפלגות שהשתתפו, היו ארבע מפלגות שכללו נשים ברשימותיהן: "רשימת אגודת נשים" או לימים התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בא"י, הפועל הצעיר, אחדות העבודה והמפלגה הפרוגרסיבית.²¹⁴ 14 נשים הצליחו להיבחר ולהיכלל כחלק מ-314 הצירים, בהן מפלגת התאחדות נשים עבריות שהתבלטה עם תפוסה של כמעט חצי מנבחרות הנשים.²¹⁵

לכאורה היה נדמה כי מקומן של הנשים מובטח, ושהן זכו לשוויון זכויות מלא, אך מצב זה לא הצליח לשרוד לאורך זמן. כבר מהמושב השני של אסיפת הנבחרים שהתכנס במרץ 1922 פרץ מחדש הויכוח על זכות הבחירה לנשים והביא עמו כוחות מחודשים וסוערים מהעמדה הנגדית.²¹⁶ הפעם החרדים לא נותרו יחידים במערכה וצירפו אליהם את המזרחי ואחדים מרשימת האיכרים ועדות המזרח. כל אלו סייעו להם להטיל וטו על

---

²⁰⁹ שם, שם.

²¹⁰ שם, שם.

²¹¹ ספרן, תשס"ו, עמ' 59.

²¹² שילה, תשע"ג, עמ' 106.

²¹³ ספרן, תשס"ו, עמ' 59.

²¹⁴ שם, שם.

²¹⁵ שם, שם.

²¹⁶ שם, עמ' 60.

השתתפות בבחירות עד לביטול של זכות הבחירה לנשים.²¹⁷ לחצים אלו מצד החרדים הובילו לחתימת הסכם עם הוועד הלאומי בו נקבע כי הענקת זכות הבחירה לנשים היא עניין דתי ועל כן לא תלויה בהכרעה מדינית. דבר זה הובא לידיעת כלל הצירים רק במושב השלישי של אסיפת הנבחרים ביוני 1925, וגרף אחריו תגובות זועמות בייחוד מצד הנשים. כך למשל, שרה עזריהו מנהיגת התאחדות נשים עבריות הציגה תעמולה סותרת לזו שפורסמה מצד הדתיים במטרה להפריך את טענותיהם.²¹⁸

הוועד הלאומי שכבר נעשה אובד עצות כשאיום פילוג היישוב מרחף מעל ראשו החליט לקבל הצעה מן העבר. בספטמבר 1923 העלו אנשי המזרחי דרישה לקיים משאל עם באשר לזכות הבחירה לנשים, אשר נדחתה לאחר מחאה נשית שכללה יום תעמולה לזכויות האישה בארץ מצד התאחדות נשים עבריות.²¹⁹ אולם לאחר שמשאל העם כבר כמעט התקבל בקרב אנשי היישוב, החליטו נשות הוועד בתל אביב כי הן לא מוכנות לשאת הקרבה זו.²²⁰ באורח פלא הן זכו לתמיכה מצד רבני ירושלים, דבר שהוביל לפרישתם המיידית של המזרחי ולערעור בדעתם של החרדים. המזרחי הצהירו בביטאונם את תמיכתם בהשתתפות בבחירות לאסיפת הנבחרים השנייה בה הוכרז מבעוד מועד כי תוענק לנשים הזכות לבחור ולהיבחר. חשוב לציין כי הייתה זו הפעם הראשונה שהמזרחי נטש את 'היישוב הישן' ונקט החלטה על דעת עצמו על אף שהייתה בניגוד לדעת החרדים.²²¹

קשיים במאבק ומתנגדים לו

"האם ישתנה פעם הדבר לטובה, והטבע היוצר מגן לכל בעל חי, לעמוד נגד מתנקשיו, ייתן גם לאשה בזמן מן הזמנים את אמצעי ההגנה על כבודה, או האם תגשש הלאה בערפל חייה באין מוצא?"²²²

המקום הראשון בו הופיעו המתנגדים לשאלת זכות הבחירה במישור הלאומי היה האסיפות המכוננות.²²³ שם העמידו הגברים את הציונות כמטרה החשובה והיחידה בה צריך להתעסק. כפי שטען יעקב טהון, בעלה של חנה הלנה טהון מובילה פמיניסטית ופעילה חברתית במאבק: "אינני מתנגד מפני שיש לי פחד מהאשה, האשה עומדת על אותו הגובה כמו הגבר. אלא מכיון שזאת היא רק דמונסטרציה [הפגנה] ואי אפשר להקריב עניינים חיוניים

²¹⁷ שם, שם.

²¹⁸ שם, עמ' 61.

²¹⁹ שם, שם.

²²⁰ שם, שם.

²²¹ שם, עמ' 62.

²²² שם, עמ' 55. דבריה של נחמה פוחצ'בסקי, ממובילות המאבק המקומי בראשון לציון.

²²³ שילה, תשע"ג, עמ' 90.

(בגלל דמונסטראציה)²²⁴. בנוסף, אחת התפיסות המרכזיות בקשר למקור ההתנגדות העלתה את החשש מפני פריצת דרך חדשנית, כאשר לא רק שנשים לא היו משולבות בוועדים המקומיים, במושבות ובקהילות העירוניות ברחבי הארץ, אלא נשים היו חסרות זכויות בכלל הארצות בעולם.²²⁵ נראה היה אולי כי המתנגדים חשו מבוכה, ולא רצו לקחת על כתפיהם את האחריות לצעד משמעותי זה שיכול להיות תמורה חסרת תקדים בעבור הנשים והעולם כולו.

מלבד הנימוקים השונים והיבטיה הרבים של המחלוקת בדבר זכות הבחירה לאישה, הסתתרו בסוגיה זו גם חילוקי דעות פוליטיים אשר לא תרמו למציאת פתרון או פשרה. הדעות בעד ונגד בסוגיה זו התחלקו כך שרוב ציבור ה'ישוב החדש' תמך בהענקת זכות בחירה לנשים, בעוד שרוב ציבור ה'ישוב הישן' התנגד לכך.²²⁶ בשל כך, הפכה שאלת זכות הבחירה לנשים למכריעה בנושא יחסי הכוחות ביישוב, כלומר לאיזה ציבור מבין השניים יש את הכוח בידו.²²⁷ עוד באסיפה המכוננת הראשונה בשנת 1918, ניתן להבחין במאבק זה - למרות הבעת הצער של המשתתפים על היעדרם של אנשי היישוב הישן ניתן לראות מתחת לפני השטח את כוונותיהם האמיתיות: "לעת עתה עד שתבנה ירושלים המחודשת, עיר האוניברסיטה [...] צריכה לשמש יפו למרכז הארעי שלנו".²²⁸ היה נראה כי אנשי הישוב החדש לא התאמצו לאפשר את השתתפות נציגי ירושלים, ונוח היה להם להכריז על יפו, עירם, כמרכז חדש – זאת כסמל להובלת ההתארגנות על פי דרכם.²²⁹

למזלן של הנשים, מפלגות הפועלים היו לצידן,²³⁰ כך שיכלו לנסות להשתמש בכך לקידום מאבקן. לכאורה שוויון הנשים היה חלק מהאידיאולוגיה של הפועלים, אולם בפועל נשים מעטות בלבד היו שותפות להנהגת מפלגותיהם.²³¹ חשוב לזכור שרובד זה מתווסף להיבטים רבים כגון: הערעור על התפיסה הפטריאכלית, האיום על החלוקה המקובלת בין הספירה הפרטית לספירה הציבורית ועוד.²³² מפה נובע כי שאלת זכות הבחירה לאישה הייתה מורכבת ועמוקה יותר משנראה על פני השטח – היא כללה סוגיות נוספות, מאבקים צדדיים והעסיקה רבות את אנשי היישוב באותה עת.

²²⁴ שם, עמ' 92.

²²⁵ שם, שם.

²²⁶ כתבן, תשע"א, עמ' 240.

²²⁷ שם, שם.

²²⁸ שם, שם.

²²⁹ שם, שם.

²³⁰ שם, שם.

²³¹ שם, שם.

²³² שם, 224.

אספת נשים במושבה

בשבת באספה עריד בית-הספר –
 תנועה קלה. המון נדוד אינו נוהר.
 הדוחק אינו רב. יש גם נכרים ובהי
 צחוק אירונית בסניהם. על המדרגות
 מתוכחים בני-בנימין עם הצעירות.
 מנסרות באויר מלים טרניזות.
 – לא. לא. לא ניתן לכן זכויות,
 הדת אוסרת לאשה להתעסק בענינים
 כאלה.
 האורם מתחיל מתמלא. הנואמות
 מביטות בעיני יאוש: – באו רק נבירות
 הנחשבות לבעלות-הכרה, פה ושם גם
 זקנות. ההמון הזקיק להסברה, לתעמולה –
 לא בא. נשיהם של בני-בנימין מאורר
 גנות ולא באו בכונה תחלה.
 הראשונה לנואמים – אשה. מדבר
 רת בשקט. במנוחה, בהסברה נוחה:
 רק פחד שוא הוא שאשה בעלת-זכר
 יות תעזיב את המטבח. הקדוש, הבית,
 זכות לאשה אין זה משמע הרס למש
 פחה, הלא באירופה יש זכויות לנשים

על חלוח המיועד למודעות שעי
 בית-הכנסת תלויה מודעה הקוראת לאס
 פת נשים בענין הזכות לבחירות.
 מבין הקהל קוראים. מי ברצינות
 מתוך הכרה. מי בהשתוממות ומי בלעג...
 – אספת נשים – והנואם הראשי
 דוקא... נבר.
 ברחובות מתוכחים:
 – כמובן, דוקא ודוקא נבר צריך
 לנואם, ויסביר את העור. זה ישפיע
 יותר. הודאת בעל דין.
 – בוושה! דורשות זכויות ואינן
 מסוגלות בעצמן להגן על עניניהן.
 – זכויות רוצות אתן, בכדי
 לשלוח אותנו לטבח?
 – אבל הנרל שלכן – נבר
 הוא...
 עוברת זקנה, נאנחת, מניעה ראשה
 וואוסרת ביאוש:
 – מה נפעל ומה נעש? תפעלנה
 הצעירות. אנתנו זקנו –

כתבה זו, מתוך עיתון "דבר" שיצא ביום שישי ה- 3 בנובמבר 1925, מסכמת את הקשיים שבהם נתקלו הנשים בעת ניסיון לדרוש זכויות. החל מהעובדה שאף כי מדובר ב"אספת נשים" – הנואם הראשי דוקא... גבר.²³³ כמובן שהתגובות הגורפות למאורע זה משקפות את תפיסת הנשים האופיינית לאותה עת - כנחותות וחסרות יכולת לדאוג לעצמן: "בושה! דורשות זכויות ואינן מסוגלות בעצמן להגן על עניניהן."²³⁴ לנשים שהעזו לבקש יחס שווה, נאמר מצד 'בני בנימין' הדתיים: "לא, לא ניתן לכן זכויות, הדת אוסרת לאשה להתעסק בענינים כאלה."²³⁵ - ואילו הנשים מצידן לא נבהלו ואף הוסיפו וניסו להרגיע את הרוחות באומרן כי "זכות לאשה אין זה משמע הרס למשפחה."²³⁶ כתבה זו מראה לנו את ההתמודדות הבלתי פוסקת של הנשים עם מציאות כואבת זו, בה נדחקו אל הצד וקיבלו יחס מזלזל ומשפיל.

²³³ עיתון דבר, יום שישי ה- 3 בנובמבר 1925, עמ' 3.

²³⁴ שם, שם.

²³⁵ שם, שם.

²³⁶ שם, שם.

תנועות המחאה הנשיות ופועלן

ראשית שנות העשרים של המאה העשרים אופיינה בפעילות נשית נמרצת אשר התבטאה בהקמתם של ארגונים שאיחדו את הנשים יחדיו במסגרות משותפות. הנשים סברו כי שאלת האישה לא תבוא לפיתרון ללא עשייה נשית, ובשל כך הקימו ארגונים שונים שיסייעו לפתירת בעיותיהן של הנשים בארץ ישראל.²³⁷ שלושת ארגוני הנשים המרכזיים שהוקמו היו: התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בא"י, הסתדרות נשים עבריות ותנועת הפועלות.²³⁸ פרט לארגונים אלו, שני ארגונים נוספים שהחלו את דרכם בחו"ל והתחילו לפעול בארץ בשנים אלו היו הדסה וויצ"ו.²³⁹ לחמשת ארגונים אלו קווי דמיון בבסיס הוולונטרי שעליו הוקמו, המסירות האידיאולוגית של פעילותיהן והעובדה שהייתה זו עבודת נשים למען נשים.²⁴⁰ למרות כל אלו, לכל ארגון היה תחום פעולה משלו, וכך גם דרכי פעולתו, מטרותיו ואופיו נבדלו זה מזה.

אולם, אחד היתרונות הגדולים שהיו לנשים במאבקן היה העובדה שארגונייהן השונים הצליחו להתאחד יחדיו סביב המטרה המשותפת – השגת זכות הבחירה לנשים וקידום מעמדם בחברה. היכולת שלהם לעבוד במשותף נבעה מכך שנשים רבות היו שותפות בארגונים שונים,²⁴¹ וכן תחושת התסכול והאכזבה שהייתה משותפת להן.²⁴² ביטוי חשוב לשיתוף הפעולה בין הארגונים היה הוצאת עיתון "האשה" מאז 1926 שבחן את נושא הנשים בארץ מזוויות שונות, אפשר השמעת קולן של הנשים ואפילו נתן במה לתגובות גבריות.²⁴³ אחת המטרות של הוצאת העיתון הייתה התקווה כי מאבקן של העבריות בארץ יגיע אל אוזניהן של נשים יהודיות בעולם שיוסיפו לתמוך במאבק ואולי אף לסייע בתרומת כספים.²⁴⁴

כבר מסוף המאה התשע-עשרה התקיימה בארץ ישראל פעילות פילנתרופית בצורה של אגודות נשים יהודיות שבהמשך הלכו וקיבלו צביון פמיניסטי.²⁴⁵ הניסיון הארגוני שרכשו לעצמן הנשים בעת פעילותן בארגוני הרווחה היה הבסיס להקמת ארגונים שמטרתם לדאוג לזכויות הנשים.²⁴⁶ חלק מארגונים חברתיים אלו השתמרו אף בהמשך. ניתן להבחין בין שני

²³⁷ כתבן, תשע"א, עמ' 243.

²³⁸ ספרן, תשנ"ו, עמ' 28.

²³⁹ שם, עמ' 29.

²⁴⁰ שם, שם.

²⁴¹ ספרן, תשס"ו, עמ' 27.

²⁴² שם, עמ' 62.

²⁴³ שם, עמ' 63.

²⁴⁴ שם, שם.

²⁴⁵ שם, עמ' 28.

²⁴⁶ שם, שם.

אופני פעולה, פוליטי וסוציאלי, של ארגוני הנשים – אלו דאגו לקידום והובלת המאבק בזירה הפוליטית ובראשו המאבק לזכות הבחירה לנשים, ואלו דאגו למתן עזרה ושירותים לנשים בכל דרך אפשרית.²⁴⁷ חנה טהון, פעילה בהסתדרות נשים עבריות ביטאה את תחושותיהן של הנשים בהקמת ארגונים אלו כך או כך: "בכל הצורות שפשטה ולבשה תנועת הנשים במשך הימים אין משמעה אלא זה: מלחמת שחרור."²⁴⁸ בדברים אלו שיקפה חנה את התחושה העזה של השליחות שליוותה את הנשים לאורך התאגדותן ומאבקן המשותף, והראתה לנו שבעיני הנשים שתי הפנים שלבשו התנועות היו שוות בערכן ופעילותן.

ארגון **הדסה** הוא אחד הביטויים המרכזיים להשפעה של בנות הארץ מארצות אחרות. ארגון זה עסק בקידום שירותי הבריאות בארץ, בדגש על דאגה לרווחתם של נשים וילדים.²⁴⁹ הוא נוסד בניו-יורק בשנת 1912 על ידי ציוניות אמריקאיות ויובא לארץ בעזרת הנרייטה סאלד שקיוותה להביא לארץ את התרומה המיוחדת של הגישה האמריקאית שעל ברכיה התחנכה.²⁵⁰ הדסה תמכה בפעילות הנשים, והצהירה מפורשות בשנת 1925 כי תומכת במאבקן של הנשים על זכות הבחירה.²⁵¹ נוסף על כך, כחלק מפעילות הארגון נתמכה הקמת ארגוני נשים חדשים – כגון, **הסתדרות נשים עבריות**. ארגון זה הוקם על ידי פעילות הדסה בשנת 1920, במטרה ליצור ארגון מקומי שיהווה שלוחה של הדסה הארגון העולמי.²⁵² ההסתדרות הצליחה למזג את ניסיון של נשות הארץ עם רעיונותיהן של הנשים שהגיעו מארה"ב. כך, ההסתדרות הצליחה להרחיב את העזרה הסוציאלית ושירותי הבריאות שנשים עסקו בהן באופן משמעותי.²⁵³

התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בא"י הוקמה בשלהי 1919 מתוך ההחלטה לשיתוף פעולה ואיחוד כוחות בין אגודות הנשים המקומיות שפעלו ביישובים השונים.²⁵⁴ ההתאחדות הגדירה עצמה כארגון על-מפלגתי וחרטה את ערך השוויון על דגלה באומרה: "**חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה**."²⁵⁵ הנשים ראו את מאבקן על זכות הבחירה כאבן דרך במסע המתמשך להשגת שוויון מלא לנשים בארץ ישראל.²⁵⁶ על כך אמרו "שאין בת היישוב לוחמת לזכויותיה היא בלבד, כי אם לזכויות אלפי בנות ישראל העתידות לעלות

²⁴⁷ שם, עמ' 29.

²⁴⁸ חנה הלנה טהון, 'הרהורים על תנועת הנשים', **האשה א**, ירושלים תרפ"ו, עמ' 12.

²⁴⁹ שם, עמ' 37.

²⁵⁰ שם, עמ' 38.

²⁵¹ שם, עמ' 40.

²⁵² שם, שם.

²⁵³ שם, עמ' 41.

²⁵⁴ ספרן, תשנ"ו, עמ' 30.

²⁵⁵ שרה עזריהו, **התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בישראל**, ירושלים, תש"ט, עמ' 16.

²⁵⁶ ספרן, תשנ"ו, עמ' 32.

ארצה, וגם משוך כך אין היא רואה שום הצדקה לויתורים.²⁵⁷ ד"ר רוזה וולט שטראוס אישה מהפכנית לכשעצמה שהיגרה לישראל מארה"ב נבחרה כיו"ר התנועה ודאגה ליצירת קשרים וקבלת תמיכה מארגוני הנשים בעולם.²⁵⁸ קשרים אלו ועוד, העמידו את התאחדות נשים עבריות בראש המאבק על זכות הבחירה לנשים, וכן העלו על נס את פועלה בשיפור מעמד הנשים.

ארגון נוסף שהתחיל את דרכו בחו"ל ושם לו כמטרה העיקרית לתמוך בהשתלבות נשים בעשייה הציונית היה ויצ"ו (Women International Zionist Organization).²⁵⁹ אולם בניגוד להדסה, עד שנת 1931 בה התאחד עם הסתדרות נשים עבריות, לא עבד ויצ"ו באופן ישיר בארץ ומרבית תרומתו עשה באמצעות סיוע לארגוני נשים אחרים.²⁶⁰ תפיסת הארגון קבעה כי על האישה לפתח את כישוריה המיוחדים שבאמצעותם תוכל לתרום לפיתוח היישוב הציוני. מלבד חינוך, כלכלת בית, בריאות ושירותי סעד תחום חשוב שארגון ויצ"ו דאג לפיתוחו היה החקלאות.²⁶¹ דוגמה לתנועה שעסקה בקידום עבודת הנשים בחקלאות הינה **תנועת הפועלות**. היה זה ארגון עצמאי, אך בלתי נפרד מארגון הפועלים – ההסתדרות הכללית. ארגון זה שאף לדאוג לנשים העובדות שנתקלו בקשיים רבים מצד החברה סביבן.²⁶² ארגון זה הוקם בשנת 1921 סביב תחושותיהן הקשות של הנשים כתוצאה מהבדידות, הקשיים שבמציאת עבודה הולמת וההפליה בחלוקת התפקידים בין נשים לגברים ומתן השכר.²⁶³ הפועלות פיתחו בעזרת עשייה נשית ארגון שידאג לבעיותיהן, ברם הן לא נפרדו לחלוטין מהמוסדות הקיימים.

אכן עד סיום המאבק בשנת 1926 הארגונים היו מאוחדים ופעלו יחדיו בשיתוף פעולה. אולם, לאחר שזה הסתיים לפתע החל לצופף אל פני השטח השוני בין הארגונים ולגרום לויכוחים וחיכוכים.²⁶⁴ כפי שהוזכר קודם ארגוני הנשים בארץ הושפעו רבות מארגוני הנשים בארצות העולם, ויתרה מכך לעיתים אף הסתייעו בהם בתמיכה כספית ורעיונות אסטרטגיים.²⁶⁵ אחד הגורמים העיקריים להעמקת התחרות והפערים בין הארגונים היה ההבחנה במתן התרומות הכספיות מארגוני הנשים בחו"ל. ויצ"ו הינו דוגמה לאחד הארגונים שהתפעל מפעילותה החקלאית של תנועת הפועלות, וכתוצאה מכך כיוון את תרומותיו אך

²⁵⁷ שם, עמ' 34.

²⁵⁸ שם, עמ' 33, 46.

²⁵⁹ שם, עמ' 43.

²⁶⁰ שם, שם.

²⁶¹ שם, עמ' 44.

²⁶² שם, עמ' 35.

²⁶³ שם, עמ' 36.

²⁶⁴ שם, עמ' 64.

²⁶⁵ שם, עמ' 66.

ורק לשם פעילות זו.²⁶⁶ ההתעלמות הגורפת מהנשים העירוניות, שמצבן ובעיותיהן היו דומות רובן ככולן למעמדן של הפועלות, יצרה מתח בין תנועת הפועלות לארגוני הנשים האחרים.²⁶⁷

תוצאות המאבק

אף כי נותרו החרדים כמעט לבדם במאבק כנגד זכות הבחירה לנשים, עובדה זו לא מנעה מהם להחרים את אסיפת הנבחרים השנייה שהתקיימה בדצמבר 1925.²⁶⁸ אי לכך הצביעו רק 56.7% מהציבור בעל זכות הבחירה ביישוב. בכל אופן, דבר זה לא מנע מאסיפה זו להיות תקדים היסטורי והתחלה של דרך חדשה לנשים. אף הגברים היו שותפים מלאים לרגשותיהן של הנשים בעת זו. כך ד"ר יוסף קלזנר הביע את אשר לבבו באספת מחאה של ההתאחדות בשנת 1925: "שאלת זכויות האשה היא שאלת זכות הקיום של הציונות. קשה לשער את הרושם שתעשה שלילת זכויות ראשונה זו של היהודים בינם לבין עצמם בבית הלאומי על טובי כל אומה ואומה, על אגודת העמים שארץ ישראל ברשותה, על טובי היהודים, הציונים והבלתי ציונים בכל הארצות..."²⁶⁹ ד"ר קלזנר העלה רובד נוסף לשאלת שלילת זכויות האישה – נדבך דעת הקהל העולמית. בימי הנחת היסודות להקמת המדינה היה זה אחד הפרמטרים החשובים, זאת ועוד שמדובר בתקופת הצהרת בלפור שבה דעת הקהל העולמית הייתה בעלת הכרעה מהותית ביותר.

כפי שנאמר לעיל, באסיפה זו הוכרז מראש כי הנשים תהיינה זכאיות לבחור ולהיבחר.²⁷⁰ על כן, מתוך 221 צירים נבחרו 25 נשים לכהן כצירות, קרי יותר מעשירית מהצירים היו מאוישים על ידי נשים. התאחדות נשים עבריות זכתה לייצוג המכובד ביותר עם 13 צירות מתוך 25 הצירות. העלייה במספר הנשים הנבחרות הוביל במישרין לאפשרות לשתפן בוועד הלאומי שכלל באותה עת 38 חברים.²⁷¹ בוועד זה נכללו ארבע נשים: אסתר יבין ושרה עזריהו מהתאחדות נשים עבריות, רחל ינאית-בן צבי מאחדות העבודה ועדה פישמן מימון מהפועל הצעיר. "בסוף המושב הראשון של אסיפת הנבחרים השנייה, בינואר 1926, הוכרז רשמית על שוויון הזכויות של הנשים בכל ענפי החיים האזרחיים, הכלכליים והמדיניים של היישוב העברי בארץ ישראל."²⁷²

---

²⁶⁶ שם, עמ' 67

²⁶⁷ שם, עמ' 66.

²⁶⁸ שם, עמ' 62.

²⁶⁹ שם, עמ' 26.

²⁷⁰ שם, שם.

²⁷¹ שם, שם.

²⁷² שם, שם.

לאחר תקופה זו עמוסת חוויות שלדעת כל הניבה הצלחה ושיפור במצבן של הנשים התפתח מיתוס שוויון חדש אשר מנע במשך שנים רבות את פעילותן של הנשים למען זכויותיהן, משום שנדמה היה להן שהשוויון המלא כבר הושג.²⁷³ תקופת המאבק של הנשים על זכויותיהן בשנות העשרים נקראת "הגל הראשון" במחקרי ההיסטוריוגרפיה הפמיניסטית של תנועות נשים, ויחלפו עוד ארבעים שנים נוספות עד ש"הגל השני" של תנועות הנשים יגיע ויסחף אחריו מאבק נוסף למען צדק ושוויון.²⁷⁴ חשוב לציין שלמרות חלוקה שרירותית זו ארגונים רבים המשיכו את פעילותם, והמשיכו לקדם תחומים חשובים כשירותי הבריאות, רווחה וחינוך בין שתי התקופות.

סיכום

עם סיום מלחמת העולם הראשונה התכנס היישוב העברי בארץ יחדיו ליצירת גופים ומוסדות נבחרים למדינה העתידה. אחת השאלות הראשונות והבסיסיות שנשאלו הייתה – מי יוכל לבחור ולהיבחר בבחירות למוסדות אלו? הנשים שהורגלו לשוויון מצד התנועה הציונית ואף היו שותפות מלאות לדיונים אלו נותרו לפתע המומות, כאשר גורלן ועתידן של נשות כל ישראל הונח על כתפיהן. הנשים ידעו שעליהן להתקומם יחדיו ועל כן התאחדו לתנועות נשיות שנאבקו בעוז ונחישות על זכותן להביע את דעתן ולהשמיע את קולן, דבר אשר לכאורה נראה ברור מאליו בחברה המתיימרת להיקרא דמוקרטית. כך, החל מאבק עיקש של הנשים במתנגדים רבים שלא הקלו עליהן אף לרגע – מאבק בחומות הפחד משינויים והתחדשות אצל הגברים, בגדרות ההלכה שהציבו סביבם החרדים ובעיקר מאבק בתפיסה השולית את הנשים. כל אלו ועוד הם שהובילו לדחיות רבות בהכרעת שאלת האישה. יש שיאמרו שהדחיות האין סופיות היו אבן נגף והמכשול הגדול ביותר בעבור הנשים הנאבקות, אך אולי מוטב היה כך. אם הדיון על זכות הבחירה לנשים היה מתקיים במועדו המקורי יכול להיות שהתוצאה המתקבלת הייתה נותרת בגדר פשרה לא מספקת. אולי דווקא הדחיות הרבות היו במתכונת של "זמן הוא התרופה הטובה ביותר", וריכזו את הבשורה בהדרגתיות זהירה עד ליצירת פתיחות לשיח מתקדם וליברלי יותר. הנשים חשו התרגשות וגיל לאור חווית הצלחתן להשגת הזכות לבחור ולהיבחר. המאבק היה ארוך ומפרך, אך הן ידעו כי מאבק זה על זכות הבחירה היה תקדים היסטורי שישרת את מעמד הנשים לאורך דורות.

---

²⁷³ שם, עמ' 68.

²⁷⁴ שם, שם.

פרק רביעי: דמותה של מנהיגה – מאבקה של עדה מימון (פישמן)

פתיחה

עדה מימון (פישמן) הייתה ממנהיגות מאבקן של הנשים על שוויון זכויות בארץ ישראל. היא הייתה בת העלייה השנייה, ומראשית דרכה התעניינה בפוליטיקה – תחילה דרך "הפועל הצעיר", בהמשך ב"התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל" ולבסוף גם כיהנה בכנסת הראשונה והשנייה של מדינת ישראל כחברת כנסת מטעם סיעת מפא"י. היא הייתה מהמובילות והבולטות בקידום מעמד האישה בשוק העבודה, החל מהיותה פועלת ועובדת חקלאית, וכלה בהיותה ממנהיגות והוגות "תנועת הפועלות", ומקימות משק הפועלות, לימים חוות ההכשרה לפועלות: "עיינות". לאורך כל חייה לא נחה לרגע ולא ויתרה על הזדמנות למחות כנגד אי צדק וחוסר שוויון כלפי נשים, ושימשה מנהיגה לנשים רבות שהצטרפו למאבקים אלו.

בפרקים הקודמים, נבחנו המאבקים הכלליים של הנשים בשוק העבודה ובהשגת הזכות לבחור ולהיבחר. בפרק זה בחרתי לתאר את המאבקים האלו, מנקודת מבט אישית של אחת מנשות התקופה. עדה מימון (פישמן), לא רק שהייתה פעילה במאבקים אלו, אלא הובילה והנהיגה אותם לכדי הצלחה. בפרק זה אשתמש בשלושה מספרי זיכרונותיה: "החלוצה בארץ ישראל" (1930), "חמישים שנות תנועת הפועלות" (1958) ו"לאורך הדרך: מבחר דברים ואגרות" (1972). בעזרת כתבים וזיכרונות אלו, אעמוד על חלקה ותרומתה למאבקים; על דעותיה והגותה בנושאים מרכזיים; ועל תחושותיה וקווי דמותה של מנהיגה במאבק.

אל עבר העבר – ילדותה ועלייתה לארץ

הודל פישמן, לימים עדה מימון נולדה ב – 22.07.1893, ט' באב התרנ"ג,²⁷⁵ למשפחה בת תשעה ילדים במושבה היהודית-חקלאית – מארקולשטי שבבסרביה.²⁷⁶ עדה גדלה במשפחה דתית-מסורתית כאשר אמה, באבה וולדה, הייתה בת למשפחת הרב אלתר קוצר, ואביה הרב אברהם אלימלך פישמן-מימון, עבד כסופר סת"ם.²⁷⁷ עדה ואחיה הגדול יהודה, שלימים יהיה הרב יהודה לייב פישמן-מימון,²⁷⁸ התחנכו עוד בצעירותם על ברכי חינוך

²⁷⁵ ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו, תל אביב, תשי"ב, עמ' 1518. להלן: תדהר, תשי"ב.
²⁷⁶ ספרן, תשס"ו, עמ' 48.

²⁷⁷ תדהר, תשי"ב, עמ' 1518; אברהם אלימלך פישמן-מימון, אביה של עדה, החליט להוסיף לשמם את השם מימון בנוסף לפישמן על מנת לשמר את זכר השתייכותם לרמב"ם – רבי שמעון בר מימון.

²⁷⁸ שם, שם; לקריאה נוספת על פועלו של הרב יהודה פישמן-מימון – גאולה בת-יהודה, הרב מימון בדורותיו, ירושלים, תשל"ט.

דתי-מסורתי, בד בבד עם השכלה עברית-ציונית. בספרו של זאב צחור, "העלייה השנייה", מוצגת דוגמה לשילוב בין שני תחומים אלו: "בזיכרונותיה ציינה [עדה – נ.ש], כי בביתה היו מצויים תדירה 'הצפירה' ו'המליץ',²⁷⁹ והיא קראה בהם מצעירותה.²⁸⁰ גם בהמשך דרכה ניתן יהיה לראות את האמביוולנטיות שמובילה אותה בין שמירת המצוות לאימוץ ערכים משכילים וחדשניים לדורה.²⁸¹

על אף שליבם של אביה ואחיה הרבנים הרבה לנטות לכיוון הדת, ואחיה, הרב יהודה לייב פישמן-מימון, אף התברג בשורות "המזרחי", עדה פנתה דווקא לכיוון החילוני-ציוני. היא הצטרפה לתנועת העבודה הציונית שנקשרה במפלגת הפועלים הארץ-ישראלית - "הפועל הצעיר".²⁸² את קשרה העז לארץ ישראל הביאה לידי ביטוי ממשי לראשונה בביקורה הראשון בשנת 1908, אותו קיימה יחדיו עם אחיה.²⁸³ כמעט חמש שנים מאוחר יותר, בשלהי שנת 1912,²⁸⁴ יעלו השניים לארץ ישראל – יהודה ומשפחתו על מנת לסייע לפעילותו של "המזרחי" בא"י, ועדה שבמשך שנים אלו הייתה חברת "בנות ציון" באונגני,²⁸⁵ כדי לממש את ציונותה: "ממקור אחד, ממעין הגעגועים למולדת העברית והכמיהה לעבודת יצירה משחררת, שאבו החלוצות, כחלוצים, את הכוח לעזב בתי-אבות, לנתק את הקשרים עם המשפחה, לשרף אחריהן את גשרי העבר ועלות לארץ כדי להאחז בה על ידי יגיע כפים של יצירה ובנין".²⁸⁶

עם בואה לארץ התיישבה בירושלים, שם החלה את הסתגלותה. בתחילת שנת 1913, החליטה להצטרף למפלגת ה"פועל הצעיר" והפכה לאחת הפעילות המרכזיות בה.²⁸⁷ בהמשך עבדה במוסד החינוכי של חרדי פראנקפורט בפתח-תקווה, אך לדברי אחיה במכתב ששלח לאביו ציין כי "אין היא יכולה לשאת את יראת השמים" שהעמיד מוסד זה.²⁸⁸ בפתח תקווה החלה את דרכה כמורה ולאחר מכן עברה מן החינוך לעשייה ועבדה כפועלת חקלאית בפתח תקווה, רחובות, נס ציונה ובבן-שמן עד שהוצע לה להיות גזברית "הפועל הצעיר".²⁸⁹

---

²⁷⁹ הצפירה – היה העיתון העברי הראשון שיצא בפולין במאה ה-19. עיתון זה היה זהיר ומתון באידיאולוגיה שלו, והתעסק יותר בפן הספרותי וההשכלתי. המליץ – הביטאון המרכזי של תנועת ההשכלה ברוסיה במאה ה-19. בעיתון זה השמיעו את דעות, רדיקליות ככל שהיו באשר ל"חיבת ציון" ועלייה לארץ ישראל.

²⁸⁰ ז' צחור, העלייה השנייה, כרך אישים, ירושלים, תשנ"ח, עמ' 289. להלן: צחור, תשנ"ח.

²⁸¹ לדוגמה: ספרן, תשנ"ו, עמ' 49; תדהר, תשי"ב, עמ' 1518; שילה, תשע"ג, עמ' 105.

²⁸² תדהר, תשי"ב, עמ' 1518.

²⁸³ צחור, תשנ"ח, עמ' 289.

²⁸⁴ ספרן, תשנ"ו, עמ' 48.

²⁸⁵ צחור, תשנ"ח, עמ' 289.

²⁸⁶ ע' מימון, החלוצה בארץ ישראל, תל אביב, תר"צ, עמ' 11. להלן: מימון, תר"צ.

²⁸⁷ "הפועל הצעיר" – מפלגת פועלים ציונית שהוקמה בשנת 1905 ומטרתה הייתה כיבוש העבודה, הגשמת

הציונות והתרבות העברית בארץ ישראל.

²⁸⁸ צחור, תשנ"ח, עמ' 289.

²⁸⁹ תדהר, תשי"ב, עמ' 1518.

בקיץ 1913 ביקשה להתלוות לאחיה שנסע מטעם "המזרחי" לקונגרס הציוני האחד-עשר שהתקיים בווינה.²⁹⁰ המאורע החשוב ביותר בחייה של עדה טרם שנות מלחמת העולם הראשונה היה נסיעתה באביב שנת 1914, מטעם "מרכז המורים", לייסוד בית-ספר לבנות בצפת.²⁹¹

מצב החינוך של הבנות היהודיות בצפת בתקופה זו היה לוקה בחסר. מרבית הבנות, בנות למשפחות 'היישוב הישן', הלכו לבית הספר של המיסיון שפעל להפצת הנצרות ואילו שאר הבנות לא קיבלו חינוך כלל.²⁹² הודות לחינוך הדתי שקיבלה עדה מבית הוריה, הייתה המועמדת ההולמת ביותר את אופייה הדתי של צפת באותם ימים.²⁹³ בשל חששותיה לעמוד גלמודה בחזית, צירפה אליה את חברתה - פרומה מקלר אשר סייעה לה בעמל ועל כן התחלקה עמה בשכר.²⁹⁴ עדה סיפרה על תפקידיהן כי "ידענו שהוטל עלינו תפקיד גדול: להורות תורת ישראל לילדי צפת".²⁹⁵

במהלך שהותה בצפת, נתקלה עדה בלא מעט קשיים. בעת חגיגות ההדלקה בהר מירון לכבוד ל"ג בעומר עלתה על הפרק שאלת האישה, בעקבות מחלוקת בדבר האיסור על השתתפות נשים בחגיגות.²⁹⁶ עדה סיפרה על הרגשות שהציפו אותה עקב חשיפתה לקיפוח הנשים: "והינה סופר לנו, שמאז האסון שאירע לפני שנים, כשהתמוטטו קירות החומה במירון וגרמו למותם של אנשים אחדים, הודיעו חרדי צפת כי האסון קרה בגלל ביקורן של גברים ונשים בצוותא במירון- דבר שיש בו משום הפקרות. ולכן הוכרז חרם ואיסור חמור על נשים לבקר במירון. כשנודע לנו הדבר – מזדעזענו. הודעתי באופן ברור ומוחלט, שאעלה למירון על אף החרם".²⁹⁷ ואכן, עדה אספה איתה עוד שתי חברות והשלוש השתתפו בחגיגות על אף האיסור, והובילו לביטול התקנה ולניצחון קטן של הכוח הנשי.²⁹⁸ היה זה ככל הנראה מאבקה הראשון של עדה למען הנשים, מאבק המסמן את כיווני פעולותיה העתידיות ואת אישיותה המיוחדת. רגישותה לקיפוח ואי השוויון כלפי הנשים הן שיובילו אותה להתפתח ללוחמת עזת רוח ובעלת תושייה לקידום מעמד הנשים והשגת שיווי הזכויות בארץ ישראל.

²⁹⁰ צחור, תשנ"ח, עמ' 289.

²⁹¹ צחור, תשנ"ח, עמ' 289; תדהר, תשי"ב, עמ' 1518. "מרכז מורים" – היה אגודה מקצועית של המורים העבריים בארץ ישראל.

²⁹² שם, שם.

²⁹³ תדהר, תשי"ב, עמ' 1518.

²⁹⁴ צחור, תשנ"ח, עמ' 289.

²⁹⁵ שם, שם.

²⁹⁶ תדהר, תשי"ב, עמ' 1518.

²⁹⁷ ע' מימון, חמישים שנות תנועת הפועלות, תל אביב, תשי"ח, עמ' 207. להלן: מימון, תשי"ח.

²⁹⁸ תדהר, תשי"ב, עמ' 1518.

כעבור זמן מה, לאחר שחלה התקדמות משמעותית במצב החינוך בצפת, הרגישה עדה כי עליה לנתב את כוחותיה ונמרצותה לפעילות רחבת היקף. נוסף על היותה אחת מהחברות המובילות במפלגת "הפועל הצעיר" החל מימיה הראשונים בארץ ישראל בשנת – 1913 ועד לשנת – 1920, הצטרפה עדה לפעילות בתנועה הציונית.²⁹⁹ על מעשיה בשנות המלחמה לא נכתב רבות, אולם מיד בסיום המלחמה ועם חילוף השלטון, החלה בפעילות רחבת היקף ונהייתה לאחת מקולות המחאה המרכזיים שהושמעו ביישוב בדבר אי השוויון כלפי הנשים.

"המהפכה לשחרור האשה בעבודה"³⁰⁰

נשים רבות נשבו בקסמיה של הציונות אשר יצרה תקווה לתיקון עולם, כמותן גם עדה שסיפרה על עלייתה כי "[המעבר לא"] היה מבשם רומנטיקה רבה, אשר הלהיבה את נפש החלוצה הרכה והביאה אותה לידי התרגשות עצומה; לנערה החלוצה נדמה היה אז, כי באלה בלבד כבר הגיעה לשנוי הערכין ולחיים החדשים הנכספים.³⁰¹ אולם, כגודל הציפיות, כך גודל האכזבות. המציאות בארץ ישראל בימי מלחמת העולם הראשונה ואף אחריה הייתה קשה מנשוא. המפעל הציוני רק החל את דרכו, ועל אף שניסה לדאוג לכלל חבריו, היו כאלה שנתרו מאחור. בשביל הנשים הייתה זו הזדמנות יוצאת דופן להפוך יוצרות ולדאוג למציאות טובה יותר בעבורן: "עם כניסתה של החלוצה הראשונה לארץ, לפני חצי יובל שנים, נפתח דף היסטורי חדש בחיי האשה העבריה, שהחלה את הדרך לשחרורה ולקיומה בעבודה."³⁰² עדה האמינה כי בארץ ישראל יוכלו הנשים להשתחרר מעולות קודמות בעודן מהוות "חלק אורגני במעשה ההתחדשות והיצירה ... לשם הגשמת הציונות"³⁰³ ובכך גם להתקדם לעבר השוויון הראוי להן.

המאבק של הנשים בארץ ישראל היה אפוף באווירת ראשוניות: "בבוא החלוצות הראשונות בארץ, לפני חצי יובל שנים, לא מצאו בה טפוס-דוגמא של אשה עובדת, בעלת הכרה, אשר ממנה תראינה ותלמדנה ... לתוך חייה החשכים של האשה בארץ טרם חדר אז אף קו אור אחד ממלחמת שחרור האשה בעולם."³⁰⁴ יכול להיות שבשל כך, כוונו הנשים מלכתחילה לתפקידים המסורתיים של הנשים, ונוצרה דעה רווחת באשר למקומן המצומצם וחלקן בעשייה הציונית הממשית: "מרירות ומרד מלאה את לב הפועלת. היא בקשה להתפרץ

²⁹⁹ תדהר, תשי"ב, עמ' 1518.

³⁰⁰ השם שהעניקה מימון לתנועת הפועלות אשר במסגרה פעלה לקידום שיווי זכויות הנשים בשוק העבודה

הארץ-ישראל: ספרן, תשס"ו, עמ' 49.

³⁰¹ מימון, תר"צ, עמ' 64.

³⁰² שם, עמ' 10.

³⁰³ מימון, תשי"ח, עמ' 5.

³⁰⁴ מימון, תר"צ, עמ' 12.

מן התחום הצר והמצומצם אשר קבעו לה, מן המטבח הזה, אב-מלאכה, אשר נגזר עליה כתפקיד חייה, ודרשה להרחיב את רשותה ואת ענפי עבודתה במשק.³⁰⁵ ואולי ראשוניות זו של המאבק היא הסיבה להיותו ארוך, מפותל וכה קשה: "במהלך העבודה והעליה בארץ חלו שנויים ותמורות, עליות וירידות. אולם בשביל הפועלת היו כל התקופות בבחינת ימי משבר ארך אחד, והמצב של חסר עבודה לא פסק בשבילה אף בתקופת העבודה המזהירה ביותר."³⁰⁶

משאת נפשה של עדה, שחונכה על ברכי הציונות, הייתה העבודה החקלאית שלדבריה: "יש בה מעין כח טמיר, מעודד ומפיס ומשפיע שלמות לנפש."³⁰⁷ לעדה אשר מעת הגיעה לא"י חרטה על דגלה את החקלאות, אף נרשם הישג מכובד – הקמת משק עיינות: חוות הכשרה חקלאית לנשים. רעיון זה הגתה עוד בשנת 1923, ומאז פעלה ללא הפסק למימושו – עד שבשנת 1932 הגיעה קבוצת החלוצות הראשונה לקבלת הכשרה. עדה תיארה בספריה את תשוקתן של הנשים לעבודה היצרנית-המשחררת שבה העדיפו לעסוק, למרות שהייתה בעלת תנאים קשים יותר לנשים. כך עדה כתבה באחד מספריה בהתרגשות ובגאווה ש"החלוצות היו מוכנות לעבד בשליש השכר, ובלבד שתעבודנה בשדה, בפרדס. לא פעם היה מעשה, והפועלת שנמצא לה יום עבודה בפרדס, היתה מותרת על עבודתה בתפירה, וכדומה, שהכניסה לה שמונה גרושים ליום ואכל, והלכה בשמחה לעבד בפרדס בשכר של ארבעה גרושים ובלי אכל."³⁰⁸ היה בכך מעין כיבוש מוצלח לנשים: העבודה החקלאית, כשלה העבודות הפיזיות, הוגדרה כ'גברית' ולא מתאימה ליכולותיהן של הנשים. דבר זה המריץ אותן אף יותר להוכיח כי עומדות באתגר, וכשהצליחו חשו סיפוק כפול.

על הקשיים של הנשים בניסיון להיכנס לעבודה החקלאית הוסיפה עדה סיפור ששמעה מאחת החלוצות הראשונות שניסתה לפרוץ חומות אלו: "אחת החלוצות הראשונות מספרת, כי בהכנסה בפעם הראשונה לעבד בפרדס, אחרי שכתתה את רגליה במשך כמה שבועות כדי למצא יום עבודה בשדה, יקצה עקרב מיד עם התחלת העבודה. עקיצת עקרב גורמת, כידוע, מכאובים קשים במשך שבועות רבות. אולם החלוצה נשאה בשרה בשני[נ]יה והוסיפה לעבד, למרות הכאב האי[נ]ים. יד[נ]ע ידעה, כי אם תעזב את העבודה באמצע היום יכריזו מיד, אף החברים החלוצים, כי לא עמד בה כח לעבד יום שלם תחת קרני השמש הלוהטת, או כי העבודה עצמה קשה יותר מדי בשבילה. סבלה החלוצה את כאבה בשתיקה

³⁰⁵ שם, עמ' 19.

³⁰⁶ שם, עמ' 74.

³⁰⁷ שם, עמ' 84.

³⁰⁸ שם, עמ' 14.

כל היום ועמדה בניסיונה, מתוך תקווה לעבודה גם בימים הבאים.³⁰⁹ עדה סיפרה סיפור זה בעודה נפעמת מגבורתה של החלוצה, אך עם זאת שטופת כאב מהסבל שאיתו נאלצה להתמודד. דמות זו של האשה הלוחמת אשר לא מוותרת ונכנעת גם מול האתגרים הקשים ביותר היוותה בעבור עדה מעין מושא להערצה וחקיוי.

מלבד העבודה החקלאית שהייתה בבחינת פריצת דרך בעבור הנשים, גם העבודה בכבישים בימי העלייה השלישית, וכן עבודות הבניין בימי העלייה הרביעית היו כרוכים במאבק עיקש מצידן. תגובתה של עדה לנימוק המרכזי שהעמידו המתנגדים להשתתפותה של האשה בעבודות מסוג זה: "אם העובדת הולכת לעבודת הבנין – הרי טוענים שהיא 'מזיקה לגופה', ואין יודעים ואין לוקחים באיזו מידה אי-העבודה מזיק לנפשה ולרוחה...".³¹⁰ כלומר, עדה סברה כי בעבודה זו יש התרוממות רוח לנשים שמקבלות זכות לסייע בבניין הבית הלאומי באופן המלא ביותר. גם הנשים שכבר הצליחו להיכנס לתחום מופרד זה זכו ללעג ויחס מזלזל מצד החברה. עדה תיארה בזיכרונותיה את התחושות הקשות של הנשים עקב יחס זה: "נקהלו אנשים מסביב לראות את ה'פלא': צעירות מרצפות! לעגו להן אף בקרב הפועלים, ואיש לא האמין, כי הן תעמדה בעבודתן. ואולם שבע מרצפות נשאו דומם את הלעג מסביב ורצפו, התעקשו ורצפו".³¹¹

תפיסת התפקיד המסורתי של האשה לא הועיל בניסיונה לפרוץ לתחום זה. עדה התרעמה על מקרה בשנת 1922 בו מנהל מטעם חברת "הבונה" שלל את זכותן של הנשים לעבודה זו באומרו: "עבודתכן, על צד האמת, טובה ואין בה כל מום, אבל... וכי זו היא תכלית לכן להיות פועלות בבנין, והיש במתון שתחזקנה מעמד בעבודה זו; הלא סוף סוף תתחתנה... לא כן הבחורים, מאלה יש לנו תקווה להכשיר בו נים עבריים, אבל בונות – בכמו אלו אין צרך, תאמנה לי, אין כל צרך".³¹² הזלזול של המנהל במסירותן ונאמנותן של הנשים למקצוע זה לאורך זמן, נוסף על תפיסתו את הנשים כ'נשי עובדים' מעלים תמונה של אי צדק והדרת הנשים. לאחר קום המדינה באחד מזיכרונותיה של עדה מתקופה זו סיפרה כי "זכורים לי הסיפורים של החברות שבנו את שלושת הבתים, כי בלילות סערה נדדה שנתן מפחד שמא יתמוטט הבית שעמד בבנינו, והוסיפו: האמינו לנו, שלא לכבודנו חרדנו אלא לכבודה של תנועת הפועלות, כי הרי ידענו שאחרי כל כשלון כזה יכריזו מיד, כי פועלות אינן מסוגלות לעבודה יוצרת... היו זמנים... והנה היום מכריז שר-העבודה בישראל: יש מחסור בכוח-

³⁰⁹ שם, שם.

³¹⁰ ע' מימון, לאורך הדרך: מבחר דברים ואיגרות, תל אביב, תשל"ב, עמ' 129. להלן: מימון, תשל"ב.

³¹¹ מימון, תר"צ, עמ' 70.

³¹² שם, עמ' 69-70.

עבודה, אחוז הנשים בעבודה היוצרת קטן מדי! הגיעו זמנים...³¹³ ניתן להבחין בהתרגשותה של עדה לבשר כי מצבה של האשה השתפר, וזאת לאור מאבקי הנשים, שחלקה בהם היה גדול.

אחד המאפיינים הבולטים ביותר של עדה היה העקשנות ובשל העמדתה כמנהיגה כך גם מאבקי הנשים בתקופה זו היו מאופיינים בחוסר פשרות וויתורים. אולם יכול להיות שהשנים הובילו אותה להבנה כי פשרה או הגעה אל עמק השווה יכולה להיות התשובה לשאלת האישה. בועידה החקלאית בשנת 1926, אף הציעה רעיון כזה: "כבר לא אחת אמרתי: אם הגורל כבר הפריד בינינו שאנחנו החלשות ואתם החזקים – הבה נתחלק: תעבדו אתם בעבודה הקשה, ואנחנו – בעבודה המקצועית. ולמעשה הרי נהוג להיפך: את העבודה המקצועית בבנין מוסרים לפועל, ואת העבודה השחורה – לפועלת."³¹⁴ עדה עדיין לא וויתרה על הכנסת הנשים לשוק העבודה, אך בצעד זה הייתה מוכנה להתפשר מעט על אופי העבודה המתאימה לנשים.

עדה הייתה מהמנהיגות ומובילות של תנועת הפועלות בשנות העשרים. תנועה זו הוקמה בשנת 1921 ומאז פעלה כחלק מהסתדרות העובדים העבריים של א", אך ייחודה את פעולתה בדאגה למצב הנשים בשוק העבודה. הנשים אשר הצליחו להיכנס לעבודות שהוגדרו כ'גבריות' סבלו מאפליה בשכר, ואילו שאר העבודות היו בעלות תנאי תעסוקה נמוכים ובלתי ראויים: "[הפועלת] לא יכלה שלא להרגיש עלבון נוקב עד תהום הנפש, בהוכחה לדעת בפעם המאה, עד כמה רחוקים החברים מהבין לנפשה ומהכיר את תנאי העבודה האלה, שלמעלה מכח אנושי."³¹⁵ לאור מצבה הקשה של הפועלת תנועה זו ניסתה לרכז את הנשים העובדות יחדיו במטרה לרכז את כוחן להשגת הזכויות, ועל כך סיפרה עדה כי "שאלת ארגון של הפועלות לשם הגנה עצמית תבעה גם היא פעולה מאומצת ובלתי פסוקה, הואיל והעובדות נמצאו תמיד מנוצלות יותר, מחוסר הגנה מספקת עליהן מצד ההסתדרות. ולא זו אף זו: רבות היו הפעולות שלא נצטרפו לארגון על עיקר."³¹⁶

מחאתה הגדולה ביותר של עדה הייתה על השוליות של הנשים בחברה וצמצום חלקן בעבודה בפרט ובכל תחומי החיים בכלל. שאלה זו, בדבר חלקה של האישה העובדת במפעל הציוני ובניין הבית הלאומי העסיקה אותה רבות: "לא ייתכן שציבור שלם ישאיר את חברותיו

³¹³ מימון, תשל"ב, עמ' 108.

³¹⁴ שם, עמ' 130.

³¹⁵ מימון, תר"צ, עמ' 18.

³¹⁶ מימון, תשי"ח, עמ' 69.

במצב של חוסר-עבודה מתמיד. אנו דורשות: פחות רחמנות – ויותר הבנה!³¹⁷ וכן הוסיפה: "הייתכן שלא תהיה ניכרת השפעתה של האשה העובדת בחיי תנועתנו בישוב?"³¹⁸ לכן, אחת הביקורות הנוקבות של עדה היא כלפי הנשים הנשואות שבשל כך לא יוצאות לעבוד. לטענתה נשים אלו לא מהוות דוגמה הולמת לחינוך ילדיהן, ולא מממשות את הערכים שאליהן הן מחנכות: "וכה משקיעה האשה [הנשואה] את עצמה בדברים של מה-בכך, שאין בהם לא חזון ולא עני. ואלו הן האמהות המחנכות את דור העתיד. כן, עלינו לחדול ולדבר על חינוך מבלי למלא אותו תוכן. אפשר להקנות לילד ולנער השכלה, אולם חינוך אין מקנים באמצעים מילוליים. המציאות היא המחנכת ורק היא. יש ליצור במשפחה ובחברה הוי שאין בו סתירות בין דיבור למעשה ואין בו דיבורים מן השפה לחוץ. והאם לא מצווים שני ראשי המשפחה להיות נושאי שינוי הערכים בחברתנו?"³¹⁹

עדה, אשת החינוך והרוח, הייתה בעלת חזון "כי אנו לא באגרופ נבוא להשליט את הצדק, את השוויון. לא על-ידי מהפכה הנעשית בכוח, כי אם בגנזי הנפש נביא לידי שינוי ערכין בחברה."³²⁰ עף אף ביקורתיה הרבות כלפי חוץ, היא לא נמנעה מלוודא קודם כל בדק-בית: "והעיקר: לא על אחרים נבוא להשליט את הצדק, אלא קודם כל על עצמנו ובחברתנו אנו."³²¹ כך, לא חסכה את ביקורתה גם מהנשים עצמן: "אך דברים אלו קשים לנשים, החושבות ברובן, לדאבוננו הרב, כי עבודתן היא בכלל זמנית, עד זמן ידוע... עבודה חינוכית-פנימית צריכה להיעשות בינינו, אם מאמינים אנו שחברה עובדת צודקת תיוצר בארץ-ישראל!"³²²

עדה עודדה נשים רבות להילחם על זכויותיהן ולדרוש יחס צודק והוגן. היא סחפה רבות מהן בנחישותה ועוז רוחה לעמוד מול כל המכשולים והאתגרים ולא למחול על אי שוויון ואפליה: "בכביש עפולה – נצרת, בקבוצת חלוצים מעיר פ., לא פסקו החברים מהתאונן ערב ובקר וצהרים על דבר ההפסד הבא באשמת החברות. בקבוצה זו נמצאו כעשר חברות, והנה בערב אחד, אחרי שיחת חברים בלשון של 'רוח והפסד' הרגישו החברות כי לא תוכלנה עוד לשאת בעלבונן, וכלן כאחת קמו ועזבו את הקבוצה. למחרת היום ישבו כל החברות האלה על גלי חצץ, כשהן עובדות ברשות עצמן... 'מרד' זה של החלוצות בקבוצת פ.. נחשב אז למעשה

³¹⁷ מימון, תשל"ב, עמ' 130.

³¹⁸ שם, עמ' 136.

³¹⁹ שם, עמ' 134.

³²⁰ שם, עמ' 62.

³²¹ שם, שם.

³²² שם, עמ' 231.

נועז, וימים רבים היה לשיחה בפי כל. 'מרידות' מעין זו היו אחר כך למקרים שכיחים. החלוצות שיצאו לעבד ברשות עצמן הוכיחו בעליל שאינן גורמות שום הפסד.³²³

המרי והמחאה התבטאו לא רק בפריצת הגדרות וחדירה לעבודות ה'גבריות', אלא גם בהתאגדויות נשיות מתוך הבנה של הנשים כי יחדיו יוכלו לעזור אחת לשנייה. לכן, אחד הרעיונות לבידול נשים לצורך הגנתן ושמירת זכויותיהן היה ה'חבורות'. כלומר, התאגדות של נשים יחד בחיי שיתוף ועבודה. לפי עדה מטרתו של רעיון זה היה "חבורת הפועלות באה אפוא לרכז את הפועלות הבודדות בעיר ובמושבה ... ליצור חטיבה חברתית-תרבותית אחת, אשא בכחות משתפים ובעבודה משתפת תתן את האפשרות לחברות לכבש את העבודה לכל מקצועותיה".³²⁴

אף על פי הנחישות הרבה והאסרטיביות שאפיינו את עדה, לעיתים גם היא נתקפה רגעי משבר: "המלחמה הקשה לגאלת האדם שבה, לשחרור ה'אני' אשר בקש את תקונו; מעוט הלבבות אפילו בין החברים הפועלים לגבי החברה העובדת – כל אלה עמדו כחומת מבצר עתיק בין הרצון אשר הקיץ לתשובה ולעלות ובין היכלת המצמצמת, הכלואה במטבח-פרך זה כמעט לאין תקוה".³²⁵ בנוסף, אף הביעה ספקות באשר לציונות שאולי קצת אכזבה אותה: "וכשאני מנסה לעשות 'חשבון נפש' בשאלה זו, נוכחת אני לדעת ביתר שאת, שהציונות לא מילאה את המוטל עליה אף במקצת לגבי אלפי החלוצות העולות לארץ ברצון עז להשתתף בכל מרצן בעבודת בנינו".³²⁶ היא ביטאה את אכזבתה מהציונות שמעמידה ערכים שוויוניים בבסיסה. עדה הייתה רהוטה וחריפה, ותמיד ידעה באילו מילים להשתמש וכיצד להתבטא, דבר אשר ככל הנראה תרם להעמדה כמנהיגה. אולם, נראה כי לעיתים אולי קצת התעייפה מלהילחם לבדה בחזית: "יש לי הרושם, שהפעם עלינו לגשת למעשים ולא להמשיך בדיבורים על הצורך במעשה. הבאנו את ענינינו לידי פופלאריות והגיעה השעה לפעולה, ליצור עמדות חדשות לפועלות ... הגיעה שעת העבודה. הנמצא את הכוחות המתאימים לעבודה גדולה זו? מי מאתנו תלך ותתמסר לפעולה הנדרשת?"³²⁷

רצף הקשיים שהעמיד מאבק ארוך ומפותל זה יצר אצל עדה תהיות באשר להצלחת המאבק: "בזמן האחרון במיוחד אני רואה את עצמי יחידה, ולא פעם הנני שואלת את עצמי את השאלה הספקנית: למי אני עמלה? ניסיתי שוב לחדש את ענינינו, עניני הפועלות.

³²³ מימון, תר"צ, עמ' 65-66.

³²⁴ שם, עמ' 83.

³²⁵ מימון, תר"צ, עמ' 31.

³²⁶ מימון, תשל"ב, עמ' 149.

³²⁷ שם, עמ' 251.

עוררתי 'מתים' מקבריהם ונוכחתי שאם לא אקח שוב את ה'שרביט' בידי – ילך הכל לאבדון.³²⁸ על מנהיגים פעמים רבות נגזר להתמודד עם הבדידות; לקיחת ההחלטות הנכונות אך לא תמיד הפופולאריות; ודבקות במטרה לאורך כל הדרך. עדה סיפרה על עבודתה בראש המאבק כי "עבודתנו דורשת מאחדות מאיתנו, בעלות יכולת ואומץ-רוח, תתמסרנה כולן לעבודה זו בתוך מרכזי העבודה שלנו".³²⁹ וכן הוסיפה בפעם אחרת בחצי הלצה כי "לעבוד את עבודתנו דרושה עקשנות מיוחדת וגם להיות 'חצי משוגע' לרעיון זה".³³⁰ נראה כי מנהיגותה של עדה ראויה להערכה, וכי מאבקן של הנשים בשוק העבודה בשנות העשרים אומנם הצליח בסופו של דבר להשיג את מרבית ממטרותיו, אך נמשך עוד אחרי הקמת המדינה – בכהונתה של עדה בכנסת; ועוד נמשך גם בימים אלו כיום.

מסעה של עדה בפוליטיקה היישובית לשיפור מצב האישה

"עם כבוש הארץ על ידי האנגלים נעור החוש הצבורי מדיני בישוב. מיד לאחר שנשתחררה יהודה, היתה ראשית דרכו של הישוב המשוחרר להביא לידי אחוד את כל הזרמים, כדי להופיע בשעה היסטורית כחטיבה לאומית. ובהגיע שעת העבודה המחדשת, התעוררה גם האשה העבריה והופיעה על במת החיים הציבוריים".³³¹ במילים אלו עם שינויים קלים פתחה עדה את תיאור אירועי המאבק בשניים מספריה. עם תחילת התארגנותו של היישוב בגופים מייצגים, הבינו נשים רבות ועדה אולי מהראשונות שבהן כי אם לא יעמדו על זכויותיהן בעת זו, יכול להיות שיכריעו את גורל הנשים העבריות למשך דורות. הייתה זו תקופה היסטורית שחרטה את הקווים והעקרונות עליהם תתבסס המדינה בהמשך.

על אף שהייתה אחת מהפעילות הראשיות במאבק לזכות הבחירה לנשים, את כתיבה ומרכז תשומת ליבה בחרה עדה להקדיש ברובם למאבקי הנשים בשוק העבודה, וכן ליזמות הנשית. אולם, חשוב לציין כי הייתה מהראשונות להתייחס למאבק זה באגרתה "אל האשה העבריה" (1918) שפורסמה ברחבי הארץ והייתה תקדימית לתקופתה.³³² בהמשך עם חלוף השנים, בכל ספר שהוציאה עיבתה את מהלך המאבק בהתאם למאורעות האחרונים שהתווספו, כך שבכל ספר מבליטה עדה תחומים שונים במאבק ומביאה פרספקטיבה שונה להתרחשויות.

³²⁸ שם, שם.

³²⁹ שם, עמ' 246.

³³⁰ שם, עמ' 236.

³³¹ מימון, תר"צ, עמ' 96.

³³² את האיגרת "אל האשה העבריה: לקראת האסיפה המייסדת" הוציאה עדה בסיוע אגודת נשים בשנת 1918 בתקופת המאבקים המקומיים, כאשר רק נקבע תאריך ראשוני לבחירות (שעוד עתידות להידחות פעמים רבות).

מאבקה האישי של עדה בדרך להשגת זכות הבחירה לנשים מהווה דוגמה למימוש המאפיינים הכלליים של המאבק שנסקרו בפרק הקודם. כשם שהמאבק על זכות הבחירה לנשים החל בתור אסופת מאבקים מקומיים ברחבי הארץ, כך לקחה עדה חלק מרכזי במאבק המקומי הראשון של הנשים שהתרחש ביפו. כחלק מאגודת הנשים בעיר הצליחה להביא לבחירתן של שלוש נשים לוועד בשנת 1918.³³³ עדה תיארה את תחילת המאבק המקומי של הנשים ביפו כמאורע היסטורי ובעל חשיבות מהותית שנעשה במעין תמימות וראשוניות: "בלי כל מחשבה תחילה החלה האשה להשתתף בכל המוסדות הציבוריים הישוביים ביפו, מבלי לדעת, כי עתידה השתתפותה בעבודה הציבורית להביא מלחמה, סערת מלחמה ופוליטיקה נרגנית מחוגים ידועים. בתמימות לבה החלה האשה ביפו את עבודתה הציבורית."³³⁴ בדברים אלו, עדה שיקפה את מיתוס השוויון כלפי הנשים בתנועה הציונית. החל מהקונגרס הציוני השלישי בשנת 1899 הוכרז על שוויון זכויות מלא לנשים: "... זכרו נא כולם, כי אנו כולנו שייכים להסתדרות אחת, ההסתדרות הציונית, והסתדרות זו הכריזה עוד בראשית היוסדה על השוויון המוחלט בין איש ואשה!"³³⁵ כתבה עדה באחד מכתביה. אך כפי שציננה בטקסט הקודם באומרה "תמימות" – הפער בין ההצהרות למציאות היה כואב ביותר. מדבריה עולה כי השוויון בין הגברים לנשים נראה להן בתקופה זו כה בסיסי וטריוויאלי עד אשר לא סברו כי השתתפותן תהווה בעיה כלל. אולם, לדאבונן של עדה ונשים נוספות שוויון זה נותר בעבורן בגדר הבטחה רחוקה ונשכחת.

ניתן רק לשער האם השתתפותה של עדה במאבק ביפו בשנת 1918 הייתה מכוונת מראש, או שמא נקלעה לתוך כך מבלי משים. אולי בשל ראשוניותו, ואולי משום הרבגוניות הרבה של אוכלוסיית יפו – מאבק זה נפתח ברוח של קרב ומהומה: "ביפו מרכז הישוב והמטרופולין של הימים ההם, התנהלה המלחמה בסערה ... מימין ומשמאל היו מוכנים לקרב ... אותה שעה הגנו הנשים בפעם הראשונה על זכויותיהן."³³⁶ אכן הייתה זאת ההתחלה של מסע רצוף במכשולים ואתגרים בעבור הנשים ועדה בראשן. אולם אלו, כבר מהרגע הראשון לא היססו לרגע ונעמדו איתנות אל מול המתנגדים המאיימים לשלול את זכויותיהן: "רצון כולנו להשתתף בבניין הארץ. יחד נבנה את ביתנו הלאומי, ושוות אנו זכויות לכל שאר התושבים היהודים."³³⁷ לציטוט זה שהביאה עדה באחד מספריה, הוסיפה נימה אישית וביקורת על האירועים: "השוללים תיבלו את התנגדותם בהוכחות, כביכול, מן התורה. אולם

³³³ ספרן, תשס"ו, עמ' 57.

³³⁴ ע' מימון, 'אל האשה העבריה (לקראת האסיפה המייסדת)', תל אביב, תרע"ט, בתוך: מימון, תשל"ב, עמ' 19.

³³⁵ שם, עמ' 22.

³³⁶ מימון, תשי"ח, עמ' 210.

³³⁷ שם, שם.

כל הדברים נראו מחוסרי טעם ורחוקים מן המציאות",³³⁸ טון ביקורתי זה, ובחינת המציאות לאור רף עליון של צדק ומוסר העולים מדבריה של עדה, יחזרו וישונו פעמים רבות בכתביה. בהמשך סיכמה את המאבק בנימה חיובית, אך זהירה: "וברוב דעת החלט, כי זכות בחירה אקטיבית ופסיבית ניתנת לכל בוגר ובוגרת בבחירות לוועד העיר של יהודי יפו. מותר היה לקוות, כי החלטת יפו תהיה המכריעה ותשמש דוגמה ליתר ערי ארץ-ישראל ומושבותיה, אולם לא כך היה הדבר. עיר-עיר ומלחמתה, מושבה-מושבה ומתנגדיה."³³⁹

הקבוצה אשר הובילה את ההתנגדות להענקת זכות בחירה לנשים הייתה החרדים, שצירפו אליהם גם את "המזרחי". כפי שהבחנו עוד קודם, עדה ניחנה בחוש ביקורתי חריף, אומץ לב ונחישות עמוקה. היא שמה לה למטרה לנצח במאבק זה, ומשום כך לא העזה לוותר בו אף לרגע. היא סברה כי הפרכת נימוקי החרדים יובילו להבנה כוללת בישוב באשר לזכאות האשה לזכות בחירה. הפעם הראשונה שהתבטאה בפומבי בנושא זה היה באיגרתה "אל האשה העבריה", שראתה אור בשנת 1918, ובה התייחסה להתנגדות חרדי יפו במאבק המקומי בעיר: "החרדים הצטיידו ב'פסוקי דזמרה', בנאומים נלהבים, רצו להראות באותות ומופתים, כי התורה אוסרת השתתפות אשה בחיינו הציבוריים, רצו להוכיח – ולא הוכיחו. האשה העבריה הופיעה להגן על זכותה וגם כן על פי התורה, ורצתה האורתודוקסיה לנסות את מזלה ב'הרמת יד' והרוב, רוב גדול, היה בעד זכות שוה לאיש ולאשה בבחירות."³⁴⁰ התנגדותם של החרדים, וביקורתה של עדה עליהם החלו במאבק ביפו ונגררו אל תוך המאבק הלאומי באסיפות המכוננות. כשסירבו החרדים להשתתף באסיפות בנוכחות נשים, ניסתה עדה להשתמש בתחבולות. שוב, ללא היסוס לא בחלה בשימוש באמצעים: באסיפה אחת הגיעה ראשונה וקיוותה שהחרדים יוסיפו להשתתף בכל זאת, אך ללא הועיל. באספה אחרת התחבאה מאחורי דלת, עד שכולם התיישבו במקומותיהם, אולם גם מאמצים אלו – לא הועילו. על דרישותיהם המחמירות של החרדים סיפרה עדה בזלזול: "לחרדים ניתנו הנחות מיוחדות ... הכל ניתן להם ובלבד שישתתפו בנחת אבן-הפינה לארגון הישוב העברי ... בכל ימי אסיפת הנבחרים ישבו החרדים כשרויים 'ברוגז'."³⁴¹

עדה לא הקלה על החרדים ומלבד שלילת נימוקיהם הוסיפה למתוח ביקורת על אורח חייהם, ושאיפותיהם הנסתרות במאבק זה: "החרדים היו מנמקים את התנגדותם פעם בהישענם על התורה ופעם ברמזם בגלוי, שחידוש בסדרי החיים בארץ-ישראל יביא לידי השתלטות ה'חפשיים', ודבר זה לא ייתכן. ומה שנוגע לעצם חשיבותו של הארגון, ארגון

³³⁸ שם, שם.

³³⁹ שם, שם.

³⁴⁰ מימון, תשל"ב, עמ' 19.

³⁴¹ מימון, תשי"ח, עמ' 214.

הישוב – שאלה זו לא היתה חיונית לגביהם.³⁴² כפי שהוזכר בפרק הקודם, אחת ההשערות בדבר התנגדותם לשאלת האשה של החרדים בפרט ו'הישוב הישן' בכלל, היה מטעם חששותיהם משינוי ההגמוניה שהייתה נהוגה ביישוב עוד טרם העליות הציוניות. עדה מציגה לנו בדברים אלו את פחדם של החרדים מהשתלטות של אנשי הישוב החדש' על הנהגת הישוב, ועל כן עקשנות ואדיקות יתר מצד החרדים על מנת להיות בעלי המילה האחרונה. בנוסף, עדה לא הסתפקה בביקורת זו ואף הוסיפה כי החרדים מנותקים מההווי הציוני שחרט על דגלו את בניין הארץ, ולפיכך איך זה ייתכן שלנשים הפועלות הפרודוקטיביות שמסייעות בהקמת המדינה המתהווה לא תינתן זכות בחירה, בעוד שמתנגדיה אף לא נותנים יד בעשייה השוטפת. ניתן לראות כי עדה לא חששה לחשוף את מחשבותיה בגלוי.

מעורבותה המלאה לא התבטאה רק בהתמסרותה הכוללת למאבק שהתרחש סביבה, עדה הקפידה להיות מעורבת במאבקים המקומיים ברחבי בארץ, ואף בהתרחשויות בחו"ל. היא נהגה לנסוע לוועידות עולמיות בשאלת הנשים, וכן לקונגרסים של ועידות פועלות וכנסים עולמיים של ויצ"ו. כך למשל, שיבחה את הנשים שנאבקו במורת רוחם של המתנגדים בכל הישוב: "בינתיים הקיפה תנועת נשים את כל הישוב. בפתח-תקווה ניהלו נשים את מלחמתן באומץ-לב רב. מושבה 'חרדה' זו לא יכלה להשלים עם הרוח החדשה, שהשתלטה על האכרות הראשוניות. אך תקיפותן של הנשים לא עמדה להן, והן נשארן במשך שנים משוללות זכות להשתתף בבחירות לוועד-המושבה. בצפת נפתרה שאלה זו על נקלה."³⁴³ תכונה זו ובקיאות רבה במתרחש מהווה מפתח ברוח מנהיגותה של עדה; היא גילתה אכפתיות ומעורבות רבה במאבקים נוספים מלבד למאבקה המקומי ביפו. ביטוי נוסף לידע הנרחב שלה באקטואליה דאז, מובא במשפט זה בו העמידה סתירה בעמדתו המתנגדת של "המזרחי": "המזרחי נגרר, כרגיל, ומה שהתיר לעצמו גם בימים ההם באמריקה ביחס להשתתפות האשה בקונגרסים בוועידות של 'המזרחי' – אסר על אחרים בא"י."³⁴⁴ עדה לא חסכה את דעותיה החריפות גם מ"המזרחי" שלדידה שיתפו פעולה עם החרדים מהסיבות הלא נכונות. "המזרחי" שתמצית מהותם התבססה על הפשרה והאמצע ניסו לגשר בין שני הצדדים, מבלי לנקוט עמדה נחרצת.

לעומתם, הנשים וגם החרדים גילו עקשנות ונחישות לדבוק בדעתם – עדה סיפרה כי בעקבות כך, ספגו הנשים את האשמה לפיצול העיר במאבק שהתנהל ביפו: "...והכל, כמובן,

---

³⁴² שם, עמ' 211.

³⁴³ שם, עמ' 210-211.

³⁴⁴ שם, עמ' 211.

תולים את הקולר בצוואר האשה, כי היא הגורמת לפירוד ומפריעה בעד שלום העיר.³⁴⁵ אולם, תחושה זו של הנשים לא התפוגגה במאבק ביפו, אלא ליוותה אותן גם לאורך מאבקן הלאומי באסיפות הנבחרים: "דרישת הווייתור ריחפה באויר האולם. אולם לא הוזכר בפירוש השם אשה. נרמז להן לנשים, שעקשנותן עלולה להרוס את הארגון. חמש-עשרה הנשים ישבו כעל גחלים לוחשות, ולא עזבו את האולם, כי לא האמינו, שהן ההורסות את הארגון."³⁴⁶ עדה אומנם דיברה בלשון רבות - בשם כולן, כיאה למנהיגה, אך חשוב לזכור שאירועים אלו מתוארים בספריה, ורבים מהם משקפים את מחשבותיה ותחושותיה האישיות. עדה נותרה נוקשה בדעותיה לאורך כל המאבק וזאת משום שלטענתה: "על חשבון אחדות מהירה להתפשר גם הדמוקראטיה!"³⁴⁷ כלומר, עדה מביאה את הדברים עד לכדי אבסורד כדי להדגיש את הצורך במאבק נחוש להשגת זכויות הנשים.

כפי שתואר לעיל, עדה מתחה ביקורת נוקשה כלפי החרדים בהעמידם את הדת והתורה כראיה ובסיס להתנגדותם בשאלת האישה, אולם עולה השאלה: כיצד אישה המגדירה עצמה כמאמינה ודתייה מסוגלת לשלול נימוקים דתיים אלו מצד החרדים? בתשובה לשאלה זו ענתה עדה כי "הרבנים לא ביססו באסיפה המכוננת את התנגדותם לזכות שוה לאיש ולאשה [הנואם ציין כי שכח מאיפה בדיוק לקוחים הדברים שציטט מכתבי הרמב"ם – נ"ש] – ואין פלא: וכי מי יודע יותר מהם, כי תורתנו, תורת החיים, תורת החופש האנושי והחברותי, לא שמה גבולים והבדלים בין אדם לאדם."³⁴⁸ אף על פי היותה אדם דתי, האמינה עדה בלב שלם בערכים המוסריים שמעמידה התורה יותר מקיום ההלכות ומילוי המצוות באופן הדוק. נראה כי עדה העדיפה לשלב עם התנ"ך תפיסות מודרניות התואמות את רוח תקופתה ואף אולי חדשניות. ניתן לקשר זאת לאופן בו התחנכה בילדותה – שילוב של ערכים דתיים מסורתיים לצד עקרונות מודרניים ציוניים.

ייתכן כי חינוך ערכי זה שקיבלה בילדותה ברוח ההשכלה בשילוב עם המוסר התנכ"י הובילו את עדה לפתח קול פנימי מיוחד הרגיש לעוולות וזועק לאור אפליה ואי צדק. היא הצטערה על מצבן של הנשים וכאבה את האפליה שחוו: "דורות חלפו-עברו, נפקחו העיניים ומתחיל פרק של אי-שביעות רצון, צער, מרירות חוסר אמונה ... והלב השם, לב האשה העבריה, נקרע..."³⁴⁹ כך, כשנחשפה מהרגע הראשון לתפקידה המסורתי והנחות של האישה הזדעזעה: "האשה נחשבה, כרגיל, לבעלת זכות ממדרגה שניה. היא נדחתה למקצועות

³⁴⁵ מימון, תשל"ב, עמ' 20.

³⁴⁶ מימון, תשי"ח, עמ' 211.

³⁴⁷ מימון, תשל"ב, עמ' 21.

³⁴⁸ שם, עמ' 21.

³⁴⁹ שם, עמ' 18.

מסוימים, כמו המטבח ועבודות השרות הקלות והקשות.³⁵⁰ בהמשך, מיקדה עדה את ביקורתה על תפקידה המסורתי של האישה ופנתה דווקא לעולם הדתי אותו הכירה מקרוב: "אם תרצו או לא תרצו, צריך להיות ברור לכולנו, כי עברה-חלפה אותה העת 'המאושרת', שבה אמרה האשה 'קדוש קדוש' אחרי כל מלה שיצאה מפי פטרונה; הסתלקה אותה ה'שכינה' שהיתה שורה בבתי ישראל, בחיי המשפחות העבריות, שהיתה משרה רוח של 'בטלי רצונך מפני רצון בעלך'."³⁵¹ עדה הביעה כעס ואכזבה מ"נשות הפטרונים" שהיו בעיניה כנועות וחסרות תכלית. היא העמידה את התפקיד המסורתי של הנשים שבא לידי ביטוי מלא במשפחות החרדים כמיושן וחסר היגיון.

אחת הביקורות הנוקבות ביותר שהעלתה עדה בנושא החרדים הייתה בדבר התייחסותם לנשים בתוך העולם החרדי: "ככה עושים חרדי ארץ-ישראל את תורתנו פלסטר! אותם ראשי 'עדת ישראל', המתנגדים לזכות שוה לאשה גם מטעם 'אל תרבה שיחה עם האשה', אותם 'יראי שמיים' הביאו אותה עד הקלפי כשהיא מוקפת מפני ומאחור במגינים: שמא חלילה תגש אליה אשה אחרת בעלת הכרה ותראה לה איולתה, תומת לבה, על האונס והכפיה וכו'... ככה הכריחו הבעלים-אדונים את נשותיהם להילחם נגד עצמן. זאת הייתה סטירת לחי פומבית של כל איש לאשתו – והעלובות לא הרגישו."³⁵² עדה בדברה התייחסה לבחירות לוועד העיר ביפו, בהן החרדים השתמשו בנשותיהן להצבעה כנגד זכות הבחירה לנשים.

עדה ביקרה את הממסד והתפקיד המסורתי שהוצמד לנשים במהלך השנים, אולם לא הסירה אחריות גם מן הנשים עצמן והמשיכה להתריס נגדן גם בהמשך: "ובכן, בשל מעשיהן של אלפי נשים מחוסרת הכרה, השוקעות בבערותן ומשפילו את עצמן, נהיה אנחנו, אשר הטלנו על עצמנו לשתף את עצמנו בבנין המולדת, נאלצות לשאת בחטא בערותן. אמהות אכלו בוסר... והלא ברור וגלוי זה כמה, שכל דאגת החרדים אינה אלא שמא, חס-ושלום, יקום ארגון כולל, שיאחד את כל יהודי ארץ-ישראל לחטיבה לאומית אחת וייצור באות-כוח מוסכמת של העם העברי בארץ כלפי חוץ וכלפי פנים, אשר תשים קץ להפקרות הציבורית."³⁵³ בדברים אלו עברה עדה מדאגה לגורל הנשים החרדיות, להבנה כי גורלן סבוך בגורלה שלה ושל כלל הנשים. גם בתור צירה מטעם "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל" המשיכה לצאת נגד כנגד הממסד החרדי, וכך גם חוויותיה מהאסיפה המכוננת השנייה (2.11.1918) מלאות ברוח של התקוממות: "אחד מראשי 'עדת ישראל', מתנגד

³⁵⁰ מימון, תר"צ, עמ' 98.

³⁵¹ מימון, תשל"ב, עמ' 18.

³⁵² שם, עמ' 20-21.

³⁵³ שם, עמ' 25-26.

חריף לזכות האשה, אמר בהמשך דבריו בשאלה זו: 'ידעתי את סבל נשינו הצנועות, אלו הנשים שמתו בביצות חדקה ונתאלמנו ביסוד-המעלה; ידעתי את האשה העבריינה עוד מלפני עשרים שנה ויותר, רבותי, בשלמה היו חביבים עליה הסבל והיסורים? כי הכל מילאה אך ורק לשם עשיית רצון בעלה'... מי מקהל קרא: לא את רצון בעלה עשתה, אלא את רצון האומה! אבל האמת נבלעה בנעימה. ואנן נענה אבתריה: רצון עצמה עשתה!"³⁵⁴ בדברים אלו אנו רואים במדויק את הפערים בין שלוש התפיסות של החרדים, הציונים ונשים: החרדים מתייחסים לתפקידה המסורתי של האישה; הציונים מעודדים את שיתופה במפעל הציוני; ואילו הנשים דורשות זכויות למען עצמן – כזכות בסיסית וטבעית המגיעה להן.

על חשיבותה של אסיפה זו ותחושת ההיסטוריות שאופפה אותה סיפרה עדה כי "באסיפה זו התכוננו לחתוך גורלה של האשה העבריה: אם להכיר אותה בתור אדם, בתור אבר מן החברה, או לשלול ממנה זכות זו."³⁵⁵ ניתן לשים לב לכתיבה הרהוטה ואף ספרותית-ציורית של עדה. היא התייחסה כאן לחברה במישור הסולידרי המיצג ערבות הדדית בין משנה לרעהו ובכך העמידה את הנשים כחלק אינטגרלי מהחברה הזכאיות לזכויות שוות כשל שאר הפרטים – 'האיברים'. עדה כתבה פעמים רבות בנימה מרוגשת והיסטורית על חשיבותם של מאורעות אלו להיסטוריה של הנשים בעיניה: "ויבואו נא כאן דברי ימי התפתחותה של 'שאלה' זו בתור 'דף ההיסטוריה' של הימים שעברו וישמשו גם חומר לקראת הימים הבאים, הימים הקרובים ההולכים לקראתנו."³⁵⁶ התעסקות זו, הייתה מבחינתה עניינים ברומו של עולם שמבחינתה הייתה בטוחה בלב שלם כי עוד יכנסו לדפי ההיסטוריה ביום מן הימים.

מן הראוי לסיים במילותיה של עדה באגרת הראשונה שהוציאה לאור בשנת 1918 והופנתה לכלל הנשים בארץ. מסמך ראשוני זה יכול אולי להעיד על מנהיגותה העתידית. בסיום אגרת זו, פונה עדה בנימה אישית אל הנשים וכותבת: "עלינו לדעת ולהודיע למפרע, כי אם האסיפה המייסדת תהיה בלי השתתפותנו האקטיבית והפאסיבית, היא לא תהיה חוקית, כי תהיה רק באות-כוח של פחות מחצי הישוב. הצדק איתנו ובו הכוח. האשה העבריה לא תשמש יותר פסל לשחרור בידי אמנים, כי אם סמל השחרור בידי עצמה!"³⁵⁷ נראה כי הנחישות, העוז והכריזמטיות של עדה הועילו, ומספר שנים לאחר סיום המאבק סיפרה כי "אמנם גם בארץ-ישראל לא קבלה עדיין שאלת האשה את פתרונה המחלט. פה ושם עוד נראה רצון לתחם תחומים מיחדים לעבודת האשה וזכויותיה. אולם מלחמת החלוצה בארץ

³⁵⁴ שם, עמ' 20.

³⁵⁵ שם, עמ' 19.

³⁵⁶ מימון, תשל"ב, עמ' 19.

³⁵⁷ שם, עמ' 22.

במשך חצי יובל שנים של כבושים, עבודה ויצירה, נתנה את פריה: האשה העובדת בארץ נחשבת כיום-כחברת שות-זכויות בתוך תחומי תנועת העבודה ושות-תפקידים בהגשמת הציונות.³⁵⁸

סיכום

"על לוח חלק, מחסר כל מסרת וכל דגמא של שדה עבודה יוצרת לאשה, בארץ שוממה ברבה, החלו החלוצות הראשונות לפני עשרים וחמש שנים לחרת פרק חדש בדברי הימים שלנו."³⁵⁹ כך, תיארה עדה את ראשית דרכה של החלוצה העברית בארץ ישראל בניסיונה להשתתף ככל הניתן במפעל הציוני, בחתירתה למעמד צודק יותר לבנות מינה וברצונה העז לתרום בכל מאודה להקמת חברה מתוקנת על גבי אדמות ישראל.

אישיותה של עדה ודרך פועלה דומות בבסיסן לנשים רבות ואחרות שהיו שותפות גם הן למאבק בשאלת האישה, אך בניגוד אליהן התבלטה עדה בייחודיותה וכוחות הנפש הסוחפים שגלומים בה. כל אלו ועוד תרמו להעמדתה כמנהיגה ומורת דרך. עדה סיפרה באחד מזיכרונותיה על שיחה בינה לבין רחל ינאית (פעילה נוספת במאבקי הנשים), כשרחל ביקשה ממנה לקחת את המושכות באומרה: "הרי את לא חוששת מסקנדאלים, ואת כבר מנוסה במלחמתך לשוויון זכויות לנשים בארץ – דברי את בשמו." ובתגובה לכך ענתה עדה כי "קיבלתי עלי את השליחות..."³⁶⁰ משפט זה מסכם את דרכה בתור מובילה חברתית, כאשר לא חששה לעמוד בחזית גם ברגעים הכי קשים. בעזרת עקשנותה והכריזמטיות שלה סחפה נשים רבות ללחום יחדיו איתה למען הצדק – "הצדק איתנו ובו הכוח."³⁶¹

מלבד שהיוותה דוגמה לתשוקה הנשית להשתתפות בכיבוש העבודה העברית בהיותה פועלת נמרצת, עסקה עדה גם בחינוך, בו הותירה את חותמה האישי וסייעה להעביר הלאה לדורות ההמשך את הערכים המוסריים הגבוהים שעל ברכיהם התחנכה. הפוליטיקה היישובית וחלקה של עדה בה אשר נבחנו בפרק זה היו רק ראשית דרכה במסע ארוך ומפותל לעבר מעמד צודק לאישה. המאבק אשר החל במפלגות הפועלים והפועלות ביישוב, נותב בהמשך לכהונה בשתי קדנציות של הכנסת. מדמי ימיה ועד שיבתה לא ויתרה לרגע על התקווה למציאות טובה יותר בעבור הנשים; כיוונה בכל מאודה לשוויון זכויות מלא

---

³⁵⁸ מימון, תר"צ, עמ' 98.

³⁵⁹ שם, עמ' 96.

³⁶⁰ מימון, תשל"ב, עמ' 105.

³⁶¹ שם, עמ' 22.

בין המינים; וחרטה על דגלה את רצון העז של הנשים לקחת חלק פעיל בבניין הבית הלאומי ובהמשך – בפיתוח מדינת ישראל.

את ספרה "חמישים שנות תנועת הפועלות" בו היא מתארת בפירוט רב שלא יבייש היסטוריון את כל הנעשה מראשית תנועת הפועלות ועד לשנות החמישים מסכמת עדה במשפט: "ותפילה בלבי: יהי רצון שחמישים השנים הבאות ביצירת הפועלת והאם העובדת בארץ, תהיינה המשך נאמן לפעלן החלומי בחמישים השנים שקדמו להן."³⁶²

---

³⁶² מימון, תשי"ח, עמ' 6. הקדמה לספר חמישים שנות תנועת הפועלות.

סיכום

שנות העשרים היו שנים מאתגרות בעבור הנשים ביישוב. בתקופה זו עבר היישוב העברי תהפוכות רבות – צורות התיישבות חדשות נוצרו, המערכת הכלכלית צמחה והתבססה, מוסדות פוליטיים וחברתיים חדשים התגבשו ואף הפך התרבותי הוסיף להתפתח. אומנם, שינויים אלו היו כרוכים בעבודה קשה והקרבות מצד העולים רובם ככולם. העולות כחלק מכלל העולים שאפו גם הן לסייע בבניין הארץ, אך נראה כי נאלצו להיוותר מאחור.

המיתוס הציוני שרטט תמונת חזון אידיאלית אשר בה נראתה האישה שוות זכויות ומעמד לגבר, קרי חקלאית, פועלת ואף שומרת. אך לדאבונן של העולות ארצה, הפער בין ההלכה למעשה במדיניות התנועה הציונית יצר אצלן אכזבה. מראשיתה של התנועה הציונית נוצר פער בין ההצהרות על שוויון זכויות מוחלט לנשים אשר נתפס לעיתים אפילו כמובן מאליו, לבין המצב בפועל אשר בו נשים לא הורשו לעסוק בעשייה האקטיבית ליצירת המדינה המתהווה, ומצאו עצמן בתפקידיהן המסורתיים כרעיות ואמהות.³⁶³ פער זה ניתן לראות בבירור מראשית הציונות בספרו של הרצל, הוגה החזון הציוני: "בחברה החדשה שלנו לנשים יש שוויון זכויות מלא",³⁶⁴ אולם בהמשך הרצל מוסיף וכותב: "הנשים שלנו נבונות מספיק כדי לא להתעסק בענייני ציבור על חשבון הרווחה האישית שלהן".³⁶⁵ מחד התנועה הציונית חרטה על דגלה אידיאולוגיה שוויונית המבוססת על סוציאליזם ונאורות ומאידיך בעיית הקיום היהודי הוגדרה כנושא החברתי היסודי והמכריע, אשר אליו יש לכוון את כל המאמצים. לנשים נאמר, שהאישה היהודייה "חייבת לזכור, שאפילו אותן נשים הנאבקות לשוויון זכויות רואות אותה קודם כל לא כאישה אלא כיהודייה".³⁶⁶

מלבד התנועה הציונית, גם ממשל המנדט הבריטי ששלט באותן שנים בארץ ישראל תרם ליצירת האפליה המגדרית. מתן אישורי העלייה לנשים היה מוגבל, וגרם לכך שחלקן של הנשים בעליות היה מצומצם – מרביתן הועלו כחלק מהתא המשפחתי של בני זוגן. מקומן של הנשים נתחם לעבודה ב'משק הבית', כלומר, גידול הילדים ותפעול שוטף של הבית. גם כאשר רצו הנשים להרחיב תפקיד זה, נשלחו לתחומי העבודה המסורתיים לאישה, כגון: מבשלת במטבח, תופרת, כובסת, מנקה וכדומה. הנשים תפסו עבודות 'מסורתיות' אלו כפחות ערכיות ותורמות להגשמת הציונות, אך השלימו עם העובדה שלפחות זכות לעסוק במשהו. למרות שהגברים היו אלו שתחמו את האישה לתחומים אלו, הם אף הוסיפו לבקר

³⁶³ מרגלית-שטרן, תשס"ט, עמ' 195-225.

³⁶⁴ בנימין זאב הרצל, אלטנוילנד, עמ' 62.

³⁶⁵ שם, עמ' 63.

³⁶⁶ מתוך מניפסט שהוכן על-ידי ועדת נשים ציוניות מגליציה ב-1897.

את עבודתה, ולזלזל במקומה ומעמדה. מצב זה תסכל את הנשים, והוביל רבות מהן לא להיות עקביות בעבודתן, ואף לעיתים לנטוש אותה ולחזור למשק ביתן המוכר ומסוגר. בעקבות היותן כלאות בחומות הבית, הורחקו הנשים גם מהתחום הציבורי, ונחשבו במוסדות כ'נשות עובדים'. בהתאם לכך, השתתפותן בהסתדרות העובדים הכללים, ובאסיפות המייסדות הייתה חלקית.

אכן, המציאות שיקפה תמונה שונה לחלוטין משציפו, בה נאלצו העולות להתמודד בעל כורחן עם אתגרים נוספים, מעבר לקשיים שהעמידה עליהן התקופה והסביבה הארצישראלית בשנות העשרים: היה עליהן להתמודד עם אפליה מתמדת, עם מוסכמות החברה אשר הובילו לדחיקתן לשוליים ויצרו להן מעמד משני ועם זלזול ברצונן העז להשתתף בבניין הבית הלאומי. אולם הנשים החליטו לא לוותר על זכויותיהן – הן הבינו כי עליהן לעמוד על שלהן ולהשיג בכוחות עצמן את המעמד הראוי להן. בשל כך, החלו במאבקים שונים, לשם השגת שוויון. מאבקן היה אל מול הגדרות שכתרו את השתלבותן בתחומי עבודה נוספים. נוסף על כך, המחאה על האפליה המגדרית הזו, הובילה אותן לפיתוח האמונה העצמית כי יש ביכולתן להשפיע יותר על הנעשה, וזאת בעזרת ביסוס השוויון בין הנשים לגברים באופן חוקי ומלא. כך, מצאו עצמן הנשים נאבקות להשתתפות מלאה בשוק העבודה, ולהשתתפות אקטיבית ופאסיבית בפוליטיקה – כלומר, הזכות לבחור ולהיבחר.

הנשים הנאבקות ראו בעצמן שליחות, בידען כי מאבק זה עשוי להכריע את מצבן של הנשים במדינת ישראל העתידית. הן חשו כי מאבקים אלו בעלי השפעה מכרעת, ולכן התייחסות אליהם בכובד ראש, עקשנות איתנה והערכה רבה. במאבק של הנשים להשתתפות בשוק העבודה, הן פרצו את גבולות העבודות ה'גבריות' והחלו לעבוד כפועלות בניין, מרצפות, צבעיות ועוד, בהוכיחן לכל הגברים כי דחיקתן ממקצועות אלו הייתה חסרת תכלית ומוסר. לרווקות היה קל יותר להוביל מהלך של שינוי, משום שלא היו תלויות בגידול הילדים. כמענה לצורך זה הוקמו בקיבוצים והמושבים בתי גידול משותפים לילדים, וכן ארגונים סוציאליים כגון: "ארגון אמהות עובדות", במטרה לפתור קושי זה. כמו כן, הנשים התאגדו ואף הצליחו לארגן לעצמן הכשרה על מנת להתמקצע כעובדות מקצועיות (הוראה, רפואה ועוד). בתחום החקלאי, נפתחו משקי פועלות וחוות הכשרה, והנשים שולבו בפרדסים, בשדות ובכל אשר היה ניתן. במטרה לדאוג לזכויות העובדות הוקם ארגון "תנועת הפועלות", שהיה נטבח בהסתדרות העובדים הכללית. הנשים הצליחו להגיע לתמורה רחבה במצבן בשוק העבודה, אולם דבר זה היה כרוח במאמצים רבים, קשיים לאורך כל הדרך, התמודדות מנטאלית עם יחסה של הסביבה ואמונה חזקה בצדק והשוויון.

המאבק על זכות הבחירה החל כתוצאה מהשינויים שהביאו עימן שנות העשרים. עם סיום מלחמת העולם הראשונה התאסף היישוב במטרה ליצור גופים ומוסדות ציבוריים שייצגו את היישוב העברי ויניחו קווים לדמותו. הנשים הבינו כי זוהי שעה גורלית ושמעשיהן בעת זו יכריעו את מקומן של הנשים בישראל לאורך דורות רבים. הן החלו במאבקים מקומיים פזורים לאורך כל הארץ, ולבסוף התאגדו יחדיו לתנועה אחת – "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל" שלא היססה להעמיד את זכות הבחירה לנשים כהכרחית, חיונית וטבעית. הן נלחמו ללא הפסק בכל אשר רצה להשתיק את קולן ולמנוע מהן את הזכות להשמיע את דעתן. הייתה זו שעת מבחן לערכים הדמוקרטיים וסוציאליסטיים שחרטה הציונות על דגלה. מלבד החרדים שהתנגדו נחרצות למהלך זה בהעמידם את ההלכה כחורצת גורלות, גם מגזר הפועלים לא הצטיין בשוויון לנשים. נראה כי למסד זה שהיה בנוי ברובו על גברים היה קשה להשלים את התקדמות זו לעבר מציאות חדשה. הנשים לא הסכימו עוד להיכנע למעמד השולי שנגזר עליהן, ועל אף הקשיים הרבים שכללו – דחיות אין ספור של ההכרעה, זלזול וביטול מצד החרדים ופערים בין ההלכה למעשה, הצליחו הנשים לאחר מאבק ממושך להשיג את זכות בחירה. היה זה תקדים היסטורי, שהוביל לעיגון מעמד האישה מראשית הקמתה של מדינת ישראל, וכן הרחיב את מקומה של האישה בבניין הבית הלאומי.

מאבקים אלו, גבו מהנשים מחירים רבים. הפרק הרביעי בו מסופר סיפורה האישי של אחת המנהיגות שמשותפת לשני המאבקים, כמו רבות מן מנהיגות מאבקי הנשים בתקופה, משקף את המאבק מנקודת המבט הקרובה ביותר. עדה, ברוב כתביה, נשארה איתנה ולא הראתה את חולשותיה, אולי מחשש שמא העלאת חששותיה אל הכתב יגרמו להפיכתן לממשיות, ואולי מפחד לאבד ממנהיגותה. אחד המחירים הקשים ביותר בהן עמדו הנשים הנאבקות היה היחס של הסביבה, ובייחוד הגברים, אליהן. התחושה החוזרת ועולה מספר הפעמים הגדול ביותר מתוך ספרי הזכרונות של הנשים היא תחושת התסכול והצער שחשות עקב הזלזול, ההדרה, דחיקתן אל השוליים, הלעג ואף לעיתים ההכפשה. נראה כי עליהן היה לפתח מעין 'עור של פיל' ולהקשות את ליבן, אחרת הפגיעה הייתה עלולה לשבור אותן. מאבקן של הנשים התחיל כל יום מחדש, בכל שיחה עם מתנגד, בכל מכתב שכתבו ובכל מעשה שיזמו. כמו לוחמות אמיתיות, הן לא וויתרו לרגע, והאמינו בכל מאודן בתקווה לעתיד צודק יותר.

שני המאבקים אומנם נשאו פרי, אך תחושת ההצלחה לא לוותה בתחושת סיום. תחושת ההצלחה המרוגשת מהמאבק כל כך סיפקה את הנשים עד כי נוצרה רגיעה במאבקי הנשים במשך יובל. רק בשנות השבעים, הנשים הבינו כי זאת עוד תחילת הדרך, ועתה

כשיכולות להיבחר – עליהן להיכנס לפוליטיקה ולהשפיע מקרוב; או לחלופין, לדאוג שעבודת הנשים לא תצטרך מוסד נפרד, אלא תהיה חלק אינטגרלי מכוח העבודה העברי. על אף שהמאבקים בשנות העשרים לא יצרו מציאות אידיאלית בה לנשים יש שוויון מלא בכל, הייתה זאת התחלה של יוזמה נשית מבורכת, שהוכיחה שבזכות תעוזה ונחישות ניתן להגיע להישגים נכבדים. הצלחות אלו ואף אולי היותן לא מלאות, הן שהזינו את הנשים בכוחות מחודשים להמשיך להיאבק על זכויותיהן.

בכתיבת ההיסטוריה הנשית יש מעין שליחות, וזאת משום שנראה שהנשים נשכחו בין דפי ההיסטוריה. המיתוס המוכר הוא על החלוצה הבונה כתף לצד כתף החלוץ את הארץ, אך כאבן וייסוריהן של הנשים עד להגעה למצב זה, כמעט ולא מתואר. חשוב לשים לב, לא להסתנוור מהצהרות השוויון האידיאליסטיות, ולבחון את המציאות כהלכה אל מול מעשה. צעד זה של הנשים, הוביל אותן להבנה המצערת, אך החשובה, כי זוהי מציאות הדורשת שינוי ותיקון. עם זאת, הבנה זו גרמה לנשים, מצוידות בתקווה ואמונה, לצאת למסע אל עבר מציאות טובה יותר. המאבקים אכן היוו הצלחה, אך חשוב לזכור כי מעמד האישה בישראל כיום אינו ללא דופי. מאבקן של הנשים בשנות העשרים נתנו את הכיוון הרצוי אשר בעזרתו יש להתקדם, אולם הצעדים נעשים אט אט, כשכל אחד מהם מלווה בפריצות גבולות ותקדימיות מחודשת.

בנימה אישית, אסיים את העבודה בתקווה כי יבואו הימים שבהם שילוב נשים בכל יהיה דבר רגיל ורווח, ולא יעורר קריאות התפעלות והשתוממות; בתקווה כי מאבקן הראוי להערכה של הנשים לא ישכח מדפי ההיסטוריה; ובתקווה כי העולם יצליח להתקדם עוד צעד אחד קדימה אל עבר עתיד שוויוני וצודק יותר.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים:

1. בסביץ' ל', **במירוץ עם הזמן**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ז.
2. בת-רחל (תרשיש) י', **בנתיב שהלכתי: פרקי חיים ומוקדי פעילות**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"מ.
3. עיתון **דבר**, יום שישי ה-3 בנובמבר 1925, תל אביב: הוצאת דבר, תרפ"ה, עמ' 3.
4. הרצל ב', **כתבים**, כרך ג', אלטנוילנד, תל אביב: מצפה, תש"ג.
5. טהון ח', 'האשה בציבור הארץ ישראלי', **האשה א**, ניסן תרפ"ו, ירושלים, עמ' 6-7.
6. טהון ח', 'הרהורים על תנועת הנשים', **האשה א**, ניסן תרפ"ו, ירושלים, עמ' 12.
7. כצלסון-רובשוב ר', **דברי פועלות: מאסף**, הוצאת מועצת הפועלות, תל אביב, תר"צ.
8. מימון ע', **תנועת הפועלות בארץ ישראל (תרס"ד – תרפ"ט)**, תל אביב: הוצאת הפועל הצעיר, תרפ"ט.
9. מימון ע', **החלוצה בארץ ישראל**, תל אביב: הוצאת אומנות, תר"צ.
10. מימון ע', **חמישים שנות תנועת הפועלות**, תל אביב: הוצאת עם עובד, תשי"ח.
11. מימון ע', **לאורך הדרך: מבחר דברים ואיגרות**, תל אביב: הוצאת תרבות וחינוך, תשל"ב.
12. פוזנסקי מ', **חברות בקיבוץ**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ד.
13. פקלמן ה', **חיי פועלת בארץ**, תל אביב: הוצאה עצמית, תרצ"ה.
14. עזריהו ש', 'האשה ואסיפת הנבחרים', **האשה א**, ירושלים, תרפ"ו, עמ' 29.
15. עזריהו ש', **התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בישראל**, ירושלים: הוצאת התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בא"י, תש"ט.

מקורות מתוך הספרות המחקרית:

1. בן-ארצי י', 'האם שינו חקר הנשים ומגדר את יחסינו להבנת ההיסטוריה של העלייה וההתיישבות', מ' שילה, ר' קרק וג' חזן-רוקם (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשס"ב, עמ' 26-44.
2. בן-אברם ב' וניר ה', **עיונים בעלייה השלישית – דימוי ומציאות**, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי, תשנ"ה.
3. בועז ח', 'פרשת המאבק על זכות הבחירה לנשים בתקופת היישוב: הסטטוס קוו ויצירת קטגוריות חברתיות', **תיאוריה וביקורת 21**, תשס"ב, עמ' 107-114.
4. ברנשטיין ד', 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים', **קתדרה 34**, תשמ"ה, עמ' 115-144.
5. ברנשטיין ד', "'בין האישה ובין אשת הבית": אישה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי העירוני בתקופת היישוב', בתוך: רם אורי (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל אביב: ברירות, תשנ"ד, עמ' 83-103.
6. ברנשטיין ד', 'חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותובנות שבדרך', מ' שילה, ר' קרק וג' חזן-רוקם (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשס"ב; עמ' 44-26.

7. גורני י', 'השינויים במבנה החברתי והפוליטי של העלייה השנייה בשנים 1940-1914', בתוך: ד' קארפי, **הציונות – מאסף לתולדות התנועה הציונית והיישוב היהודי בא"י**, כרך א', תל-אביב: הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, תש"ל, עמ' 242-229.
8. גלעדי ד', **הישוב בתקופת העלייה הרביעית**, תל-אביב: דפוס מרחביה, תשל"ג.
9. הסוכנות היהודית, 'העלייה השלישית (1919-1923) : חיזוק התשתית של הבית הלאומי', **אתר מט"ח**, הסוכנות היהודית לארץ ישראל: המחלקה לחינוך יהודי ציוני, תאריך הכניסה לאתר: 05.02.13.
<<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=5468>>.
10. יזרעאלי ד', 'תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתה ועד 1927', **קתדרה 32**, תשמ"ה, עמ' 140-109.
11. יער א', שביט ז' (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, כרך א, רמת-אביב: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תשס"א.
12. ליסק מ' (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי – חלק ראשון**, ירושלים: דפוס 'דף נוי', תשנ"ד.
13. מרגלית-שטרן ב', "הוא הלך בשדות" — והיא? ה'עבריה' בעיני עצמה ובני דורה', בתוך: כתב העת **ישראל, חוברת 16**, תשס"ט, עמ' 225-195.
14. מרגלית-שטרן ב', 'למלכה אין בית למלך אין כתר?', בתוך: אבי בראלי, נ' קרלינסקי (עורכים), **עיונים בתקומת ישראל: כלכלה וחברה בימי המנדט 1919-1948**, קריית שדה בוקר: הוצאת מכון בן-גוריון, תשס"ג, 2003, עמ' 152-107.
15. ניר ה', 'מה העיקר עליהן? האישה בהתיישבות העובדת בתקופת היישוב', בתוך: **העבריות החדשות: נשים בישוב ובציונות בראי מגדר**, מ' שילה, ר' קרק וג' חזן-רוקם, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי, תשס"ב, 174-162.
16. ספרן ח', **לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם בחדש בישראל**, חיפה: פרדס הוצאה לאור, תשס"ו.
17. פוגל-ביז'אווי ס', 'המאבק על המובן מאליו (על זכות הבחירה)', **נגה: כתב עת פמיניסטי**, 21, תשנ"ד, עמ' 19-16.
18. פז-ישעיהו א', 'העלייה "ההמונית" הראשונה : עלייה רביעית (1924-1928)', **אתר מט"ח**, תאריך הכניסה לאתר: 05.02.13.
<<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=5470>>.
19. פפרמן ט', 'שתיקה של אשה מדברת: שתיקת נשים, דיבור ומעשה על פי 'חיי פועלת בארץ' (1935) מאת הניה פקלמן', בתוך: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים), **עיונים בתקומת ישראל: מגדר בישראל**, קריית שדה-בוקר: הוצאת המכון לחקר בן-גוריון, תשע"א, עמ' 49-23.
20. צורף ח', 'הנחות יסוד ארגוניים לישוב היהודי', **אתר מט"ח**, תאריך כניסה לאתר: 07.02.13, <<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=1102>>
21. צחור ז', **העלייה השנייה: כרך אישים**, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי, תשנ"ח, עמ' 289-288.
22. שטרן מרגלית ב', 'מה לא סיפרה הציונות על חיי החלוצות?', **עדכן 48**, תשס"ח, עמ' 23-24.

23. שפירא א', 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', בתוך: מ' ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי – חלק שני**, ירושלים: דפוס 'דף נוי', תשנ"ה, עמ' 4-70.
24. שילה מ', **המאבק על הקול: נשות היישוב וזכות הבחירה 1917-1926**, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי, תשע"ג.
25. שילה מ', 'קולות נשיים בדבר שוויון מגדרי וטובת האומה במאבק על זכות הבחירה ביישוב', בתוך: א' כתבן, מ' שילה, ר' הלפרין-קדרי (עורכים), **חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאישה**, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א, עמ' 221-252.
26. תדהר ד', **אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו**, תל אביב: הוצאת ראשונים, תשי"ב.